

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक बाजुराली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्घाय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दसौं पत्रको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ विषय परिचय

बाजुराली भाषिका बाजुरा जिल्लामा बोलिन्छ । बाजुरा सदूर पश्चिमाञ्चलको सेती अञ्चलमा पर्ने उच्च पहाडी जिल्ला हो । यो जिल्ला उत्तरमा हुम्ला, दक्षिणमा अछाम, पश्चिममा बझाङ र पूर्वमा कालीकोट र मुगु जिल्लाहरूद्वारा घेरिएको छ । यस भाषिकासम्बन्धी विस्तृत अध्ययन हालसम्म हुन सकेको छैन । भाषाशास्त्री बालकृष्ण पोखरेल, चूडामणि बन्धु, पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री', ब्रतराज आचार्य, यज्ञेश्वर निरौला, यमनाथ तिमल्सिना, रूपबहादुर रौले, अविलाल शाह लगायतका व्यक्तिहरूले बाजुराली भाषिकालाई ओरपच्छिमा भाषिकाको उपभाषिका भनेर किटान गरी केही सामान्य विशेषताहरू पहिल्याएका छन् भने रूपबहादुर रौलेले बाजुराली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गरेका छन् । अध्येताहरूका अनुसार बाजुराली भाषिकाका केही मौलिक विशेषता, केही स्तरीय नेपाली भाषासँग मिल्ने विशेषता र केही अन्य भाषिकासँग मिल्ने भाषिक विशेषताहरू देखिन्छन् । यस भाषिकाको हालसम्म स्थलगत भाषिक अध्ययन भएको पाइँदैन । अतः बाजुराली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन गर्नु प्रस्तुत शोधपत्रको प्रमुख विषय रहेको छ ।

१.४ समस्याकथन

बाजुराली भाषिका नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भाषिक भेद हो । प्रस्तुत शोधपत्रमा बाजुराली भाषिकाको सामान्य परिचय दिई यसका क्षेत्रीय उपभेद र उपभेदको विवरणसहित व्याकरणात्मक कोटिको वर्णनात्मक अध्ययनका लागि निम्नलिखित शोध समस्या निर्धारण गरिएको छ :

- (क) बाजुराली भाषिकाको स्वरूप के-कस्तो छ ?
- (ख) बाजुराली भाषिकाका के-कस्ता सामाजिक तथा भौगोलिक भेद पाइन्छन् ?
- (ग) बाजुराली भाषिकाका के-कस्ता पदकोटि पाइन्छन् ?
- (घ) बाजुराली भाषिकामा नामिक पदका व्याकरणिक कोटि के-कस्ता छन् ?
- (ङ) बाजुराली भाषिकामा क्रियापदका व्याकरणिक कोटि के-कस्ता छन् ?

१.५ शोधको उद्देश्य

बाजुराली भाषिका सम्बन्धी माथि समस्या कथनमा उठाइएका समस्याहरूको तर्कपूर्ण समाधान गर्नु प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ । अतः यसका सामान्य उद्देश्यहरू यस प्रकार छन् :

- (क) बाजुराली भाषिकाको स्वरूप सम्बन्धी अध्ययन गर्नु,
- (ख) बाजुराली भाषिकाका सामाजिक तथा भौगोलिक भेद देखाउनु,
- (ग) बाजुराली भाषिकामा पाइने पदकोटिको विश्लेषण गर्नु,
- (घ) बाजुराली भाषिकाका नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको चर्चा गर्नु,
- (ङ) बाजुराली भाषिकाका क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको परीक्षण गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली भाषा र भाषिकाका बारेमा व्यापक रूपमा खोज अनुसन्धान हुँदै आए पनि अहिलेसम्म नेपाली भाषाका भाषिकाहरूको सर्वेक्षणको भने हुन सकेको छैन । सीमित सामग्रीहरूका आधारमा भएका अध्ययन अनुसन्धानको समीक्षा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

नेपाली भाषाका पहिलो अध्ययन कर्ताका रूपमा जोन बिम्स (सन् १८६७) देखा पर्दछन् । उनले पहाडी भाषाका चारवटा भाषिका पाल्पा, कुमाउ, गढवाल र थारू को निर्धारण गरेका छन् । त्यसपछि ग्रियर्सन (सन् १९२७)ले भारतीय भाषाको सर्वेक्षणका क्रममा नेपाली भाषाका बारेमा चर्चा गर्दै नेपाली भाषाका पाल्पा र दरै गरी दुई भाषिकाको चर्चा गरेका छन् । यसैगरी दयानन्द श्रीवास्त (सन् १९५२)ले पनि उपत्यकाको नेपालीलाई केन्द्रीय नेपाली, गण्डकी क्षेत्रको नेपालीलाई मादी नेपाली र डोटी र कर्णाली क्षेत्रको नेपालीलाई पश्चिमी नेपाली भनी नेपाली भाषाका भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् ।

बालकृष्ण पोखरेल (वि.सं. २०२२)ले राष्ट्रभाषामा नेपाली भाषाका भाषिकाहरू पूर्वेली, माझाली, ओरपच्छिमा, मझपच्छिमा र परपच्छिमा गरी पाँचवटा उल्लेख गरेका छन् । उनले बाजुराली भाषिकालाई ओरपच्छिमा भाषिकाको उपभाषिकाका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यसका साथै उनले बाजुराली भाषिकाका केही विशेषता पनि प्रस्तुत गरेका छन् ।

चूडामणि बन्धु (वि.सं. २०५२)ले नेपाली भाषाको उत्पत्ति (दो.सं.) नामक किताबमा पूर्वी, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी तीन भाषिकाको निर्धारण गरेका छन् । उनले बाजुराली भाषिकालाई केन्द्रीय भाषिका अन्तर्गत समेटेका छन् । त्यसैगरी ब्रतराज आचार्य (वि.सं. २०४०)ले हाम्रो भाषामा नेपालीका भाषिकासम्बन्धी अध्ययन गरेका छन् । उनले बाजुराली भाषिकालाई सिञ्जाली वा केन्द्रीय भाषिका अन्तर्गत समेटी यसका केही विशेषता उल्लेख गरेका छन् । यसैगरी देवीप्रसाद गौतम (वि.सं. २०४९)ले नेपाली भाषा परिचय नामक पुस्तकमा नेपाली भाषाका पूर्वेली, माझाली, ओरपच्छिमा, पच्छिमा र परपच्छिमा गरी पाँचवटा भाषिका निर्धारण गरी बाजुराली भाषिकालाई ओरपच्छिमाको उपभाषिकाका रूपमा उल्लेख गरेका छन् । उनले यस भाषिकाका केही निजी विशेषताहरू पनि उल्लेख गरेका छन् ।

यमनाथ तिमल्सिना (वि.सं. २०५१)ले **नेपालीका सात भाषिका** नामक किताबमा बाजुराली भाषिकालाई ओरपच्छिमा भाषिका अन्तर्गत चर्चा गरेका छन् । उनले बाजुराली भाषिकाका बारेमा अन्य कुनै थप चर्चा परिचर्चा गरेका छैनन् । त्यसैगरी यज्ञेश्वर निरौला (वि.सं. २०५६)ले **रूपतत्त्वका आधारमा नेपाली भाषिकाहरूको निर्धारण** नामक पुस्तकमा बाजुराली भाषिकाको क्षेत्र लामा बगर, खिस्सा पहाड, माइला लेक हुँदै कवाडी पहाड तथा लामा बगरभन्दा उत्तरको भू-भाग भनेर किटान गरेका छन् । उनले बाजुराली भाषिकाका ५२ वटा क्रियाहरूको सङ्कलन गरी यसका केही निजी विशेषताको पनि चर्चा गरेका छन् । उनको अध्ययनले बाजुराली भाषिकालाई अछामी र बभाङ्गी भाषिकाभन्दा स्वतन्त्र देखाएको छ ।

रूपबहादुर रौले (वि.सं. २०६१)ले **बाजुराली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण** (त्रि.वि.मा प्रस्तुत अप्रकाशित शोधपत्र)मा बाजुराली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका काल, पक्ष, भाव र वाच्यको व्यतिरेकी विश्लेषणात्मक अध्ययन गरेका छन् । उनले क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको चर्चा गरे पनि नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको भने चर्चा गरेका छैनन् । त्यसैगरी जीवेन्द्रदेव गिरी (वि.सं. २०६३)ले **भाषाविज्ञान : भाषा र भाषिकामा** नेपाली भाषाका भाषिका पूर्वेली नेपाली, केन्द्रीय नेपाली, ओरपच्छिमा नेपाली, मझपच्छिमा नेपाली र परपच्छिमा नेपाली गरी जम्मा पाँचवटा निर्धारण गरेका छन् । उनले बाजुराली भाषिकालाई ओरपच्छिमा भाषिकाको उपभाषिकाका रूपमा निर्धारण गरेका छन् । उनले यस भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिका बारेमा भने कुनै चर्चा गरेका छैनन् । अविलाल शाह (वि.सं. २०६४)ले **अछामी भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन** (त्रि.वि.मा प्रस्तुत स्नातकोत्तर तहको अप्रकाशित शोधपत्र)मा बाजुराली भाषिकाका केही विशेषता पहिल्याएका छन्, तर उनको अध्ययन क्षेत्र अछामी भाषिका भएको हुँदा त्यसले बाजुराली भाषिकाका व्याकरणिक कोटिहरू स्पष्ट पार्न सकेको छैन ।

विभिन्न विद्वान्हरूका अध्ययन अनुसन्धानले बाजुराली भाषिकालाई नेपाली भाषाको ओरपच्छिमा भाषिकाको उपभाषिकाका रूपमा परिचित गराउने प्रयास गरेको भए पनि बाजुराली भाषिकाको वर्णनात्मक अध्ययनविना यसलाई उपभाषिका या स्वतन्त्र भाषिका के भन्न सकिन्छ, निर्धारण हुन सक्ने देखिँदैन । बाजुराली भाषिकाको सामान्य परिचयसहित नामिक पद र क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिलाई स्पष्ट्याउने कार्य भने अहिलेसम्म हुन सकेको देखिँदैन ।

१.७ अध्ययनको औचित्य महत्त्व र उपयोगिता

बाजुराली भाषिका नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो भन्ने कुरा पूर्व अध्येताहरूको अध्ययनबाट स्पष्ट हुन सक्ने भए पनि यो भेद स्वतन्त्र भाषिका हो या कुनै भाषिकाको उपभाषिका मात्र हो भन्ने कुराको निर्धारणका लागि यसको वर्णनात्मक अध्ययन आवश्यक पर्ने र यो अध्ययन यही मूल समस्याको समाधानमा केन्द्रित रहेको हुँदा ज्ञानको विशिष्ट प्राप्तिका दृष्टिबाट यो अध्ययन औचित्यपूर्ण देखिन्छ ।

बाजुराली भाषिक भेदको वर्णनात्मक अध्ययन गरी व्याकरणात्मक कोटिको निर्धारण गर्नु नेपाली भाषाको सम्बर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउनु हो र प्राथमिक तहमा मातृभाषामा शिक्षा दिने प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने पनि हो । यस दृष्टिबाट पनि यो शोधकार्य महत्त्वपूर्ण छ ।

नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भाषिकाको तुलनात्मक अध्ययन गर्न चाहाने भावी अनुसन्धाता तथा स्वतन्त्र अध्येताहरूका लागि यो शोधकार्य उपयोगी हुनेछ ।

१.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्यको सीमाङ्कन भौगोलिक र विषयगत गरी दुई आधारमा गरिएको छ ।

१.८.१ भौगोलिक आधारमा सीमाङ्कन

यस शोधपत्रको शीर्षक बाजुराली भाषिकाको क्षेत्र बाजुरा जिल्ला अर्न्तगत सातसय दरामात्र रहेको छ । सातसय दराभित्र बाजुरा जिल्लाको ब्रह्मतोला गा.वि.स. आटिचौर गा.वि.स. र पुरानो मार्तडी गा.वि.स.को केही भू-भाग पर्दछन् र यसको आसपासमा पर्ने कुलदेउमाण्डु, मार्तडी, जुगाडा र डोगडीलाई परिधीय क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ । यसको केन्द्रीय क्षेत्र अछाम र बझाङको निकट पर्दछ र बाजुरा जिल्लाको सदरमुकामभन्दा करिब आठकोश दक्षिणमा अवस्थित छ । राजनैतिक सीमा रेखाका आधारमा यो भाषा बोलिने अन्य जिल्लाका केही क्षेत्र पनि बाजुराली भाषिका अर्न्तगत पर्न सक्छन्, तर ती क्षेत्रमा बोलिने भाषा बाजुराको केन्द्रीय क्षेत्रमा बोलिने भाषाभन्दा केही फरक भएकाले ती क्षेत्रलाई यस अध्ययनमा समेटिएको छैन ।

१.८.२ विषयगत सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधपत्रको विषयगत क्षेत्र बाजुराली भाषिकाको सामान्य परिचय, भौगोलिक र सामाजिक भेदको निर्धारण, पदकोटिको परिचय तथा नामिक पद र क्रियापदका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन रहेको छ । यसमा बाजुराली भाषिकाको ध्वनि व्यवस्था र वाक्य रचनाका बारेमा कुनै चर्चा गरिएको छैन ।

१.९ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधपत्रका अवश्यक सामग्री सङ्कलनका लागि प्रमुख रूपमा क्षेत्रीय अध्ययन विधि र गौण रूपमा पुस्तकालयीय विधिको अबलम्बन गरिएको छ । यस अध्ययनका तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि प्रश्नोत्तर विधि र तथ्याङ्क पुष्टिका लागि छलफल विधिको पनि उपयोग गरिएको छ । तथ्याङ्कमा भएको सत्यापनको जाँचका लागि पुनःपरीक्षण गरिएको छ । यस कार्यमा सहयोगीहरूको नाम, क्षेत्र तथा जातको विवरण यस प्रकार रहेको छ :

तालिका नं. १

सूचकको विवरण

नाम	क्षेत्र	जात/जाति
जहरसिंह थापा	ब्रह्मतोला	क्षेत्री

हर्क खडायत	कुल्देउमाण्डु	क्षेत्री
मन्नामे नेपाली	ब्रह्मतोला	दमाई
रामबहादुर रावत	आटिचौर	क्षेत्री
उद्धवराज न्यौपाने	छतारा	ब्राह्मण
सुरेन्द्र गिरी	जगन्नाथ	क्षेत्री

यसैगरी प्राथमिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा टेपरेकर्डको प्रयोग गरी सम्बन्धित भाषिक वक्तालाई सूचकका रूपमा प्रयोग गरिएको छ र शोधकर्ता स्वयं त्यस क्षेत्रको वक्ता भएको हुँदा निजी भाषिक प्रयोगलाई सामग्री सङ्कलनको सहायक आधार मानिएको छ । सामग्री सङ्कलनमा शोधनिर्देशक र सम्बन्धित क्षेत्रका विषय विशेषज्ञको सुझाव सल्लाहलाई पनि आधार मानिएको छ ।

१.१० विश्लेषण विधि

प्रस्तुत शोधपत्र बाजुराली भाषिकाका व्याकरणात्मक कोटिको वर्णनात्मक अध्ययन भएको हुँदा बाजुराली भाषिकाका पदकोटि तथा व्याकरणिक कोटिको पहिचानका निम्ति मूलतः संरचनावादी भाषावैज्ञानिकहरूद्वारा विकसित वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । सामग्रीको विश्लेषणका क्रममा मानक नेपाली प्रयोगहरू पनि सँगै दिइएको हुँदा यो अध्ययन केही मात्रामा तुलनात्मक पनि बन्न पुगेको छ ।

यस शोधपत्रमा बाजुराली भाषिकाको सामान्य परिचय दिने क्रममा ऐतिहासिक अध्ययन विधि पनि प्रयोग गरिएको छ र बाजुराली भाषिकाका सामाजिक तथा भौगोलिक भेदहरूलाई चिनाउने क्रममा समाज भाषा वैज्ञानिक विधिको पनि उपयोग गरिएको छ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

पहिलो परिच्छेद	:	शोधपरिचय
दोस्रो परिच्छेद	:	बाजुराली भाषिकाको स्वरूप
तेस्रो परिच्छेद	:	बाजुराली भाषिकाका सामाजिक तथा भौगोलिक उपभेद
चौथो परिच्छेद	:	बाजुराली भाषिकाका पदकोटिको विश्लेषण
पाँचौँ परिच्छेद	:	बाजुराली भाषिकाका नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटिको चर्चा
छैटौँ परिच्छेद	:	बाजुराली भाषिकाका क्रियाका व्याकरणात्मक कोटिको परिक्षण
सातौँ परिच्छेद	:	उपसंहार
सन्दर्भसूची		
परिशिष्ट		

परिच्छेद दुई

बाजुराली भाषिकाको सामान्य परिचय

२.१ बाजुराली भाषिकाको नामकरण

वि.सं. २०६३ सालको संविधान (भाग १, धारा ५)मा व्यवस्था भएअनुसार नेपालमा बोलिने सबै भाषा नेपालका राष्ट्र भाषा हुन्, तर नेपालका बहुसङ्ख्यक जनसङ्ख्याले मातृ भाषाका रूपमा बोल्ने र प्रयोग गर्ने हुँदा नेपाली भाषा नेपालको साभ्भा भाषा पनि हो । यसै कारण नेपाली भाषा प्रसाशन, शिक्षा र सञ्चारका क्षेत्रमा माध्यम भाषाका रूपमा प्रयोग हुँदै आएको छ, तर नेपालका विभिन्न ठाउँमा बोलिने नेपाली भाषामा भिन्नता रहेको पाइन्छ । यस्ता भाषिक भेद नै नेपाली भाषाका क्षेत्रीय भाषिका हुन् । बाजुराली भाषिका पनि नेपाली भाषाको यस्तै एउटा क्षेत्रीय भेद हो ।

बाजुराली भाषिकालाई छुट्टै क्षेत्रीय भाषिक भेदका रूपमा चिनाउने काम सर्वप्रथम बालकृष्ण पोखरेलले गरेका छन् (पोखरेल, २०२२ : ४५) । उनले नेपाली भाषाका पाँचवटा भाषिका निर्धारण गरी बाजुराली भाषिकालाई ओरपच्छिमा वर्ग अन्तर्गत राखेका छन् । चूडामणि बन्धुले बाजुराली भाषिकालाई केन्द्रीय भाषिकाको उपभाषिका मानेका छन् (बन्धु, २०५२ : १३) । व्रतराज आचार्यले पनि नेपाली भाषाका तीनवटा क्षेत्रीय भाषिका निर्धारण गरी बाजुराली भाषिकालाई केन्द्रीय भाषिकाभित्र समाविष्ट गरेका छन् (आचार्य, २०४० : ३४) । यसै गरी मोहनराज शर्मा र कृष्णहरि बरालले पश्चिमी भाषिका समूहभित्र बाजुराली भाषिका रहेको बताएका छन् (शर्मा र बराल, २०५० : ४८) भने देवीप्रसाद गौतमले बाजुराली भाषिकालाई ओरपच्छिमा भाषिकाको उपभाषिकाको रूपमा चर्चा गरेका छन् (गौतम, २०४९ : १२५) । जीवेन्द्रदेव गिरीले पनि बाजुराली भाषिकालाई ओरपच्छिमा भाषिकाकै उपभाषिकाको रूपमा चर्चा गरेका छन् (गिरी, २०६३ : १२३) । यज्ञेश्वर निरौलाले बाजुराली भाषिकाको क्षेत्र, विशेषताहरू उल्लेख गरी एक स्वतन्त्र भाषिकाका रूपमा चर्चा गरेका छन् (निरौला, २०५६ : ५६) । यसरी भाषाशास्त्रीहरूको अध्ययनले बाजुराली भाषिकालाई स्वतन्त्र क्षेत्रीय भाषिक भेद देखाएको हुँदा यस शोधपत्रमा बाजुरा जिल्लामा बोलिने भाषालाई बाजुराली भाषिका भनी नामकरण गरिएको छ ।

बाजुराली भाषिकाको नामकरणको औचित्यलाई प्रष्ट पार्न सर्वप्रथम बाजुरा जिल्लाको नामकरणका सम्बन्धमा स्पष्ट पार्नु उचित हुन्छ । यस जिल्लाको नामकरण पुरानो बार्जु राज्यको नामका आधारमा गरिएको देखिन्छ । पुरानो बार्जु राज्यको नामकरण बाजुरा जिल्लाको पश्चिम भेगमा बगेको बार्जु गाडी (सानो नदी) खोलाको आधारमा गरिएको देखिन्छ । बार्जु गाडी बार्जु राज्यको पानी आपूर्ति गर्ने प्रमुख स्रोत हो । घट्ट, खेतमा कुलो, खानेपानीजस्ता कार्यमा यसको भूमिका हालसम्म पनि रहेको छ । यही खोलाको काखमा अवस्थित राज्य भएकाले बार्जु भनिएको देखिन्छ । बाजुराको नामकरण **बाज** पक्षीसँग सम्बन्धित छ । यो पक्षी शिकार खेलको लागि उपयुक्त मानिन्छ । तालिम दिएको जुरो (भाले बाज)ले चराहरू पक्रेर मालिक समक्ष ल्याउन सक्ने भएकाले बाजलाई पासोमा पारी समातेर तालिम दिने गरिन्छ । तसर्थ जुरो (भाले बाज) र रूड्ने

पर्वत (बाजु माने पर्वत) शिखर (जुरो)लाई बाजुरु भनिन थालिएको अनुमान गरिन्छ (अधिकारी, २०६० : १९२) । बाजुरा शब्द पुरानो बाजुरुं, बार्जुजस्ता शब्दबाट अपभ्रंश हुँदै विकसित भएको देखिन्छ । वि.सं. १३७६ को अभय मल्लको ताम्रपत्रमा यस क्षेत्रलाई बार्जु भनिएको छ (सुवेदी, २०६० : २३८) । हालको बाजुरा शब्द वि.सं. १८८२ तिरका मन्धीर शाहद्वारा लेखिएका तीनवटा पत्रमा पनि उल्लेख भएको छ । यसको आधारमा बाजुरा शब्द आधुनिक बाजुरा जिल्लाको स्थापना हुनुभन्दा पहिले नै भइसकेको देखिन्छ । हालको बाजुरा जिल्लाको स्थापना वि.सं. २०१८ सालमा भएको हो ।

बाजुरा जिल्लाका विभिन्न बस्ती, गाउँ क्षेत्रका मानिसहरूले आफ्नो दैनिक काम, व्यवहार चलाउन प्रयोग गर्ने गरिएको भाषा बाजुराली भाषिका हो । नेपालमा बोलिने भाषालाई नेपाली, पर्वतमा बोलिने भाषालाई पर्वती, डोटीमा बोलिने भाषालाई डोटेली भनिए भैं बाजुरामा बोलिने भाषिकालाई ठाउँका आधारमा भाषा वा भाषिकाको नामकरण गर्ने चलनअनुसार बाजुरामा बोलिने भाषिक भेदलाई बाजुराली भाषिका भनिएको हो । यो भाषिका नेपाली भाषाको क्षेत्रीय भेद हो, तर यो भेद स्वतन्त्र भाषिका हो वा कुनै भाषिकाको उपभाषिका वा स्थानीय भेद हो भन्ने कुरा नेपाली भाषाको भौगोलिक तथा सामाजिक भेदको विस्तृत अध्ययनपछि मात्र स्पष्ट हुने देखिन्छ ।

२.२ बाजुराली भाषिकाको सीमाङ्कन

भाषा र भाषिकाको सीमाङ्कनका लागि भाषिक नक्साको प्रयोग गरिन्छ । यस्तो नक्सा स्थलगत सर्वेक्षणपछि प्राप्त हुने समभाषांश प्रवृत्तिका आधारमा निर्माण गरिन्छ (आचार्य, २०५८ : ३४) । नेपाली भाषाका भाषिकाहरूको अहिलेसम्म स्थलगत अध्ययन हुन सकेको छैन । त्यसैले प्रस्तुत शोधपत्रमा राजनैतिक भौगोलिक सीमारेखालाई आधार मानेर बाजुराली भाषिकाको सीमा निर्धारण गर्ने प्रयास गरिएको छ । नेपाली भाषाका अन्य भौगोलिक भेद जस्तै बाजुराली भाषिका पनि बाजुरा जिल्लाको भौगोलिक सीमाभित्र पर्दछ । राजनैतिक विभाजनका आधारमा बाजुरा जिल्ला कर्णाली अञ्चलका हुम्ला, मुगु, जुम्ला र रासकोट जिल्लाहरू भन्दा पश्चिम, बझाङ जिल्लाभन्दा पूर्व, हुम्ला भन्दा दक्षिण र जुम्ला रासकोट, अछाम र डोटी जिल्लाभन्दा उत्तरमा अवस्थित छ । यस शोधपत्रमा बाजुराली भाषिकाको सीमाङ्कनका निम्ति भाषाशास्त्री चूडामणि बन्धुद्वारा प्रयोग गरिएको स्वादेश पद्धतिका १०० नेपाली शब्दहरूको सहयोग लिइएको छ । यी शब्दहरूको तुलनात्मक अध्ययन बाजुरा जिल्ला र यसको आसपासका जिल्लाबाट लिइएका सामग्रीहरूमा आधारित छ । सङ्कलन गरिएका एक सय शब्दहरू यस प्रकार छन् :

तालिका नं. २

आधारभूत सय शब्दको तुलना

क्र.सं.	बाजुराली	अछामी	बझाङ्गी	जुम्ली	नेपाली
१	मुँ	{म्ह	{म्ह	{म्ह	म
२	तुँ	{तु	{तु	{तु	तँ
३	हामि	(हामि	(हामि	(हामि	हामी

४	यो	(यो	(यो	(यो	यो
५	त्यो	(त्यो	(त्यो	(त्यो	त्यो
६	को	(को	(को	(को	को
७	क्या	(क्या	(क्या	(क्या	के
८	नाइ	(नाइ	(नाइ	(नाइ	नाई
९	सब्बइ	{ सप्पइ	{ सबइ	{ सब्बइ	सबै
१०	भिक्क	०मस्त	{ भिक्कै	०मस्त	धेरै
११	एक	(एक	(एक	(एक	एक
१२	दुइ	(दुइ	(दुइ	(दुइ	दुई
१३	ठुलो	(ठुलो	(ठुलो	(ठुलो	ठूलो
१४	लामु	(ल्लामु	(ल्लामु	(ल्लामु	लामो
१५	नानु	(नानु	{ निनु	(नानु	सानु
१६	बैकिनिमाइस	{ बैकिनिमान्छे	{ स्वाइनिमाइस	{ स्वाइनिमान्ठ	स्वास्नीमान्छे
१७	लोग्न्यामाइस	{ लोग्न्यामान्छे	{ लोग्न्यामाइस	{ लोग्न्यामान्ठ	लोग्नेमान्छे
१८	माइस	{ मान्छ्या	{ माइस	{ मान्ठ	मान्छे
१९	माछ्छा	(माछ्छा	(माछ्छा	(माछ्छा	माछ्छा
२०	चडो	{ चडो	{ चडो	{ चडो	चरो
२१	कुकुर	(कुकुर	(कुकुर	(कुकुर	कुकुर
२२	जौडा	{ जौडा	{ जुडा	{ जिउडा	जुम्मा
२३	रुख	(रुख	(रुख	{ हुख	रूख
२४	बिउ	(बिउ	(बिउ	(बिउ	बीऊ
२५	पात्	(पात्	(पात्	(पात्	पात
२६	जडो	{ जडो	{ जड्डो	{ जडो	जरो
२७	खोसेल	०बोकडा	(खोसेला	०बोकडा	बोका
२८	खाला	०छाला	०छाला	०छाला	छाला
२९	रगत्	(रगत्	(रगत्	(रगत्	रगत
३०	सिकार	(सिकार	(सिकार	०सिकार	मासु
३१	हाड	(हाड	(हाड	(हाड	हाड
३२	बोसो	(बोसो	(बोसो	(बोसो	बोसो
३३	फुल	(फुल	(फुल	(फुल	फूल
३४	सिड	(सिड	(सिड	(सिड	सिड्
३५	पुछुड	{ पुछुड	{ पुछुड	{ पुछुड	पुच्छर

३६	पोख	{ पोग	(पोख	{ पोक	प्वाँख
३७	रुमा	{ रुऔँ	{ रुवा	{ रुआँ	रौँ
३८	खोरो	(मन्टो	(मन्टो	कपाल	कपाल
३९	कान्	(कान्	(कान्	(कान्	कान
४०	आंखा	(आंखा	(आंखा	(आंखा	आंखा
४१	नाडो	(नाडो	{ नोख	{ नाख्	नाक
४२	मुख	(मुख	(मुख	०थोलो	मुख
४३	दाडो	(दाडो	{ दाहडो	{ दात्	दाँत
४४	जिउडो	(जिउडो	(जिउडो	{ जिउडो	जिब्रो
४५	नङ्	(नङ्	(नङ्	(नङ्	नङ्
४६	गोडो	(गोडो	०खुट्टो	०खुट्टो	खुट्टो
४७	घुँडा	(घुँडा	(घुँडा	{ घुँडा	घुँडा
४८	हात्	(हात्	(हात्	(हात्	हात
४९	लादो	(लादो	(लादो	०पेट	पेट
५०	घिचट्टो	(घिचट्टो	(घिचट्टो	{ घिच्चो	गर्दन
५१	चुचु	(चुचु	(चुचु	(चुचु	दूध
५२	छाति	(छाति	(छाति	(छाति	छाती
५३	कलेजो	{ कल्जो	{ कल्जो	(कलेजो	कलेजो
५४	खाँदोछ	०पिन्छ	{ खान्छ	०पिन्छ	पिउँछ
५५	खाँदोछ	{ खाँनोछ	{ खान्छ	{ दाँत खान्छ	टोक्छ
५६	चुकिलो	(चुकिलो	(चुकिलो	(चुकिलो	अमिलो
५७	हेर्दोछ	०ताक्दोछ	०ताक्छ	०तक्दोछ	हेर्छ
५८	सुन्दोछ	{ सुन्नोछ	{ सुन्नोछ	{ सुन्दोछ	सुन्छ
५९	सैरन्छ	(सैरन्छ	{ सिनोछ	{ सिन्छ	सुन्छ
६०	जान्दोछ	{ जान्नोछ	{ जान्नोछ	(जान्दोछ	जान्छ
६१	मर्दोछ	(मर्दोछ	(मर्दोछ	{ मर्होछ	मर्छ
६२	मार्दोछ	(मार्दोछ	(मार्दोछ	(मार्दोछ	मार्छ
६३	बाउत्यालाग्छ	{ बाउत्याखेल्छ	{ बाउत्याखेल्छ	{ बाउत्याखेल्छ	पौडिन्छ
६४	ओडान्छ	{ ओडान्छ	{ ओडान्छ	{ ओडान्छ	उड्छ
६५	हंड्छ	{ हंड्छ	{ हंड्छ	{ हंड्छ	हिँड्छ
६६	आउदोछ	(आउँदोछ	{ आउँनोछ	(आउँदोछ	आउँछ

६७	सैय्याछ	(सैय्याछ	०पड्डोछ	०पड्डोछ	लेट्छ
६८	बस्छ	(बस्छ	{ बस्सोछ	{ बस्सोछ	बस्छ
६९	ठडिन्छ	{ ठडिनु	०उभिन्छ	०उभिन्छ	उभिन्छ
७०	दिँदोछ	{ दिँनोछ	{ दिँदोछ	{ दिन्छ	दिन्छ
७१	भन्दोछ	{ भन्नोछ	{ भन्छ	(भन्दोछ	भन्छ
७२	बेल	(बेल	(बेल	(बेल	सूर्य
७३	जुन	(जुन	(जुन	(जुन	जुन
७४	तारा	(तारा	(तारा	(तारा	तारा
७५	पानि	(पानि	(पानि	(पानि	पानी
७६	मेघ	{ मेग	०वर्षा	(मेग	भरि
७७	ढुङ्गा	{ ढुङ्गो	(ढुङ्गा	(ढुङ्गा	ढुङ्गा
७८	बालुव	(बालुव	० रेत	{ बालु	बालुवा
७९	भयौँदो	{ भएउनो	० धर्ति	{ भुइँ	भुइँ
८०	बाल्दो	(बाल्दो	(बाल्दो	{ बादल	बादल
८१	धुकाल	(धुकाल	(धुकाल	{ ध्वाँल	धुवाँ
८२	आगो	(आगो	(आगो	(आगो	आगो
८३	खानी	०छारो	०साजि	०साजि	खरानी
८४	बाल्दोछ	(बाल्दोछ	{ बाल्छ	(बाल्दोछ	बाल्छ
८५	बाटो	(बाटो	(बाटो	(बाटो	बाटो
८६	डाँडा	{ डाँडा	(डाँड	{ डाँडा	डाँडा
८७	रातो	(रातो	(रातो	(रातो	रातो
८८	हर्यो	(हर्यो	{ हर्यो	{ हरियो	हरियो
८९	पेलो	{ प्याँलो	{ पेल्लो	{ प्याँलो	पहेँलो
९०	सुकिलो	(सुकिलो	० धउलो	(सुकिलो	सेतो
९१	कालो	(कालो	(कालो	(कालो	कालो
९२	रात्	(रात्	(रात्	(रात्	रात्
९३	तातो	(तातो	(तातो	(तातो	तातो
९४	ठन्डो	०जाडि	०जाडि	०चिसो	चिसो
९५	भरि	(भरि	(भरि	(भरि	भरि
९६	नउलो	(नउलो	{ नौउलो	(नउलो	नयाँ
९७	राम्डो	{ राम्डो	(राम्डो	{ राम्डो	राम्रो
९८	बाटुलो	(बाटुलो	(बाटुलो	(बाटुलो	बाटुलो / गोलो

९९	सुक्याको	{सुक्या	{सुक्याको	{सुको	सुकेको
१००	नाउँ	(नाउँ	(नाउँ	(नाउँ	नाम
पूर्ण समान ((		५३	५८	४७	
आंशिक समान ({		४०	३९	४९	
पूर्ण असमान (०)		७	११	१२	

माथिको तालिका अनुसार बाजुराली भाषिका अछाम, बझाङ र जुम्लाका सीमावर्ती क्षेत्रमा बोलिने भाषिक भेदसँग निकट छ । सय शब्दको तुलना गर्ने क्रममा अछामको दर्भा, बझाङको धर्तीवाडा, जुम्लाको ताँजा गाउँका स्थानीय बासिन्दालाई सामग्री सङ्कलनको सूचक बनाइएको छ । यी क्षेत्र राजनैतिक हिसाबले बाजुरा जिल्लासँग जोडिएका छन्, तर बाजुराली भाषिकाको क्षेत्रलाई नदी, जङ्गल, डाँडाले ती जिल्लासम्म फैलिन दिएको छैन । डोटी जिल्लाको सीमालाई खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्जले छुट्याएको छ । खप्तडको क्षेत्र धेरै ठूलो छ । बाजुरा र डोटी जिल्लाको सिमानामा धेरै ठूलो जङ्गल अनि उच्च डाँडो भएको कारणले ती दुई जिल्लाका बासिन्दाबीच सहज रूपमा भाषिक व्यवहार हुन सक्दैन । त्यसै कारणले बाजुराली भाषिका डोटेरी भेदभन्दा निकै भिन्न देखिन्छ । बाजुरा जिल्लालाई अछाम र बझाङ जिल्लासँग पनि पहाड, खोला आदिले छुट्याएका छन्, तर ती सीमावर्ती क्षेत्रमा रहेका पहाड खोलाहरू मान्छेको सहज सम्पर्कलाई रोक्न सक्ने खालका छैनन् । बाजुरा र अछाम जिल्लाका धेरै भू-भाग जोडिएको हुनाले यी दुई क्षेत्रको भाषिक भिन्नता ज्यादै कम देखिएको छ भने बाजुरा र बझाङ जिल्लाका सिमानामा रहेका पहाड, खोलाले पनि मानिसबीचको सहज भाषिक सम्पर्क रोकेको छैन । यसै कारणले यी दुई क्षेत्रमा ८९ प्रतिशत शब्द समान पाइएका छन् । बाजुरा जिल्लाको उत्तरी सिमानामा जुम्ला जिल्ला पर्दछ । यो उच्च हिमाली जिल्लामध्येको एक हो । यस क्षेत्रमा बाजुरा जिल्लाका भाषिक वक्ताको कम सम्पर्क रहेको देखिन्छ । त्यसैले अछामी र बझाङी भाषिक क्षेत्रमा जुम्ली भाषिक भेदसँग बाजुराली भाषिकाको निकटता कम रहेको देखिन्छ ।

यस शोधपत्रमा बाजुराली भाषिकाको सामग्री सङ्कलनको लागि सातसय दरालाई प्रमुख क्षेत्र बनाइएको छ । सातसय दराभिन्न हालको बाजुरा जिल्लामा रहेका ब्रह्मतोला गा.वि.स., आटिचौर गा.वि.स. र केही भूभाग बूढी गङ्गा गा.वि.स. पर्दछन् । अध्ययन क्षेत्रको आसपासमा रहेका कुलदेउमाण्डु, मार्तडी, जुगाडा, डोगडी परिधीय क्षेत्रका रूपमा रहेका छन् । अध्ययनको यो क्षेत्र अछाम र बझाङको निकट पर्दछ । बाजुरा जिल्लाको सदरमुकामभन्दा करिब आठकोश दक्षिण पर्दछ ।

२.३ बाजुरा जिल्लाको भौगोलिक संरचना

भौगोलिक दृष्टिले बाजुरा जिल्ला सुदुर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने उच्च पहाडी जिल्लामध्येको एक हो । यसको कोड नम्बर ६८ हो (नेपाल, २०३५ : ३९) । यस जिल्लाको हिम सम्पदा पनि सैपाल हिम श्रृङ्खला नै हो । यस जिल्लामा जलवायु तथा हावापानी समउष्ण, शीतल, समशीतल र अतिशीतल रहेको पाइन्छ । जलस्रोतको हिसाबले सम्पन्न भए पनि त्यसको

उपयोग भने आंशिक रूपमा पनि हुन सकेको देखिँदैन । राष्ट्रकै प्रमुख नदी यसै जिल्लाको पूर्वी सिमाना भएर बगेको छ । बूढी गङ्गा यस जिल्लाको बीचबाट बगेको छ । यी दुई नदीका अतिरिक्त साना ठूला गरी ११ वटा नदीहरू यस जिल्लामा रहेका छन् । यी सबै साना नदीहरू बूढी गङ्गामा मिसिन्छन् । स्थानीय भाषामा यिनलाई गाड भनिन्छ । तिनीहरूका नाम हुन् : इकडी गाड, बाजु गाडी, माला गाड, मनाली गाड, कहाँ गाड, कोदाली गाड, बाउली गाड, तिपाडी गाड हुन् । यी नदी (गाड)हरूमध्ये बाउली गाडबाट २०० वाट क्षमताको विद्युत उत्पादन गरिएको छ । यसबाट मार्तडी र जुगाडा गा.वि.स. लाभान्वित भएका छन् । स-साना नदीबाट गैरसरकारी संस्थाहरूले विद्युत उत्पादन गर्ने प्रयास गरेका छन्, तर उनीहरू त्यति सफल भएको देखिन्न । बाजुरा जिल्लाको सबैभन्दा ठूलो जलस्रोत बूढी गङ्गा नदी हो । यो नदी जिल्लाको बीच भागबाट बगेको छ । यही नदीका कारण बाजुरा जिल्लाको भौगोलिक संरचना दुई खण्डमा विभाजित छ । बाजुरा जिल्लामा १४ हजार फिटसम्म उचाइ भएका शिखर रहेका छन् । त्यति उचाइमा प्रसिद्ध देवी मालिकाको मन्दिर रहेको छ । यस मालिका शिखरका नजिकै रहेको विनी पाटन अत्यन्त चित्ताकर्षक छ । पाटनमा फुलेका रङ्गीविरङ्गी फूल अनि हरिया र फराकिला पाटनहरूले यो धार्मिक स्थल सुन्दर देखिन्छ । यसलाई बाजुरा जिल्लाको आर्थिक अवस्थालाई माथि उठाउने प्रमुख पर्यटकीय स्थलको रूपमा विकसित गर्न सकिने सम्भावना देखिन्छ । त्यसैगरी खप्तड, बूढीनन्दा आदि धार्मिक स्थल पनि प्रमुख रमणीय स्थलका रूपमा रहेका छन् । उच्च पहाड र तिनका काखमा नागवेली परेर बगेका खोलाहरूका कारण बाजुरा जिल्ला अत्यन्त सुन्दर भौगोलिक संरचना भएको जिल्ला भन्न सकिन्छ, तर राज्यको प्रमुख प्राथमिकताको विषय बन्न नसकेबाट जिल्लाले प्रकृतिबाट प्राप्त गरेका अपार सुन्दर वस्तुहरू अहिलेसम्म त्यहाँका जनतालाई अत्यन्त दुःख दिने तत्त्वका रूपमा रहेका छन् ।

बाजुरा जिल्लाको पूर्वमा कर्णाली अञ्चलका हुम्ला, जुम्ला र मुगु जिल्लाहरू पर्दछन् भने पश्चिममा बझाङ र दक्षिणमा अछाम र डोटी जिल्लाहरू पर्दछन् । यस जिल्लाको जम्मा क्षेत्रफल १५८९ वर्ग किलोमिटर रहेको छ । वि.स. २०५८ सालको जनगणना अनुसार यस जिल्लाको कूल जनसंख्या १०८७८१ रहेको छ । यो जिल्ला सेती अञ्चलका पाँच जिल्लामध्ये सबभन्दा थोरै जनसंख्या भएको जिल्ला हो । यस जिल्लाको प्रतिवर्ग किलोमिटरमा ५० जनघनत्व रहेको छ । भौगोलिक अवस्थिति निर्धारण गर्दा भू-मध्येखाबाट २९.१८° उत्तरी अक्षांशदेखि २९.५७° उत्तरी अक्षांशसम्म तथा ८१.९° पूर्वी देशान्तरदेखि ८१.४९° पूर्वीदेशान्तरसम्म पर्दछ (नेपाल, २०३५ : ३९) । यस जिल्लाको जम्मा क्षेत्रफलमध्ये ४६.६ प्रतिशत वनक्षेत्र, ११.६ प्रतिशत कृषिक्षेत्र, १८.८ प्रतिशत चरन क्षेत्र, २.२ प्रतिशत भाडी बुट्यान क्षेत्र, २०.८ प्रतिशत अन्य क्षेत्र भूभाग रहेको छ । समुद्र सतहबाट ७२६-७०३६ मिटर उचाइसम्म फैलिएको यस जिल्लाको कूल क्षेत्रफल २०२१७६ मिटर रहेको छ । कूल क्षेत्रफलमध्ये १३.५ प्रतिशत हिमाली, ८४.७ पहाडी, १.७ प्रतिशत भू-भाग मध्यपहाडी रहेको छ (शाह, २०६५ : २४) । यस जिल्लामा करिब ७२६-७०३६ मिटर उचाइसम्म मानववस्ती फैलिएको छ । यो जिल्ला २७ गा.वि.स., ९ इलाका र एउटा राष्ट्रिय चुनाव क्षेत्रमा संरचित छ ।

२.४ बाजुरा जिल्लाको सामाजिक संरचना

समाज भनेको एउटै प्रकारको रहन सहन व्यवस्था, धर्म, अँगालेर एउटै ठाउँमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको समूह हो । समाजको विकासमा समान संस्कृति परम्पराले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । संस्कृति भन्नाले कुनै समाजमा हुने गरेका यावत् क्रियाकलापको समष्टि हो । बाजुरा जिल्ला आफ्नै किसिमका सामाजिक र सांस्कृतिक संरचनाले भरिपूर्ण छ । बाजुरा जिल्लामा विविध वर्ग, जाति, पेशा, उमेर, लिङ्ग र आकृतिका मानिसको बसोबास रहेको छ । खासगरी बाजुरा जिल्लाको सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक तथा भाषिक संरचनाको अध्ययन गर्दा त्यहाँका गाउँघरमा भएका चालचलन भेषभूषा, रहनसहन, खानपान, धर्म, चाडपर्व, जाति लिङ्ग आदि कुराहरू बारे विस्तृत बुझ्नु आवश्यक देखिन्छ ।

२०५८ सालको जनगणना अनुसार यस जिल्लाको जनसंख्या १०८७८१ रहेको छ । जसमध्ये महिला ५४९४७ र पुरुषको संख्या ५३८३४ रहेको छ (शाह, २०६५ : २४) । भण्डै दुई लाख बासिन्दाको जन्म र कर्म थलो बनेको बाजुरामा छरिएका गाउँहरूमा प्रायः पातलो बस्ती छ । बस्तीमा घरहरू छुट्टाछुट्टै निर्माण गरिएका छन् भने घरहरूको बनोट एउटै किसिमको छ । गाउँघरमा ढुङ्गाकै गारो, ढुङ्गाकै छाना अनि खरले छाएका घरहरू भेटिन्छन् । घरहरूमा सेतो माटो र रातो माटोले पोतिएको हुन्छ । प्रत्येक घरमा रहेका ओखल, जाँतो, दैनिक आवश्यकताका सामग्री हुन् । कोल सबैको साभा हुन्छ । गाउँमा पानीको निम्ति संयुक्त कुवा तथा धाराको व्यवस्था हुन्छ । तल्लो जात र माथिल्लो जातको बस्ती पनि अलग-अलग ठाउँमा हुन्छ र बस्तीअनुसार पानीको व्यवस्था पनि अलग हुन्छ । यहाँको भेषभूषा सामान्य छ । पुरुषले टोपी, पगरी, भोटो, भुस्याइट (कमिज), बन्डी (स्टकोट), जुत्ता, चप्पल धोती, जामा, पटुका पहिरने चलन छ भने स्त्रीले चोली, पछ्यौरा, पटुका, गुन्यु, खास्टो, दोसल्ला, बलाउज, कुर्ता, सुरुवाल, इस्कट, गादो आदि पहिरन्छन् । यी पोशाकका नाम स्थानीय भाषामा आफ्नै किसिमका रहेका छन् । त्यस्तै पुरुषले औँठी, सिक्री, बालो, जन्तर र स्त्रीले सूर्यफूल, शिरबन्दी, बाला, खन्टो, फूली, चाप्की, हार, नौगेडी, तिलहरी, चुँडी, औँठी, कम्मरपेटी, किलिप, कल्ली, ढुङ्ग्री, बाली, रलबाली आदि गहनाको पहिरन गर्दछन् । बाजुराली जनताको खानपान पनि आफ्नै किसिमको छ । यहाँको प्रमुख खाना भात र रोटी हो । खानाका अन्य परिकारहरू माडा (चामलको रोटी), फाँडो (दाल भिजाएर पिसेर पकाइने पातलो वस्तु), खीर, बाबर(सेल), लाउन(पुरी) महत्त्वपूर्ण छन् । दिउँसो खाजाको रूपमा आइमाईहरूले विशेष गरी फाँको(चामल) खाने चलन छ । यहाँ धान, मकै, कोदो, जौ, गहुँ, मास, अलहर, मुसुर, गहत, गुराँस, कला, मुगी, भिल्लीमास, भटमास, कागुनु, भुमरा अदि अन्नबाली पाइन्छन् ।

रहनसहनको हिसाबले हेर्दा यहाँ संयुक्त परिवारको बढी प्रचलन छ । जात अनुसार बसोबास छुट्टै स्थानमा छ । यहाँ जन्मदेखि मृत्युसम्मका संस्कारहरू न्वारन, पास्नी, व्रतबन्ध, विवाह र मृत्युसंस्कारहरू मौलिक प्रकृतिका छन् । यहाँ आइमाईहरूको मासिक प्रक्रिया (रजस्वला) हुनुलाई छाउ हुनु भन्दछन् । रजस्वला भएकी आइमाईलाई छुट्टै घरमा बसाउने चलन छ र तत्काल पाँच, छ दिनसम्म दही, दूध, गाई, भैंसी, देवस्थल छुन निषेध गरिने चलन छ । भाइबुहारी

र जेठाजुबीच छुवाछुत मान्ने चलन छ । धर्मका हिसाबले यहाँ हिन्दू धर्म प्रमुख छ । बाजुराली समाजमा विभिन्न चाडपर्व मनाइन्छ । तीमध्ये विषु तिहार (नववर्ष) महाशिवरात्री, होरी, संक्रान्ति, वसन्त पञ्चमी दशैं, गौरा, पैठी, अनन्त्या आदि प्रमुख रहेका छन् । यी पर्वहरूमा विभिन्न किसिमका भाँकी प्रस्तुत गर्नुका साथै विभिन्न पहिरन, ड्यौडा नाच, हुड्क्या नाच, भोडा, गाथा, भारत आदि प्रस्तुत गरिन्छन् ।

यस जिल्लामा थुप्रै जातजाति बसोबास गर्दछन् । यी सबै जातजातिमा क्षेत्रीहरूको बाहुल्यता रहेको छ । अन्य जातिमा ब्राह्मण, ठकुरी, गुरुङ, कोइरी, कुमाल, सन्यासी, मगर, मुस्लिम, भोटे, यादव, दलित आदि बसोबास गर्दछन् । यी जातिमध्ये क्षेत्रीहरूको बाहुल्यता रहेको छ । यीमध्ये हिन्दु ९६.७७ प्रतिशत छन् भने केही मात्रामा बौद्ध र इस्लाम धर्मात्मवी पनि छन् । बाजुरा जिल्लामा ९२.३१ प्रतिशत मानिस नेपाली भाषा बोल्दछन् र केही मानिस भोटे भाषा पनि बोल्दछन् ।

राज्यको सदियौंदेखिको उपेक्षा र अति विकट भौगोलिक स्थितिका कारणले बाजुरा जिल्ला सडक, यातायात, विद्युत, स्वास्थ्योपचारजस्ता सेवा सुविधाबाट वञ्चित रहेको छ । यहाँको साक्षरता प्रतिशत अत्यन्त न्यून रहेको छ । यसको प्रमुख कारण विपन्न आर्थिक अवस्था र राज्यले उच्च अध्ययनका लागि क्याम्पस आदिको व्यवस्था नगर्नु नै हो । हाल बाजुरा जिल्लामा २८ वटा मा.वि., २५० भन्दा बढी प्रा.वि. र नि.मा.वि. बोर्डिङ र तीनवटा क्याम्पस सञ्चालनमा रहेका छन्, तर ती विद्याकेन्द्रहरूले उपयुक्त जनशक्तिको कमीले गर्दा गुणस्तरीय, युग सुहाउँदो जनशक्ति उत्पादन गर्न कठिन सास्ती खेपिरहेका छन् । सञ्चारको क्षेत्रमा हाल केही सुविधा भएको छ । जिल्ला सदरमुकाम मर्तडीमा इमेल-इन्टरनेट सेवा पनि उपलब्ध छ । आठवटा इलाका हुलाक कार्यालय र अठारवटा अतिरिक्त हुलाक सेवा सञ्चालनमा रहेका पाइन्छन् ।

यसरी विभिन्न प्रकारका जातजाति रहनसहन भेषभुषा, रीतिरिवाज, चाडपर्व, धर्म, संस्कृति, बसाइ स्थिति, भाषिक स्थिति, शैक्षिक स्थिति सञ्चार, यातायात आदिबाट बाजुराको सामाजिक, सांस्कृतिक संरचना हेर्दा रमणीय छ भने शैक्षिक यातायात आर्थिक, स्वास्थ्य, भौगोलिकजस्ता कतिपय हिसाबले कठोर वा दुःखदायीपूर्ण रहेको छ ।

२.५ बाजुराली भाषिकाको उद्भव र विकास

बाजुराली भाषिका नेपाली भाषाको एक क्षेत्रीय भेद हो । बाजुराली भाषिकामा प्रचलित शब्दहरूको अध्ययन गर्दा यो भाषिक भेद पुरानो केन्द्रीय भाषिकाबाट विकास भएको कुरा स्पष्ट हुन्छ । बाजुरामा नेपाली भाषाका केही पुराना ताम्रपत्र, शिलालेख भेटिएका छन् । त्यसैले बाजुराली भाषिकाको उद्भव र विकाक्रमलाई नेपाली भाषाको उद्भव र विकासक्रमसँगै निम्नलिखित तीन चरणमा वर्णन गर्नु उपयुक्त हुन्छ :

२.५.१ प्राचीन काल (आरम्भदेखि वि.सं. १४६० सम्म)

प्राचीन सिंजा साम्राज्यको अभ्युदय हुनुभन्दा धेरै अघि विक्रमको पाँचौ शताब्दीतिर खप्तडी सभ्यता अस्तित्वमा आए पनि तत्कालीन भाषिक व्यवस्था सम्बन्धी भने कुनै प्रमाण भेटिँदैनन् ।

त्यसैले बाजुराली भाषाको प्रथम प्रमाण पनि विक्रमको चौधौं शताब्दी (१३१२)को अशोक चल्लको ताम्रपत्रलाई मान्नु पर्ने हुन्छ । यस ताम्रपत्रमा हाम्रा आली अटाली अटल करी अत्र्या छु (खनाल, २०३४ : १७)जस्ता वाक्य र शब्दहरू प्रयोग गरिन्छन् । यस ताम्रपत्रमा अभिलिखित आली, अटल, छुजस्ता शब्दहरूले हाल बाजुरामा प्रचलित भाषिक व्यवहारका शब्दहरूसँग साम्य राख्दछन् । यसैगरी वि.सं. १४४० को बाजुरा सुवाकोटमा प्राप्त ताम्रपत्रमा रहेको भाषिक नमुना यस्तो रहेको छ : सुपाकोटको आलो ॥ चौड्यास्युका गडासित सैचुभाट ताम्रपत्र पसाकि अत्र्या छु (अधिकारी, २०६१ : २३८) ॥ यस अभिलेखमा उल्लेखित भाषा हालको बाजुराली भाषिकासँग मिल्दो देखिन्छ । प्राचीन नेपाली भाषा भनेको यही खस राज्यको राजकीय भाषा हो (गौतम, २०४९ : १११) । जुन अहिले नेपाली भाषाका रूपमा चिनिदै आएको छ । तसर्थ बाजुराली भाषिका र नेपाली भाषाको उद्गम सिंजा भएको हो भन्न सकिन्छ ।

प्राचीन बाजुराली भाषिकासँग सम्बन्धित भाषिक अभिलेखहरू बाजुराभित्र र त्यसको आसपासका क्षेत्रमा थुप्रै फेलापरेका छन् । तीमध्ये केही अभिलेखको सूची दिइएको छ :

- । वि.सं. १३१२ अशोक चल्लको हुम्लाको ताम्रपत्र,
- । वि.सं. १३१७-२७ को अशोक चल्लकालीन दुल्लुको शिलालेख,
- । वि.सं. १३४८ जितारी मल्लको अभिलेख, (जुम्ला)
- । वि.सं. १३७३ को आदित्य मल्लको सिंजाको ताम्रपत्र,
- । वि.सं. १३६५ को राजा पुण्य पल्लको ताम्रपत्र, (जुम्ला)
- । वि.सं. १४०७ डोटीका राजा निरपालको ताम्रपत्र,
- । वि.सं. १४१३ सिंजाका राजा पृथ्वी मल्लको कनकपत्र,
- । वि.सं. १४४० सिंजाका राजा अभयमल्लको ताम्रपत्र,
- । वि.सं. १४४४ को डोटीका राजा नागमल्लको ताम्रपत्र,
- । वि.सं. १४४६ को सिंजाका राजा मलय बर्माको ताम्रपत्र,
- । वि.सं. १४४८ को अभय मल्लले दुल्लुबाट जारी गरेको ताम्रपत्र,
- । वि.सं. १४५० मेदिनी बर्माको ताम्रपत्र, (बभ्राङ्ग)
- । वि.सं. १४५३ संसार बम्बको ताम्रपत्र, (दुल्लु)
- । वि.सं. १४५७ को बलिराजाको मुगुमा प्राप्त ताम्रपत्र ।

आरम्भदेखि १५ औं शताब्दीसम्म नेपाली भाषाको अभिलेख काल मानिएको छ र यस अवधिका नेपाली अभिलेख फेला पर्ने क्रम अझै जारी छ । यस अवधिमा नेपाली भाषा भरखरै अपभ्रंश चरण पार गरी अस्तिवमा आएको हुँदा प्राचीन बाजुराली भाषिका र नेपाली भाषाकाको विकास छुट्टै किसिमले नभएकोले यी दुवैको प्राचीन काल एउटै हो भन्न सकिन्छ ।

२.५.२ मध्यकाल (वि.सं. १४६१ देखि १८६९ सम्म)

नेपाली भाषाको मध्यकाल खस राज्यको विघटनसँगै प्रारम्भ भएको हो (आचार्य, २०४० : ३२) । यो अवधि आधुनिक नेपालको एकीकरणसम्म कायम रहेको पाइन्छ । यही समयलाई बाजुराली भाषिकाको मध्यकाल मान्न सकिन्छ । यस कालमा प्राप्त सम्वत् १६४८को अभिलेख अर्जुन्या बूढाको पुर्सो कथुरो (सुवेदी, २०५८ : ४७३) र सम्वत् १७६१ को चुनरी पालको अभिलेख (अधिकारी, २०६१ : १९४) बाजुराली भाषिकाका मध्यकालीन अभिलेख हुन् । यी अभिलेखमा उल्लेखित कतिपय शब्दको प्रयोग अहिले बाजुराली भाषिकामा जस्ताको तस्तै भएको पनि पाइन्छ । खस राज्यको विघटनसँगै सुरु भएको मध्यकालीन नेपालमा क्षेत्रीय भेदहरू छुट्टिदै पूर्वेली, केन्द्रीय र पश्चिमी गरी तीन भेद जन्मिन पुगेका छन् । मध्यकालमा बाजुराली भाषिका केन्द्रीय भाषिकाको निकट देखिन्छ ।

मध्यकालमा बाजुरा र त्यसको आसपासका क्षेत्रमा प्राप्त अभिलेख तथा ताम्रपत्रहरूको सूची यस प्रकार पाइन्छ :

- १) वि.सं. १५७५ डुगरसिंहको ताम्रपत्र, (बाजुरा)
- २) वि.सं. १५८६ भान शाहीको सीमासम्बन्धी भाषिक नमुना, (अछाम)
- ३) वि.सं. १६४८ अर्जुन्या बुढाको पुर्सो कथुरो, (अछाम)
- ४) वि.सं. १७०१ पहाडी शाहीको ताम्रपत्र, (डोटी)
- ५) वि.सं. १७५० पृथ्वीपतिको ताम्रपत्र, (जुम्ला)
- ६) वि.सं. १७६१ वीरभद्र शाहीको ताम्रपत्र, (जुम्ला)
- ७) वि.सं. १७६१ चुनरीपालको अभिलेख, (बाजुरा)
- ८) वि.सं. १८२७ समुद्र सिंहको अभिलेख, (बझाङ्ग)
- ९) वि.सं. १८६९ रघुनाथ सिंहको अभिलेख, (बझाङ्ग) ।

कर्णालीको काखमा अवस्थित खस राज्यको विघटनसँगै नेपाली भाषामा परिवर्तन देखापर्न थालेको देखिन्छ । यस समयका अभिलेखमा भाषिक विविधता देखिन्छ । मध्यकालमा बाजुराली भाषिकामा प्राप्त शिलालेखहरूमा प्रयोग भएको भाषा अन्य क्षेत्रका अभिलेखभन्दा केही फरक देखिएकाले यही समयदेखि बाजुराली भाषिकामा छुट्टै विकास हुन थालेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

२.५.३ आधुनिक काल (वि.सं.१८७० देखि हालसम्म)

नेपाल अधिराज्यको एकीकरणसँगै नेपाली भाषाको आधुनिक काल सुरु भयो (आचार्य, २०४० : ३२) । नेपाली भाषाको यही आधुनिक कालमा प्रवेशसँगै विविध भाषिक भेदहरू देखापर्न थाले (नेपाल, २०५३ : ७७) । यस कालमा बाजुराली भाषिकाले पनि एउटा छुट्टै आफ्नो अस्तित्व जोगाउन पुग्दछ । यसै कारणले नेपाली भाषाको आधुनिक कालको सुरुवात सँगसँगै बाजुराली भाषिकाको पनि आधुनिक कालको सुरुवात मान्न सकिन्छ ।

बाजुराली भाषिकाको आधुनिकतालाई प्रमाणित गर्ने प्रमाणका रूपमा वि.सं. १८७२ तिर मन्धीर शाहद्वारा जारी गरिएका तीनवटा पत्रमा उल्लेख भएको भाषालाई लिन सकिन्छ । ती पत्रको

भाषिक नमुना यस प्रकार रहेको छ :- स्वस्ति श्री मन्माहाराज मन्धीर शाह देवानाम, सदासमर विजैनाम आगे प्रसराम पाध्याको पाउलागि उप्रान्त.....। यसमा रहेका प्रायः शब्दहरू हाल बाजुराली जनताले भाषिक व्यवहरमा प्रयोग गरेको भेटाउन सकिन्छ । यसैलाई आधार मानेर मन्धीर शाहका तीन पत्रलाई प्रयोग भएको भाषालाई बाजुराली भाषिकाको आधुनिक स्वरूप मान्न सकिन्छ । अहिले प्रचलित ड्यौडा गीतका क्यासेट एल्बमले पनि बाजुराली भाषिकालाई परिचित गराउने कार्य गरेका छन् ।

सामान्य भाषिक प्रमाणभन्दा बाहेक साहित्य लेखनजस्तो कार्य बाजुराली भाषिकामा हुन सकेको छैन । यिनै कारणले गर्दा बाजुराली भाषिकाको आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्व कायम हुन सकेको छैन । खास गरी अन्य क्षेत्रका वक्तासँग सम्पर्कको कमी, भौगोलिक विकटता, समयको अन्तराल आदि कारणले बाजुराली भाषिका यस क्षेत्रका अन्य भाषिक भेदभन्दा केही भिन्न हुँदै गएको देखिन्छ ।

२.६ निष्कर्ष

उच्चारण, शब्दभण्डार, रूपतत्त्व आदिका दृष्टिले एउटै भाषाभिन्न पाइने स्थानीय वा सामाजिक भेद नै भाषिका हो । बाजुराली भाषिकाको नामकरण बाजुरा जिल्लाको नामबाटै गरिएको छ । यस भाषिकाको अध्ययनका लागि हालको बाजुरा जिल्लाका ब्रह्मतोला र आटिचौर (सातसय दरा) गा.वि.स.लाई प्रमुख केन्द्र मानिएको छ । स्वादेश पद्धतिका आधारमा सङ्कलन गरिएका नेपाली भाषाका एकसय शब्दसँग बाजुराली भाषिकाका एकसय शब्दहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा ती दुईबीच करिब ८९ प्रतिशतले समानता देखिएको छ । यसैगरी अछामी, बभाङ्गी र जुम्ली भाषिकाका शब्दहरूसँग बाजुराली भाषिकाका शब्दहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा बाजुराली भाषिकाका शब्दहरू केही मात्रामा भिन्न देखिएका छन् ।

बाजुरा जिल्ला सुन्दर भौगोलिक संरचना भएको जिल्ला हो । यो जिल्लामा १४००० फिट उचाइ भएको पहाड, सुन्दर खप्तड राष्ट्रिय निकुञ्ज, प्रसिद्ध मालिका माताको मन्दिर, हरियाली वनजङ्गल आदि छन् । यस जिल्लामा ब्राह्मण, ठकुरी, गुरुङ्ग, कोइरी, कुमाल, सन्यासी, मगर, मुस्लिम, भोटे, यादव, दलित आदि जातिको बसोबास रहेको छ । यस जिल्लामा केही मानिसहरूले बौद्ध तथा इस्लाम धर्म माने पनि हिन्दू धर्मावलम्बीहरूको बाहुल्यता रहेको छ । यस जिल्लामा टोपी, पगरी, भोटो, भुस्याइट, जुत्ता, चप्पल, धोती, जामा, पटुका, गुन्यु, खास्टो, दोसल्ला, ब्लाउज, कुर्ता, सुरुवाल आदि मौलिक पोशाक हुन् भने औँठी, सिक्री बालो, शिरबन्दी, खन्टो, फुली, चाप्की, हार, नौगेडी, तिलहरी, चुँडी, क्लिप, कल्ली, ढुङ्गी, बाली, रलबाली आदि गहना पहिरने चलन छ । यहाँ धान, मकै, कोदो, जौ, गहुँ, मास, अलहर, मुसुरो, गहत, कला, भटमास, कागुनु आदि अन्नबाली प्रमुख रहेका छन् । यहाँ महाशिवरात्री, होरी, वसन्त पञ्चमी, दशैं, तिहार, गौरा, पैठी आदि चाडहरू मनाइन्छन् ।

बाजुराली भाषिकाको विकासक्रमलाई प्राचीनकाल, मध्यकाल र आधुनिककाल गरी तीन चरणमा विभाजन गरेर अध्ययन गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन

बाजुराली भाषिकाका सामाजिक तथा भौगोलिक उपभेद

३.१ भाषा, भाषिका र बाजुराली भाषिका

कुनै पनि भाषाका सामाजिक तथा भौगोलिक भेदहरूलाई स्पष्टपार्नका निम्ति भाषा, भाषिका र व्यक्तिभाषा बीचको अन्तरसम्बन्ध स्पष्ट पार्नु जरुरी हुन्छ। यसै अनुरूप यहाँ भाषा, भाषिका र व्यक्तिभाषा सम्बन्धी सामान्य चर्चा गर्दै बाजुराली भाषिकाका सामाजिक तथा भौगोलिक भेदबारे स्पष्ट पारिएको छ।

भाषा विचारहरू आदान प्रदान गरिने प्रचलित माध्यम हो (अधिकारी र भट्टराई, २०६१ : ४५)। भाषामा वाक्प्रतीकको व्यवस्था हुन्छ। ती वाक्प्रतीक व्यवस्था यादृच्छिक हुन्छन्। तिनैका माध्यमले भाषिक सम्प्रेषण हुन्छ। भाषा भाषिकाहरूको समष्टि रूप हो (पोखरेल, २०३६ : ४५)। भाषाको विस्तृत क्षेत्र हुन्छ। त्यसभित्र विभिन्न भाषिक उपभेद हुन्छन्। ती विभिन्न उपभेदलाई भाषाले समेट्छ।

भाषा र भाषिकाका बारेमा स्पष्ट हुँदा यी दुईबीच भाषिक भू-भागको फरकबारे जानकारी राख्नु पर्दछ। भौगोलिक दृष्टिले सबैभन्दा विस्तृत भू-भाग ओगट्नु सक्षम भएको र सबै मानिसहरूका बीचमा लोकप्रिय भएको भाषिक भेद भाषा हो (लामि (लामिछाने, २०५२ : ७)। यस परिभाषाले भाषाको भूगोल व्यापक हुन्छ भन्ने स्पष्ट पारेको छ र एउटा भाषाको भूगोलभित्र धेरैवटा भाषाका क्षेत्रीय भेद उपभेद रहेका हुन्छन्। समुदाय बस्ती कालान्तरमा एउटै भाषिक समुदायबाट धेरै हुन्छन्। बस्ती-बस्तीका बीचको भौगोलिक दूरीको कारणले गर्दा प्राचीन भाषाका विविध भेद, उपभेद जन्मन्छन्। ती सबैले भाषिकाको मान्यता पाउँछन्। विभिन्न भाषिकाहरूमध्ये जुन बढी लोकप्रिय र विकसित हुन्छ, त्यही स्तरीय वा मानक भाषा मानिन्छ (लामिछाने, २०५२ : ८)। समुदायमा धेरै भाषिकामा व्यवहार गर्ने मानिसको बसोबास हुन्छ, तर ती सबै मानिसले बुझ्ने, सहित्य सिर्जना गर्नेजस्ता कार्यका लागि जो भाषा लोकप्रियता पाउँदछ, त्यो कुनै न कुनै भाषिका हो। मानकीकरणपश्चात् त्यसैले सबै भाषिकाहरूलाई समेट्छ।

मानिस स्वतन्त्र तरिकाले आफ्नो व्यवहार प्रस्तुत गर्दछन्। यसरी विभिन्न समुदायमा बस्ने मानिसले व्यवहार गर्दै जाँदा त्यस समुदायले व्यवहारमा प्रयोग गर्ने भाषा र अर्को समुदायले प्रयोग गर्ने भाषाबीच भिन्नता देखापर्छ। उच्चारण, शब्दभण्डार, रूपतत्त्व आदिका दृष्टिले एउटै भाषाभित्र पाइने स्थानीय वा सामाजिक भेद नै भाषिका हो (अधिकारी र भट्टराई, २०६१ : ७५६)। समयको अन्तरालमा भाषा प्रयोगमा विविध भिन्नता देखा पर्दछन्। कुनै भाषाको समय र दूरीद्वारा उत्पन्न उपभेद भाषिका हो (पोखरेल, २०२२ : ४०)। भाषिका भनेको भाषाको क्षेत्रगत भेद हो (गौतम, २०४९ : १११)। भिन्न-भिन्न भाषिक क्षेत्रमा बोलिने भाषिक भेद नै भाषिका कहलाउँछन्।

भाषा र भाषिकालाई छुट्याउने वा निर्धारण गर्ने प्रमुख आधार भाषाशास्त्रीले बोधगम्यतालाई लिएका छन् (तिवारी, सन् १९९२ : ८६) । भाषिकाका वक्ता सीमित हुन्छन् । यसको भूगोल पनि सीमित हुन्छ । एक भाषिकाका वक्ताले अर्को भाषिकाको वक्तासँग भाषिक व्यवहार गर्दा एउटा साभा भाषाको आवश्यकता पर्दछ । भाषिका एउटा निश्चित क्षेत्रमा बोलिने हुनाले सबैले बुझ्दैनन् ।

भाषिकाको जन्म भाषाबाटै हुने भएकाले भाषा र भाषिकामा आमाछोरीको जस्तो सम्बन्ध रहेको हुन्छ (तिवारी, १९८२ : ८०) । एउटै भाषिक भूगोलभित्र धेरै लामो समयसम्म व्यवहार गर्दै जाँदा भाषाका विभिन्न शब्दले अपभ्रंश रूप धारण गरेर नयाँ रूप लिन्छन् । भाषाले पनि समय परिस्थितिअनुसार नयाँ शब्द ग्रहण गर्ने गर्दछ । यी सबै परिवर्तन विभिन्न समुदायमा फरक-फरक किसिमले हुने गर्दछन् । यिनै परिवर्तनका कारण एउटै मूल भाषाबाट कालान्तरमा थुप्रै भाषिकाको जन्म हुन सक्छ । यसरी विकास भएका भाषा र भाषिकाबीच माउ र सन्तानको सम्बन्ध रहिरहन्छ । भाषाभन्दा सानो र व्यक्तिभाषाभन्दा ठूलो भाषिक भेद भाषिका हो ।

३.२ बाजुराली भाषिकाका भौगोलिक उपभेद

बाजुरा जिल्ला नेपालकै भौगोलिक विविधता भएका जिल्लामध्येको एक हो । यहाँ एक बस्तीबाट अर्को बस्तीमा पुग्न दिनभरिको कठिन यात्रा पार गर्नु पर्दछ र जङ्गल, भीर, खोला, पहाड, पार गर्नु पर्दछ । दक्षिणको सिमानामा पर्ने अछामदेखि उत्तरको सिमानामा रहेको जुम्ला जिल्लासँग जोडिएको यस जिल्लाको माथिल्लो क्षेत्रमा अत्यन्त पातलो बस्ती छ । तल्लो क्षेत्रमा बस्तीहरू नजिक नजिक भए पनि नदी, भीर आदिले सहज सम्पर्क हुने देखिँदैन । यसै भौगोलिक विविधताका कारण भाषिक समुदायबीच दैनिक सम्पर्क हुन सक्ने स्थिति छैन । यही कारणले बाजुराली भाषिकामा भौगोलिक उपभेद प्रशस्त भेटिन्छन् ।

बाजुरा जिल्ला राजनैतिक तथा भौगोलिक सीमा निर्धारणका दृष्टिले ९ इलाकामा विभाजित छ । यी इलाका यस प्रकार छन् :

एक नम्बर क्षेत्र	:	मार्तडी, जुगाडा, बुढीगङ्गा
दुई नम्बर क्षेत्र	:	वाइ, साप्पाटा, जुकोट
तीन नम्बर क्षेत्र	:	गोत्री, जगन्नाथ, कोटिला
चार नम्बर क्षेत्र	:	विच्छ्याँ, रूगिन
पाँच नम्बर क्षेत्र	:	कोल्टी, बाँधु, पाण्डुसैन
छ नम्बर क्षेत्र	:	दहकोट, मानाकोट, आटीचौर
सात नम्बर क्षेत्र	:	जयवागेश्वरी, काँडा, डोगडी, गुदुखाती
आठ नम्बर क्षेत्र	:	ब्रह्मतोला, कुल्देउमाण्डु, बाह्रवीस
नौ नम्बर क्षेत्र	:	तोली, कैलाशमाण्डु, छतारा ।

एउटै भू-भाग मिल्ने वा सीमा जोडिएका गा.वि.स.हरूलाई राजनैतिक विभाजनका दृष्टिले एउटै इलाकामा गाँसिएका छन् । यी प्रत्येक इलाकाहरूबीच भाषिक भिन्नता नपाइए तापनि केही

गा.वि.स.हरूबीच भने भाषिक भेद स्पष्ट सुनिन्छ । यसै आधारमा बाजुराली भाषिकाभिन्न उत्तरी उपभाषिका, उत्तरमध्य उपभाषिका, पश्चिमी उपभाषिका र पूर्वीदक्षिणी उपभाषिका गरी जम्मा चारवटा उपभेदहरू निर्धारण गर्न सकिन्छ ।

बाजुराली भाषिकाको पहिलो उपभेद उत्तरी हो । यसलाई उत्तरमध्य उपभाषिकाको सीमाबाट परख्या लेकले छुट्याएको छ । यस उपभाषिकाको क्षेत्रमा बाजुरा जिल्लाका एघार गा.वि.स.हरू पर्दछन् । यस उपभाषिकाको सीमा उत्तरमा हुम्ला, पूर्वमा कालीकोट जिल्लासँग जोडिएको छ । सीमावर्ती क्षेत्रका गाउँमा जुम्ली भाषिका बोलिने हुनाले बाजुराली भाषिकाको उत्तरी उपभाषिकामा जुम्ली प्रभाव भेटिन्छ । उत्तर मध्यम उपभाषिका प्रायः मार्तडी आसपासका क्षेत्रमा बोलिन्छ । यस उपभाषिकाको क्षेत्र बूढीगङ्गा गा.वि.स., मनाकोट गा.वि.स. पर्दछन् । यस भाषिकाको सीमा उत्तरमा परख्या लेकले छुट्याएको छ भने दक्षिणमा तिपाडीगाड, बथान लेकले छुट्याएको छ । बाजुराली भाषिकाको पश्चिमी उपभेदलाई पूर्वी उपभेदबाट बूढीगङ्गाले, उत्तरमध्य उपभेदलाई तिपाडी गाडले, बभाङ्गी भाषिकाबाट थामका लेकले छुट्याएको छ भने अछामबाट इकडीगाडले छुट्याएको छ । यस भाषिकाको क्षेत्रभिन्न पुरानो बाजु राज्यका सातसय दरा, नौबीसदरा, बाह्रबीस र छबीसदरा पर्दछन् । पश्चिमी भाषिकाको प्रभाव बभाङ र अछामका केही क्षेत्रमा परेको देखिन्छ । बाजुराली भाषिकाको चौथो उपभेद पूर्वी दक्षिणी हो । यो उपभाषिका कैलाशमाण्डु, छतारा र तोलीमा बोलिन्छ । यसको पूर्वी र दक्षिणी सिमाना अछामसँग जोडिएको छ । यस उपभाषिकामा अछामी भाषिकाको प्रभाव प्रशस्त भेटिन्छ । यस भाषिकाको पश्चिमी सिमाना बूढीगङ्गा नदीले छुट्याएको छ भने उत्तरी सिमाना मालिकाको काखमा बग्ने मनागाडले छुट्याएको छ । यी चार क्षेत्रमा प्रचलित केही शब्दहरू यस प्रकार छन् :

तलिका नं. ३

बाजुराली भाषिकाका भौगोलिक चार उपभेदहरू

क्र.सं	सङ्केत	उत्तरी उपभाषिका	उत्तरमध्य उपभाषिका	पश्चिमी उपभाषिका	पूर्वी (दक्षिणी) उपभाषिका	मानक नेपाली
१	५	वो	बुबु	बाज्या	बाज्या	हजुरबुबा
२	०	बज्जु	जिउ	बजै	जिउ	हजुरआमा
३	०	जिया	आमा	आमा	आमा	आमा
४	५	बा	बा	बा	बाइजु	बुबा
५	(	भाउ	भाउ	भाउ	भाउ	भाइ
६	(	बैन	बैन	बैन	बैन	बहिनी
७	०	आज्जु	दि	दिदि	दिदि	दिदी
८	५	दाजु	दाइ	दाजि	दाजि	दाइ
९	(	भतिजि	भतिजि	भतिजि	भतिजि	भतिजी
१०	(	बौजु	बौजु	बौजु	बौजु	भाउजू
११	(	व्वारी	व्वारी	व्वारी	व्वारी	बुहारी

१२	(	सालो	सालो	सालो	सालो	सालो
१३	(	सालि	सालि	सालि	सालि	साली
१४	(	सउरा	सउरा	सउरा	सउरा	ससुरा
१५	(	सम्धि	सम्धि	सम्धि	सम्धि	सम्धी
१६	(	छोवाछोरि	भाउअ	छोराछोरी	संल्याउटा	केटाकेटी
१७	५	छोट्टि	छोट्टि	छोर्न्याँटि	संल्याउटि	केटी
१८	(	बैकिनि	बैकिनि	बैकिनि	बैकिनि	आइमाई
१९	(	लोग्न्या	लोग्न्या	लोग्न्या	लोग्न्या	लोग्ने
२०	(	बड्डो	बड्डो	बड्डो	बड्डो	बूढो
२१	(	बड्डि	बड्डि	बड्डि	बड्डि	बूढी
२२	०	भाग्या	रिथ्या	रिथ्या	रिथ्या	हकदार
२३	(	राडि	राडि	राडि	राडि	राँणी/विधवा
२४	(	बौरानि	बौरानि	बौरानि	बौरानि	भाइबुहारी
२५	०	खर्कालो	गोठालो	गोठालो	गोठालो	गोठालो
२६	५	लुहार	ल्वार	ल्वार	ल्वार	लोहार
२७	(	मावल	मावल	माउल	मावल	मामाघर
२८	५	पुवाजु	पुहाजु	पुहाजु	पुहाजु	फुपाजु
२९	(	जोइसि	जोइसि	जोइसि	जोइसि	ज्योतिषी
३०	०	भंगेडा	भंगेडा	गुयडा	गुयडा	भंगेरा
३१	(	मालुवा	मालुवा	मालुवा	मालुवा	परेवा
३२	(	घुगुत्त्व	दिदिफुइ	घुगुवा	घुगुवा	ढुकुर
३३	(	लाटोकोसेडो	लाटोकोस्याडो	लाटोकोस्याडो	लाटोकोस्याडो	उल्लु
३४	(	ताँ	ताँ	ताँ	ताँ	तपाई
३५	(	ति	ति	ति	ति	ती/तिनीहरू
३६	५	तमे	तुमि	तुमि	तुमि	तिमी
३७	(	आपु	आपु	आपु	आपु	आफू
३८	(	मुँ	मुँ	मुँ	मुँ	म
३९	(	हामि	हामि	हामि	हामि	हामी
४०	(	यो	यो	यो	यो	यो
४१	(	त्यो	त्यो	त्यो	त्यो	त्यो
४२	(	को	को	को	को	को
४३	(	क्या	क्या	क्या	क्या	क्या
४४	०	अँपइ	अँपइ	नाइ	नाइ	नाई
४५	०	भौति	मस्तै	भिककै	मस्तै	धेरै

४६	५	नाप	नाप	नाप	नाप	थोरै
४७	५	लाम्मै	लाम्मै	ल्लामु	ल्लामु	लामो
४८	५	नानु	निनु	नानु	नानो	सानो
४९	(	माछो	माछो	माछो	माछो	माछो
५०	५	चल्लो	चडो	चडो	चडो	चरो
५१	(	कुकुर	कुकुर	कुकुर	कुकुर	कुकुर
५२	५	जोउडो	जउँडो	जउँडो	जउँडो	जुम्रो
५३	(	रुख	रुख	रुख	रुख	रुख
५४	(	पात्	पात्	पात्	पात्	पात्
५५	(	धुकाल	धुकाल	धुकाल	धुकाल	धुवाँ
५६	०	साज्ज	छारो	रखानि	रखानि	खरानी
५७	(	चुकिलो	चुकिलो	चुकिलो	चुकिलो	अमिलो
५८	(	छिया	छिया	छिया	छिया	थिए
५९	५	बास्हा	बास्हा	बाहा	बास्हा	बेलुका
६०	(	पोरु	पोरु	पोरु	पोरु	पर्सि
६१	(	बेलि	बेलि	बेलि	बेलि	हिजो
६२	५	राम्डो	राम्डो	राउडो	राउडो	राम्रो
६३	५	भन्यो	भन्यो	भन्यो	भन्यो	भन्यो
६४	०	मौ	मौ	भौ	कविला	परिवार
६५	(	कन	कन	कन	कन	लाई
६६	(	कप्टिनि	कप्टिनि	कप्टिनि	कप्टिनि	कप्टिनी
६७	(	हर्नु	हर्नु	हर्नु	हर्नु	गर्नु
६८	०	नलो	भुक्रो	घिचट्टो	घिचट्टो	घाँटी
६९	(	चुचु	चुचु	चुचु	चुचु	स्तन
७०	(	चाँदो	चाँदो	चाँदो	चाँदो	निधार
७१	(	आँगुलो	आँगुलो	आँगुलो	आँगुलो	औँलो
७२	५	पगिट्टा	पखिट्टा	पखिट्टा	पखिट्टा	पाखुरा
७३	(	ढुक्नु	ढुक्नु	ढुक्नु	ढुक्नु	पर्खनु
७४	(	लोट्नु	लोट्नु	लोट्नु	लोट्नु	लड्नु
७५	०	उभिनु	ठडिनु	उभिनु	उठ्नु	उभिनु
७६	(	ठौर	ठौर	ठौर	ठौर	ठाउँ
७७	०	नेड	निस	निस	निस	नजिक
७८	०	नेडको	जोरको	जोरको	साम्ने	सामुन्ने
७९	(	माभम्बो	माभउँदो	माभउँदो	माभउँदो	बीचमा

८०	ऽ	हप्प	हप्प	हप्प	हप्प	माथि
८१	(	बाहिर	बाहिर	बाहिर	बाहिर	बाहिर
८२	(	भित्त	भित्त	भित्त	भित्त	भित्र
८३	(	ओडो	ओडो	ओडो	ओडो	वर
८४	(	पुडो	पुडो	पुडो	पुडो	पर
८५	(	वल्तिर	वल्तिर	वल्तिर	वल्तिर	वारि
८६	(	पल्तिर	पल्तिर	पल्तिर	पल्तिर	पारि
८७	(	पुस्यो	पुस्यो	डाँग्या/पुस्यो	पुस्यो	भाले
८८	(	माउ	माउ	माउ	माउ	पोथी
८९	(	बल्द	बल्द	बल्द	बल्द	गोरु
९०	(	गायो	गायो/गौ	गायो	गायो	गाई
९१	ऽ	पाख	पोख	पोख	पाख	पखेटा
९२	(	तलि	तलि	तलि	बाटो	बोट
९३	०	कत्रो	कत्रो	कत्रो	कत्रो	कत्रो
९४	(	खड	खड	खड	खड	खर
९५	(	पड्यो	पड्यो	पड्यो	पड्यो	पन्यो
९६	(	धेक्नु	धेक्नु	धेक्नु	धेक्नु	देक्नु
९७	(	हदैइन	हदैइन	हदैइन	हदैइन	गर्दिन
९८	०	सुकिलो	धौलो	धौलो	धौलो	सेतो
९९	(	छाँइ	छाँइ	छाँइ	छाँइ	मोही
१००	ऽ	आच्छि	आच्छि	आच्छि	आच्छि	छैन
पूर्ण समान शब्द ((		६२	६३	६३		
पूर्ण असमान शब्द (०)		१८	१७	१७		
ध्वनिगत असमान शब्द (ऽ)		२०	२०	२०		

माथिको तालिकामा स्वैच्छिक छनोटका सयवटा शब्दहरूको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । बाजुराली भाषिकाका भौगोलिक उपभेदहरूमा सय शब्दमध्ये चारवटै उपभाषिकामा पूर्ण समान शब्द ६३ वटा, ध्वनिगत भिन्नता भएका शब्द २० वटा र पूर्णतया असमान शब्दहरू १७ वटा रहेका छन् । ६३ वटा शब्दहरूमा समानता देखिए तापनि बाँकी ३७ वटा शब्दहरूमा भने केही भिन्नता देखिन्छ । यसै कारणले भौगोलिक विविधताको आधारमा छुट्टिएका चारवटा भिन्न क्षेत्र उत्तरी, उत्तरमध्य, पश्चिमी र पूर्वीदक्षिणी गरी जम्मा चारवटा बाजुराली भाषिकाका उपभेद हुन् भन्न सकिन्छ ।

३.३ बाजुराली भाषिकाका सामाजिक उपभेद

सामाजिक भाषिका समाजका विभिन्न वर्ग, जात-जाति, व्यवसाय, लिङ्ग, उमेर, बसोबासको स्थिति, शक्ति आदिका आधारमा विभेदित हुन्छ (अधिकारी, २०५६ : २४) । प्रत्येक

समाजका विभिन्न बासिन्दाको भाषिक शैली, उच्चारण, शब्दभण्डार, व्याकरणमा सहज बोधगम्यता पाइए पनि सूक्ष्म भिन्नता रहेको हुन्छ (बन्धु, २०५३ : २७) । यसरी सामाजिक संरचनाबाट उत्पन्न भाषिक भेदलाई भाषाका सामाजिक भेद भनिन्छ । उदाहरणका लागि उच्चवर्ग, निम्नवर्गले प्रयोग गर्ने भाषा, बालक, बृद्धले प्रयोग गर्ने भाषा एकै प्रकारको हुँदैन । भाषामा देखिने यस्ता भेद नै सामाजिक भेद हुन् ।

बाजुराली भाषिक समाज पनि विविधतापूर्ण छ । त्यस समाजमा विभिन्न जातजाति, लिङ्ग, वर्ग, पेसा भएका मानिसको बसोबास छ । त्यो समाजका भिन्न स्तरका मानिसको भाषामा पनि फरक पाइन्छ । उदाहरणका लागि उच्चस्तरको मानिसको भाषा रहनसहन, बोली, व्यवहार, लवाइखवाइ निम्नस्तरको मानिससँग मेल खाँदैन । बाजुराली भाषिकामा देखिएका यस्ता विविध, धर्म, संस्कृति भेषभूषा, स्तर, लिङ्ग, भाषिक व्यवहार आदिका कारणले बाजुराली भाषिकामा सामाजिक उपभेद देखापरेका छन् । बाजुराली भाषिकाका सामाजिक उपभेदको चर्चा निम्नलिखित आधारमा गर्न सकिन्छ ।

३.३.१ पुख्र्यौली शासक र शासितको आधार

बाजुरा जिल्लामा प्रचलित भाषिकालाई अध्ययन गर्दा पुख्र्यौली शासक ठकुरी र अन्य जातिले प्रयोग गर्ने भाषिक शब्दमा भिन्नता पाइन्छ । ठकुरीहरू आदरार्थी भाषिक रूपको प्रयोग गर्दछन् भने ठकुरीइतर जातिका व्यक्तिहरूले भने प्रायः सामान्य आदरार्थी शब्दको प्रयोग गर्दछन् । यी दुई वर्गको भाषिक स्वरूपको परिचय तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएका शब्दहरूबाट स्पष्ट हुन्छ :

तालिका नं. ४

शासक र शासितका आधारमा बाजुराली सामाजिक भाषिका

मानक नेपाली	ठकुरीइतर जाति	ठकुरी जाति
आमा	आमा	मुआँ
बुबा	बुवा	बुआ
फुपू	फु	फुआ
छोरी	छोरी	छोरी/मैयाँ
बाजे	बुबु/बाज्या	जिजुबुआ
बजै	जिउ	जिजुमुआँ
दाइ	दाइ	दाजि
दिदी	दि	दिज्यु
देवर	गोसाँइ	बाबुसाब
नन्द	गोसाइनु/गोसी	मैसाब
केटो	छोच्याँटो	रौतेलो
भात	भात	भुजा

खानु	खानु	जिउनार हुनु
सुत्नु	सैरनु	सुकला हुनु
जानु	भानु	सवारि हुनु
बस्नु	बस्नु	राज हुनु
भाउजु	बौजु	भाउजु
बुहारी	ब्बारि	दुलै
खानुहोस्	खाउ	खाइस्यो

ठकुरी वर्गका घरपरिवार र इष्टमित्रबीच प्रयोग गर्ने भाषामा पनि फरक पाइन्छ । घरपरिवारमा आपसमा उच्च आदरार्थी शब्दको प्रयोग गरिने प्रवृत्ति देखिन्छ भने इष्टमित्रमा उच्चतम आदरार्थी शब्दको प्रयोग गर्ने प्रवृत्ति भेटिन्छ । यस कुरालाई तलका वाक्यहरूबाट प्रष्ट पार्न सकिन्छ :

घरपरिवारमा गरिने प्रयोग

इष्टमित्रसँग गरिने प्रयोग

दाजि भुजा खाइस्यो ?

जेठान भुजा जिउनार होइबक्यो ?

कान्सिमुआँ हजुरले क्या भन्स्या हो ?

ज्वाइँ हजुरले क्या मर्जि भइबकस्या हो ?

३.३.२ जाति वर्गगत आधार

बाजुराली भाषिकामा उच्च वर्ग वा माथिल्लो जातिले प्रयोग गर्ने शब्द र निम्नवर्ग वा तल्लो जातिले प्रयोग गर्ने शब्दमा प्रशस्त भिन्नता भेटिन्छ । वर्गगत आधारमा देखा पर्ने सामाजिक भाषिक भेदलाई तलको तालिकामा दिइएका शब्दहरूद्वारा स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

तालिका नं. ५

वर्गका आधारमा बाजुराली सामाजिक भाषिका

मानक नेपाली	उच्चवर्ग	निम्नवर्ग
बुवा	बुवा	बा
काका	काका	का/काउजु
दिदी	दिदि	दि
फुपू	फुपु	फु
दाजु	दाजि	दाइ
तपाईँ	तुमि	तु
हजुर	तुमि	त्याँ
उनी	उनु/उँ/वाँ	उ

बाजुराली भाषिकामा दुई किसिमका मात्र सार्वनामिक आदर प्रचलनमा रहेका भेटिन्छन् । निम्न आदरार्थी सर्वनाम तूँ/तँ प्रचलनमा छ भने उच्च आदरार्थी सर्वनाम तुमिको प्रयोग भेटिन्छ । बाजुराली भाषिकामा तुमिभन्दा अर्को उच्च आदरार्थी शब्दको प्रयोग भेटिँदैन । आफ्ना इष्टमित्र,

मीत, उसकी स्वास्नी, सङ्गिनी र उसको लाग्नेबीच परस्पर तुमि, तमेजस्ता आदरार्थी शब्दको प्रयोग गरेको भेटिन्छ । नाता नखुलेका र अपरिचित व्यक्तिहरूबीच पनि परस्पर तुमे, तुमिजस्ता आदरार्थी शब्दहरूले सम्बोधन गरिने प्रवृत्ति भेटिन्छ ।

बाजुराली भाषिकामा विभिन्न जातजाति र वर्गको अभिवादन गर्ने प्रथा आफ्नै किसिमको छ । तल्लो जातले माथिल्लो जात वा उच्चवर्गलाई अभिवादन गर्दा ढोगदियाँ, पाउलागि, जधौ, जौसाव, दर्शनजस्ता शब्दहरू प्रचलनमा रहेका भेटिन्छन् भने उच्चवर्गले आशीर्वाद दिँदा भाग्यमानि, स्वस्ति, बाँचिरहैजस्ता शब्दको प्रयोग गर्दछन् । नातासम्बन्धी समान जातमा सानो नाता भएको मानिसले ठूलो नाता भएको मानिसलाई ढोगदियाँ, जधौ, दर्शनजस्ता शब्दहरूले अभिवादन गरेको भेटिन्छ भने आशीर्वाद दिँदा भाग्यमानी, ठूलो भएइ, चिरञ्जिवि भएइजस्ता शब्दहरू प्रचलनमा भेटिन्छन् । बाजुराली समाजमा ठकुरी र ब्राह्मणबीचको अभिवादन छुट्टै छ । ठकुरीले ब्राह्मणलाई अभिवादन गर्दा पाउलागि गुरु भन्ने चलन छ भने ब्राह्मणले आशीर्वाद दिँदा स्वस्ति भन्ने चलन छ । पाउलागि शब्द प्रायः यजमानहरूले गुरुलाई अभिवादन गर्ने शब्दका रूपमा पनि परिचित छ । यी प्रचलनमा रहेका अभिवादन शब्दहरूले पनि बाजुराली भाषिकामा सामाजिक भेद उत्पन्न भएको छ ।

३.३.३ लैङ्गिक तथा उमेरगत आधार

बाजुराली भाषिकामा प्रचलनमा रहेका पुलिङ्ग जनाउने र स्त्रीलिङ्ग जनाउने शब्दहरूले गर्दा सामाजिक भेद उत्पन्न भएको भेटिन्छ । बालक र वृद्धले प्रयोग गर्ने भाषिक व्यवहारले पनि बाजुराली भाषिकामा सामाजिक भेद भेटिन्छ । यस्ता सामाजिक भेदलाई तल प्रस्तुत गरिएका शब्दद्वारा स्पष्ट पारिन्छ :

क) लोग्नेमान्छेले स्वास्नीमान्छेलाई प्रयोग गर्ने शब्दहरू :

ए ओडि आ ।	‘ए वर आऊ’ ।
मेरि बैकिनि ।	‘मेरी श्रीमती ।
यइकि आमा ।	‘यसकी आमा’ ।

ख) स्वास्नीमान्छेले लोग्नेमान्छेलाई प्रयोग गर्ने शब्द :

ओ ओडा आउ ।	‘ए वर आऊ’ ।
मेरो लोग्ण्या ।	‘मेरो श्रीमान्’ ।
यइका बा ।	‘यसका बुबा’ ।

ग) ठूलाले सानालाई सम्बोधन गर्दा प्रयोग गर्ने शब्द :

ए छोर्याँटा ।	‘ए केटा’ ।
ए भाउ ।	‘ए भाइ’ ।
ए संल्याहा ।	‘ए बच्चा’ ।

घ) सानाले ठूलालाई सम्बोधन गर्दा प्रयोग गर्ने शब्द :

ओ दि ।	‘ओ दिदी’ ।
ओ दाइ ।	‘ओ दाजु’ ।
ओ बा ।	‘ओ बा’ ।
ओ आमा ।	‘ओ आमा’ ।

बाजुराली भाषिकामा स्थानवाची शब्दहरूलाई विशेषण बनाउँदा पुलिङ्का लागि प्रयोग गरिने प्रत्यय र स्त्रीलिङ्गमा प्रयोग गरिने प्रत्यय फरक हुन्छन् । जस्तै :

तालिका नं. ६

विशेषणका प्रत्यय

ठाउँको नाम	पुरुषवाची शब्दहरू	स्त्रीलिङ्गी शब्दहरू
ब्रह्मतोला	ब्रह्मतोल्याल	ब्रह्मतोल्यालि
ताँप्रा	ताँप्याल	ताँप्यालि
मार्तडी	मार्तड्याल	मार्तड्यालि
ओम्कोट	ओम्कोटी	ओम्कोट्यालि
जुगाडा	जुगाडी	जुगाड्यालि

यसरी स्थानवाची शब्दलाई विशेषण बनाई भाषिका व्यवहार गर्ने प्रचलनको पनि बाजुराली भाषिकामा सामाजिक उपभेद भेटिन्छन् ।

३.३.४ देवता र साधारण मानिसको भाषा प्रयोगक आधार

बाजुराली समाजमा खापर, मष्टो, तलिकोठी, रतुडो, धल्पुरो, भगवतीजस्ता देवीदेवतालाई संरक्षकको रूपमा लिइन्छ । देवता धामीमा साक्षात् चढ्छ वा आउँछ भन्ने विश्वास छ । धामी देउगाड्न पिँढीमा बसी कसैसँग नबोली घण्ट बजाउँदै पडेली बक्न थाल्छ । पडेलीमा उक्त देवताले गरेका राम्रा कार्यको गुणगान गरिएको सुन्न पाइन्छ । कुनै समय कुनै देवता मानिसको कूल वंशसँग वैर भएको छ भने पडेलीमा आलोचना, गाली गरिएको सुन्न पाइन्छ । साधारण मानिसले देवता चढेको समयमा धामीलाई देवताकै रूपमा हेर्दछन् । देवतालाई पुकार्दा तु परमेश्वरी, वायुरूपजस्ता शब्दले सम्बोधन गरिन्छ । देवताले मानिसलाई नर, पुत्र, नातिपुतजस्ता शब्दहरूले सम्बोधन गरेको पाइन्छ । देवी वा भगवतीलाई पुकार्दा तमे/तमि शब्दको प्रयोग गर्ने गरेको भेटिन्छ । देवताको पूजा जातअनुसार भिन्नै गर्ने गरेको पनि पाइन्छ । बाजुराका दलितहरूले प्रायः ब्रह्मदेवता पुन्दछन् । त्यो देवतालाई शक्तिशाली देवताका रूपमा हेरिन्छ । दलित धामीमा देवता चढेको बेला तुमि/तमेजस्ता आदरार्थी शब्दको नै प्रयोग गरिएको पाइन्छ । धामीले पडेली बकेको भाषा सामान्य बाजुराली भाषाभन्दा भिन्न हुन्छ । यसलाई तलको तालिकामा दिइएका शब्दद्वारा स्पष्ट पारिन्छ :

तालिका नं. ७
देवता र मानवको भाषा प्रयोग

मानक नेपाली	सामान्य शब्द	देवताले प्रयोग गर्ने शब्द
मान्छे	माइस	नर
क्षेत्री	गर्खाल	लामाहाड
भैंसी	भैंसो	लमसिंगो
राँगो	राँगो	ठेट्या
अक्षता	अक्षता	बिदो
छोरो	छोर्याँटो	पुत
ब्राह्मण	वामन	ताग्याबालो
गाई	गायो	कैल
दमाहा	दमाउ	चालामाला
स्वास्ती	बैकिनि	सिउदि
बोको	बोक्या	चिल्चो

३.४ निष्कर्ष

बाजुराली भाषिकाका उत्तरी उपभाषिका, उत्तरमध्य उपभाषिका, पश्चिमी उपभाषिका र पूर्वीदक्षिणी उपभाषिका गरी चारवटा उपभाषिका रहेका छन् । यी भाषिक भेद खोला, नदी, पहाड र राजनैतिक सिमानाले छुट्याइएका छुट्टाछुट्टै इलाकामा बसोबास गर्ने बाजुराली भाषिकाका वक्ताले प्रयोग गर्ने भाषिक व्यवहारलाई प्रमुख आधार मानिएको छ । यस भाषिकाका प्रत्येक उपभाषिकाबाट एक-एकसयवटा शब्दहरू सङ्कलन गरी तुलनात्मक अध्ययन गर्दा एक उपभाषिकामा हुने भाषिक व्यवहारभन्दा अर्को उपभाषिकामा हुने भाषिक व्यवहारमा करिब बीस प्रतिशतले भिन्नता देखा पर्दछ । यस भाषिकाका सामाजिक भेदको अध्ययन गर्ने क्रममा शासक, शासित, जाति, वर्ग, अभिवादनको भाषिक व्यवहार, लैङ्गिक उमेरगत भाषिक व्यवहार, देवता र सामान्य मानिसहरूले गर्ने भाषिक व्यवहारलाई अध्ययनको मुख्य आधार मानिएको छ ।

परिच्छेद चार

बाजुराली भाषिकाका पदकोटिको सामान्य परिचय

४.१ भूमिका

परम्परागत व्याकरणमा पदकोटिगत गरिने विभाजनलाई आधुनिक भाषावैज्ञानिक अध्ययनका क्रममा पदकोटि भनिएको पाइन्छ। यस्ता पदकोटिहरू नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, नामयोगी, विस्मयादिबोधक भनेर नामकरण गरिएको पाइन्छ (सिग्दाल, २०४७ : ११)। यी पदकोटिहरू कोशीय र व्याकरणिक गरी दुई किसिमका रहेका छन्। कोशीय पदकोटिमा नयाँ शब्द थपिन सक्दैनन्। तसर्थ नाम, विशेषण, क्रियापद, अव्ययभिन्न नपर्ने क्रियाविशेषणलाई खुल्ला पदकोटि तथा सर्वनाम र बाँकी अव्यय (नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपात) बन्द वर्गभिन्न पर्दछन् (सिग्दाल, २०४७ : १२)।

यसरी कोशीय अर्थ भएका पदकोटिलाई कोशीय र कोशीय अर्थ प्राप्त नभएका पदकोटिलाई व्याकरणिक भनिन्छ। वाक्यमा आई भूमिका निर्वाह गर्ने आधारमा पदकोटिलाई मुख्य र गौण गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिन्छ। मुख्य वर्गका पदकोटि वाक्यमा नआउँदा वाक्यको अर्थ स्पष्ट हुन सक्तैन भने गौण वर्गका पदकोटिले वाक्यीय अर्थलाई थप विशिष्टीकरण मात्र गर्दछन्। समग्रमा भन्दा व्याकरणिक पदकोटिहरूले वाक्यको अर्थ स्पष्ट पार्न एउटा न एउटा भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ। बाजुराली भाषिकामा पनि नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, संयोजक, निपात, नामयोगी र विस्मयादिबोधक पदकोटिहरूको प्रयोग भेटिन्छ। यस परिच्छेदमा सबै वर्गका शब्दको सामान्य परिचय दिइएको छ।

४.२ नाम

वस्तु वा धारणा जनाउन सक्ने शब्दलाई नाम भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : १९)। यस्ता शब्दले लिङ्ग, वचन र कारकको भिन्नता स्पष्ट पार्छ र वाक्यमा कर्ता, कर्म वा पूरक बनी आउँछ (आचार्य, २०५८ : ४४)। नामको कोशीय अर्थ सुनिश्चित हुन्छ र अर्थका निम्ति यसले कुनै अर्को पदको सहायता लिइरहनु पर्दैन। बाजुराली भाषिकामा प्रचलित केही नामपदहरू यसप्रकार छन् :

<u>बाजुराली</u>	<u>मानक नेपाली</u>
आमा	'आमा'
राध्या	'फर्सी'
घोडो	'घोडो'
माटो	'माटो'
बल्ल	'गोरु'
खेत	'खेत'
बगाल	'बगाल'
ल्वार	'लोहार'

मौ	‘परिवार’
डाँडो	‘डाँडो’
घर	‘घर’
पाखो	‘छानो’
छोर्चाँटो	‘केटो’
छोर्चाँटि	‘केटी’
दि	‘दिदी’
सुंगाडो	‘बारी’
मरु	‘मृत्यु’
खुर्सानी	‘खुर्सानी’
ऐस्यालु	‘ऐसेलु’ ।

४.२.१ नामको व्युत्पादन

बाजुराली भाषिकामा नाम शब्दहरूको व्युत्पादन प्रक्रियामा ह, नि, यानि, आनि, एनि आदि प्रत्ययको योग पाइन्छ । केही उदाहरण तल दिइएका छन् :

तालिका नं. ८

नामको व्युत्पादन

प्रत्यय	पुलिङ्गी नाम	स्त्रीलिङ्गी नाम
इ	छोर्चाँटो ‘केटो’	छोर्चाँटि ‘केटी’
नि	ठकुरि ‘ठकुरी’	ठकुर्नि ‘ठकुर्नी’
रि	ल्वार ‘लोहार’	ल्वारि ‘लोहानी’
यानि	शेर्पा ‘शेर्पा’	शेर्प्यानि ‘शेर्पिनी’
एनि	मित ‘मीत’	मितेनि ‘मितिनी’
यानि	ढोलि ‘दमाई’	ढोल्यानि ‘दमिनी’
नि	थाडु ‘थारु’	थाडुनि ‘थरुनी’
नि	बामन ‘बाहुन’	बाम्नि ‘बाहुनी’

४.२.२ प्रकार्यात्मक आधारमा नामपद

नामले वाक्यमा गर्ने कामका आधारमा त्यसको कारकीय भूमिका, पदावलीमा त्यसको काम तथा फरक-फरक नामका अलग-अलग भिन्नताअनुसारका प्रकार्यगत विशेषतालाई लिन सकिन्छ ।

क) कारकीय भूमिकामा नाम : वाक्यमा नामले क्रियाको कर्ता, कर्म तथा पूरक आदिका रूपमा काम गर्दछ । जस्तै :

- अ) कर्ताका रूपमा नाम : भाउ किताब पढ्छ । ‘भाइ किताब पढ्छ’ ।
 आ) कर्मका रूपमा नाम : उ भात खान्छ । ‘ऊ भात खान्छ’ ।

इ) पूरकका रूपमा नाम : रामबहादुर साउ हो । 'रामबहादुर साहु हो' ।

ख) पदावली शीर्षका रूपमा नाम : पदावलीको शीर्षका रूपमा नामपदको कार्य तलका उदाहरणमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अ) विशेषण र नाम :

चुकिलो तिउन 'अमिलो तिहुन' ।

बाँग्या रोटि 'सेल रोटी' ।

बग्न्या गाड 'बग्ने नदी' ।

आ) संख्यावाचक विशेषण र नाम :

तिन ठुन्का तडुल 'तीन ठुन्का तरुल' ।

दुई रिउला आलु 'दुई दाना आलु' ।

एक मानु चामल 'एक मानो चामल' ।

इ) भेदक र नाम :

गिताआ घर 'गीताको घर' ।

साउको रिन 'साहुको ऋण' ।

तम्रो खाइटो 'तिम्रो खास्टो' ।

४.२.३ नामको वर्गीकरण

नामको वर्गगत भिन्नताले कामको परिचय गराउँछ । नामका कार्य, वर्गीकरण, रूप आदिले नामलाई परिचय गराउन थप सहयोग मिल्दछ । त्यसैले यहाँ बाजुराली भाषिकामा प्रचलित नामको वर्गीकरण गरेर अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ ।

क) **व्यक्तिवाचक र जातिवाचक नाम** : व्यक्तिवाचक नामले विशेष व्यक्ति अथवा वस्तुलाई बुझाउँछ भने जातिवाचक नामले एकै प्रकारका वा जातका सबैलाई बुझाउँछ । व्यक्तिवाचक र जातिवाचक नामका केही उदाहरण यस प्रकार छन् :

व्यक्तिवाचक नाम		जातिवाचक नाम	
सौँच्या	'सौँरे'	माइस	'मान्छे'
तिज	'तीज'	डाँडो	'डाँडो'
बाँठो गायो	'बैलो गाई'	पैठी	'पर्व'

व्यक्तिवाचक नाम र जातिवाचक नामबीच आधारभूत भिन्नता पाइन्छ । व्यक्तिवाचक र जातिवाचक नामले व्यक्ति वा संस्कृतिसँग सम्बन्ध राख्दछन् । तिनको अगाडि विशेषणको प्रयोग गर्दा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ । स्वयम्भूहरू वा धेरै स्वयम्भूहरूजस्ता विशेषण प्रयोग गरिँदैनन् ।

ख) **सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नाम** : गन्न सकिने वा एकभन्दा बढीका लागि बहुवचन रूप लिने नामलाई सङ्ख्येय र गन्न नसकिने र बहुवचन रूप नलिने नामलाई असङ्ख्येय नाम भनिन्छ ।

सङ्ख्येय नामले मूर्त रूपमा एकाइअनुसार एकवचन वा बहुवचन जनाउँछन् । गन्न नसकिने नामले परिमाण, नापतौल, आदिसँग सम्बन्धित मात्रा बुझाउँछन् । वाजुराली भाषिकाका सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नामहरू यस प्रकार रहेका छन् :

सङ्ख्येय नाम		असङ्ख्येय नाम	
भैंसो	'भैंसी'	पानि	'पानी'
कटौरा	'कचौरा'	कोद्या	'कोदो'
डाडु	'डाडु'	मकै	'मकै' ।

सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नामको बहुवचन प्रयोगमा यस्तो भिन्नता भेटिन्छ :

तालिका नं. ९

सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नाम

सङ्ख्येय नाम		असङ्ख्येय नाम	
एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
बाख्रो 'बाख्रो'	बाखा 'बाखाहरू'	दुध 'दूध'	-
राँगो 'राँगो'	राँगा 'राँगाहरू'	पानि 'पानी'	-
गडो 'गरो'	गडा 'गराहरू'	कोद्या 'कोदो'	-

ग) सजीव र निर्जीव नाम

वाजुराली भाषिकामा सजीव र निर्जीव नाममा पनि व्याकरणिक दृष्टिले केही भिन्नता पाइन्छ । सजीव नामले पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्गको भिन्न-भिन्न अन्विति लिन्छन् भने निर्जीव नामले लिँदैनन् । जस्तै :

तालिका नं. १०

सजीव र निर्जीव नाम

सजीव नाम		निर्जीव नाम	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
ठूलो छोऱ्याँटो 'ठूलो केटो'	ठूली छोऱ्याँटी 'ठूली केटी'	सानो ताउलो 'सानो ताउलो'	सानो ताउलि 'सानो ताउली'
बल्ल्यो क्षेत्रि 'बलियो क्षेत्री'	दुब्लि बाभिन् 'दुब्ली बाहुनी'	मोटो लौडो 'मोटो लौरो'	मोटो लौडि 'मोटो लौरी'
कालो पुवाजु 'कालो फुपाजु'	धौली फु 'सेती फुपू'	चौडा थाल 'ठूलो थाल'	चौडा थाली 'ठूलो थाली'

घ) मानवीय र मानवेतर नाम

मानवीय र मानवेतर शब्दको रचना प्रक्रिया समान देखिए पनि तिनले वाक्यमा लिने लिङ्गको अन्विति फरक हुन्छ । जस्तै :

तालिका नं. ११
मानवीय र मानवेतर नाम

मानवीय नाम		मानवेतर नाम	
पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
नानो छोऱ्याँटो 'सानो केटो'	नानी छोऱ्याँटी 'सानी केटी'	नानो डमरु 'सानो डमरु'	नानो डमरु 'सानो डमरु'
मोटो क्षेत्रि 'मोटो क्षेत्री'	कालि बाग्नि 'काली बाहुनी'	धौलो मुसो 'सेतो मुसो'	धौलो मुसो 'सेतो मुसो'

बाजुराली भाषिकामा मानवीय र मानवेतर नामका कोटिकर पनि फरक भेटिन्छन् । जस्तै :

मानवीय नाम	मानवेतर नाम
चारजना माइस दसजति बैकिनि	'चारजना मान्छे' 'दसवटी आइमाई'
चारपुला पराल दसजति बोट	'चारमुठा पराल' 'दसवटा रूख'

४.३ सर्वनाम

सर्वनाम नामका सङ्ग्रामा आउने पद हो (आचार्य, २०५८ : ४५) । यसको व्युत्पादन हुँदैन । नामको बदलामा प्रयोग हुने शब्द भएकाले यो पनि नामजस्तै कर्ता, कर्म वा पूरकका स्थानमा अनिवार्य संरचक बनी आउन सक्तछ । बाजुराली भाषिकामा प्रचलित प्रमुख सर्वनाम यस प्रकार छन् :

मुँ	'म'	हामि	'हामी'
उ/उँ/उनु	'उनी'	वाँ	'वहाँ'
त्यो	'त्यो'	यो	'यो'
सब्वइ	'सब'	उ	'ऊ'
तुँ/तँ	'तँ'		

४.३.१ प्रकार्यात्मक आधारमा सर्वनाम

सर्वनाम प्रकार्यात्मक वर्गको शब्द हो । व्याकरणिक कामका दृष्टिले यसका विभिन्न प्रकार्य रहेका छन् । बाजुराली भाषिकाका सर्वनामका प्रकार्यलाई यसरी चिनाउन सकिन्छ :

क) नाम, पदावली, उपवाक्यको प्रतिस्थापन

सर्वनामले नामका अतिरिक्त पदावली र उपवाक्यलाई पनि प्रतिस्थापन गरेको देखिन्छ । केही उदाहरण तल दिइएका छन् :

अ) नामको प्रतिस्थापन

आमाले छोराकन भन्यो तुँ मुसित नबोल् । 'आमाले छोरोलाई भनिन् तँ मसित नबोल्' ।

आ) पदावली प्रतिस्थापन

पड्नु राम्रो हो, त्याँबाटि फाइदा हुन्छ ।

‘पड्नु राम्रो हो, त्यसबाट फाइदा हुन्छ’ ।

इ) उपवाक्यको प्रतिस्थापन

तमाखु खानु हुँदैन, त्यो मान्छाको आछिन् ।

‘तमाखु खानु हुँदैन, त्यो पालना भएको छैन’ ।

ख) पदावलीको शीर्षका रूपमा सर्वनाम

पदावलीको शीर्षमा नामपद रहने स्थान कहिलेकाँही सर्वनामले पनि लिएको पाइन्छ । यस अवस्थामा सर्वनामले पदावलीको शीर्षको काम गर्दछ । बाजुराली भाषिकामा ‘म’ र ‘उ’को प्रयोग यस प्रकारको रहेको भेटिन्छ :

सौँच्याँको छोरो म

‘सौरैको छोरो म’

अइल आयाको उ

‘अहिले आएको ऊ’

ग) आदरका विभिन्न तहका रूपमा सर्वनाम

बाजुराली भाषिकामा सर्वनामको प्रयोग निम्न, मध्य र उच्च आदरका तहमा भएको पाइन्छ । जस्तै :

अ) निम्न आदर

तुँ

‘तँ’

उ

‘ऊ’

त्यो/त्यै

‘त्यो’

यो/यै

‘यो’

आ) मध्यम आदर

तुमि

‘तिमी’

उँ/उनु

‘उनी’

यि

‘यिनी’

हामे

‘हामी’

इ) उच्च आदर

तमे/हजुर

‘तपाईँ/हजुर’

त्याँ

‘वहाँ’

घ) सन्दर्भ निर्देशकका रूपमा सर्वनाम

सर्वनामले वस्तु, धारणा आदिमात्र नजनाएर सन्दर्भको पनि जानकारी दिन्छ । यसलाई तलका उदाहरणद्वारा स्पष्ट पार्न सकिन्छ :

बेलि भिक्कै पानि पड्यो ।

‘हिजो बेसरी पानी पयो’ ।

त्यइतक रुख ढल्यो ।

‘त्यतिबेला रूख ढल्यो ।’

छोरो अबेला आयो ।

‘छोरो ढिलो आयो’ ।

उ खेलन गयाको छियो ।

‘ऊ खेलन गएको थियो’ ।

४.३.२ सर्वनामका प्रकार

सर्वनामलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । सर्वनामका प्रमुख भेद चार प्रकारका छन् ।

क) पुरुषवाचक सर्वनाम

वक्ता, श्रोता र सन्दर्भलाई जनाउने सर्वनाम पुरुषवाचक सर्वनाम हुन् (आचार्य, २०५८ : ४६) । बाजुराली भाषिकामा पुरुषवाचक सर्वनामका तीन प्रमुख प्रकार र तीन गौण प्रकार पाइन्छन् ।

प्रमुख प्रकारका पुरुषवाचक सर्वनामका उदाहरण :

अ)	प्रथम पुरुष :	मुँ/म	‘म’,	हामि	‘हामी’
आ)	द्वितीय पुरुष :	तुँ/तँ	‘तँ’	तुमि	‘तिमी’
इ)	तृतीय पुरुष :	यो/यि	‘यो/यी’	त्यो/ति	‘त्यो/ती’
		उ/उनु	‘ऊ’	वाँ	‘वहाँ’

गौण प्रकारका पुरुषवाचक सर्वनामका उदाहरण :

अ)	आत्मवाचक :	आपु	‘आफू’
आ)	निजवाचक :	अरु/सब्वइ	‘अरू/सबै’
इ)	परस्परवाचक :	आपस	‘आपस’

ख) दर्शकवाचक सर्वनाम

दर्शकवाचक सर्वनाम यो, त्यो, नि, यिनि, तिनु आदिका रूपमा नामपदका स्थानमा रही दर्शकको काम गर्दछन् । दर्शकवाचक सर्वनामलाई निकटवर्ती र दूरवर्ती गरी दुई उपवर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । जस्तै :

अ)	निकटवर्ती :	यो लेक	‘यो लेक’
		यि छो-याँटा	‘यी केटा’
		यिनु जेठाबुबा	‘यहाँ ठूलोबुबा’
आ)	दूरवर्ती :	त्यो धारो	‘त्यो धारो’
		ति गाड	‘ती खोला’
		तिनु भान्ज	‘ती भाञ्जा’

ग) सम्बन्धवाचक सर्वनाम

वाक्यभित्र दुई उपवाक्यहरूबीच सम्बन्ध गराउने सर्वनामलाई सम्बन्धवाचक सर्वनाम भनिन्छ । यस्ता सर्वनाम सम्बन्धवाचक र सह-सम्बन्धवाचक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् ।

अ)	सम्बन्धवाचक :	जो	‘जुन’	त्यै	‘त्यही’
----	---------------	----	-------	------	---------

जाँ	‘जहाँ’	ज्या	‘जे’
वाइँ	‘त्यहीं’	जता	‘जता’
उता	‘उता’		

आ) सह-सम्बन्धवाचक : सो ‘सो’

घ) प्रश्नवाचक सर्वनाम

कुनै नामका सट्टामा आई प्रश्न वा जिज्ञासा व्यक्त गर्ने सर्वनामलाई प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ (आचार्य, २०५८ : ४७) । यी प्रश्नवाचक सर्वनामले मानवीय र मानवेतर दुवै सन्दर्भ जनाउने काम गर्दछन् । जस्तै :

अ) मानवीय : को ? ‘को ?’ कनले ? ‘कसले ?’
क्यान ? ‘किन ?’

आ) मानवेतर : क्या ? ‘के ?’ कन ? ‘कुन ?’

४.४ विशेषणको परिचय

नाम, सर्वनाम, क्रियापदको गुण, सङ्ख्या, किसिम आदि बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ (भट्टराई, २०३३ : १३१) । यो पनि कोशीय वर्गमा पर्दछ । बाजुराली भाषिकामा प्रचलित केही विशेषणहरू यस प्रकार छन् :

जातै	‘राम्रो’	सपुरो	‘मसिनो’
औछान	‘तिर्खा’	हुक्याट	‘चिन्ता’
गतिलो	‘ठूलो’	सद्याम	‘विस्तारै’
कचिलो	‘चिसो’	अदरफाल्स्या	‘मभौला’
भल्को	‘सम्भना’	उतारु	‘खर्चालु’
रिउलो	‘सानो’	प्वाडि	‘भुटो’
टोकारि	‘दुःखारी’	अकरो	‘महङ्गे’
साजि	‘ताजा’	करडो	‘फुर्तिलो’
अनाडि	‘अपरिपक्व’	सँगो	‘सस्तो’
माउड्या	‘नेता’		

४.४.१ विशेषणको व्युत्पादन

बाजुराली भाषिका अन्तर्गत नाम पदमा इलो, आहा, अन्ते, उवाजस्ता प्रत्ययको योगबाट विशेषणहरू व्युत्पादन भएका पाइन्छन् । जस्तै :

तालिका नं. १२
विशेषणको व्युत्पादन

प्रत्यय	नाम पद	विशेषण
इलो	काँचो	कचिलो
इलो	पत्यार	पत्यारिलो
आहा	बोल	बोलाहा
अन्ते	फुक	फुकन्ते
अन्ते	फिर	फिरन्ते
अन्ते	भाग	भगन्ते
उवा	फोड	फोडुवा
उवा	भाड	भाडुवा
उवा	चैत	चैतुवा

४.४.२ प्रकार्यका आधारमा विशेषण

बाजुराली भाषिकामा प्रचलित विशेषणहरूका प्रकार्यलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

क) पदावलीको शीर्षका रूपमा विशेषण

विशेषणले पदावलीको शीर्षको काम गर्दछ । त्यस्तो पदावलीमा मुख्य भूमिका नै विशेषणको हुन्छ । जस्तै :

भिककै कालो   'धेरै कालो'
नाप तिउन   'थोरै तरकारी'

ख) नाम पदावलीको विशेषक रूपमा विशेषण

नाम पदावलीमा शीर्षपद नाम रहेको हुन्छ र त्यसको विशेषकको काम विशेषणले गरेको हुन्छ । बाजुराली भाषिकामा रहेको नाम पदावलीको विशेषकका रूपमा विशेषणको भूमिकालाई तलका पदावलीले स्पष्ट पारेका छन् :

निलो सरग   'नीलो आकाश'
धक्या भुस्याइट   'धकै कमिज'
रुप्प्या खाण्डो   'रूपौलो अनुहार'

ग) पूरकका रूपमा विशेषण

विशेषणले वाक्यमा नाम र क्रियापदका बीचमा रही पूरकको काम गर्दछ । यसलाई तलका उदाहरणहरूले प्रष्ट पारेका छन् :

माइस दुःखि छन् ।   'मान्छे दुःखी छन्' ।
धर्म्या असल छ ।   'धर्म असल छ' ।

त्यो ब्रह्मतोल्याल हो ।

‘त्यो ब्रह्मतोलाको हो’ ।

माथिका उदाहरणमा दुःखि, असल, ब्रह्मतोल्यालजस्ता विशेषणहरू पूरकका रूपमा आई नाम र क्रियापदबीचको अन्तराल पुर्ने कार्य गरेका छन् ।

४.४.३ विशेषणका प्रकार

विशेषणलाई गुणवाचक, परिमाणवाचक, सङ्ख्यावाचक र सार्वनामिक गरी चार प्रमुख वर्गमा वर्गीकरण गरिन्छ ।

क) गुणवाचक विशेषण

गुणवाचक विशेषणले वस्तुका गुण, अवस्था जनाउने कार्य गर्दछन् । बाजुराली भाषिकामा यस्तो कार्य गर्ने केही विशेषणहरू यस प्रकार छन् :

असल	‘असल’	अँखडि	‘पूरै’
पेलो	‘पहँलो’	गुनि	‘गुनिलो’
कम्सल्या	‘कमसल’	भगडि	‘भगडिया’
ज्वान	‘जवान’	बल्यो	‘बलियो’

ख) परिमाणवाचक विशेषण

परिमाणवाचक विशेषणले विशेष्यको अनिश्चित मात्रा जनाउँछ (आचार्य, २०५८ : ४९) । बाजुराली भाषिकामा यस्तो कार्य गर्ने केही विशेषणहरू यस प्रकार छन् :

यति	‘यति’	अलिकति	‘अलिकति’
उति	‘उति’	कति	‘कति’
नाप	‘थोरै’	यत्रो	‘यत्रो’
भिककै	‘धेरै’	सब्वइ	‘सबै’

ग) सङ्ख्यावाचक विशेषण

सङ्ख्यावाचक विशेषणले निश्चित मात्रा जनाउने कार्य गर्दछ (आचार्य, २०५८ : ४५) । बाजुराली भाषिकामा यस्तो कार्य गर्ने केही विशेषणहरू यस प्रकार छन् :

एक	‘एक’	दस	‘दश’
दुइ	‘दुई’	पच्चिस	‘पच्चीस’
तिन	‘तीन’	लाख	‘लाख’
चार	‘चार’		

बाजुराली भाषिकामा सङ्ख्याको पछाडि जति, पुला आदिजस्ता कोटिकर जोडिएका पाइन्छन् ।

घ) सार्वनामिक विशेषण

वाक्यमा नामका सङ्ग्रामा आएर विशेषणको काम गर्ने सर्वनामलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : १००) । यस्ता विशेषणले कर्ता, कर्म र पूरकका रूपमा कार्य गर्दछन् । बाजुराली भाषिकामा यस्ता कार्य गर्ने केही विशेषणहरू यस प्रकार छन् :

उ	‘ऊ’	सबइ	‘सबै’
उँ	‘उनी’	आपु	‘आफू’
त्यो	‘त्यो’	आपस	‘आपस’
यो	‘यो’		

४.५ क्रियापदको परिचय

क्रियापदलाई क्रिया मात्रै पनि भनिन्छ । क्रियापद भनेको विधेय स्थानमा रही वाक्यलाई पूर्णता दिने पद हो (आचार्य, २०५८ : ४९) । उसले कार्य पूर्ण भएको जानकारी दिन्छ । तसर्थ यसलाई वाक्य समापक पद पनि भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : १०१) । बाजुराली भाषिकामा प्रचलित केही क्रियापदहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएका छन् :

छ	‘छ’	आउँदोछ	‘आउछ’
उड्छ	‘उड्छ’	बाइगयो	‘गयो’
धेक्नु	‘देख्नु’	खडभानु	‘खेर जानु’
छाड्	‘छोड्’	भनिहेल्छ	‘भनिहाल्छ’
हो	‘हो’	हर्छ	‘गर्छ’
कुदोछ	‘कुहुन्छ’	छियो	‘थियो’
पाउँदोछ	‘पाउँछ’	रुँदोछ	‘रुन्छ’
भयो	‘भयो’	रक्छियो	‘लछ्याच्यो’
त्यईँ छ	‘त्यहीं छ’		

माथिका क्रियापदहरू केही एक धातुबाट निर्मित छन् भने केही दुई धातुबाट निर्मित छन् । बाजुराली भाषिकाका क्रियापदहरूको यहाँ सामान्य परिचय मात्र दिइएको छ । बाजुराली भाषिकामा क्रियापदको निर्माण धातु र विभक्तिको योगबाट हुन्छ । जस्तै :

धातु	विभक्ति	क्रियापद	
पड्	ला	पड्ला	‘पड्ला’
भा	ग	बाइग	‘गयो’

धातुमा प्रत्यय जोडिएर बन्ने सबै पद क्रियापद हुँदैनन् । यी खासगरी वाक्य नटुङ्ग्याउने असमापिका क्रियाअन्तर्गत पर्दछन् । कृदन्त भनेका पनि यिनीहरू नै हुन् । बाजुराली भाषिकामा प्रचलित केही असमापिका क्रिया तल दिइएका छन् :

धातु	प्रत्यय	असमापिका क्रिया	
हर	इ	हरि	'गरी'
हर	दै	हर्दै	'गर्दै'
हर	एको	हन्याको	'गरेको'
हर	ने/न्या	हर्ने/हर्न्या	'गर्ने'
हर	आइ	हराइ	'गराई'

कतिपय कृदन्त पद सहायक क्रिया लिई क्रियापद बन्न सक्तछन् । जस्तै :

हर्नु+छ   हर्नुछ   'गर्नु छ'   हर्नु+होला   हर्नुहोला   'गर्नुहोला'
हराइ+सक्यो   हराइसक्यो   'गराइसक्यो' ।

४.५.१ क्रियांशको व्युत्पादन

बाजुराली भाषिका अन्तर्गत धातुमा इ, आउ, याउ, आर, आलजस्ता प्रत्यय जोडिँदा नाम, प्रेरणार्थक शब्दहरूको व्युत्पत्ति हुन्छ । ती व्युत्पत्ति भएका शब्दहरूमा नु जोडिँदा क्रियापदको व्युत्पादन हुन्छ । जस्तै :

तालिका नं. १३
क्रियाको व्युत्पादन

प्रत्यय	धातु	व्युत्पन्न शब्द	प्रत्यय	क्रियापद
इ	अड्	अडि	नु	अडिनु
	चम्क्	चम्कि		चम्किनु
	पड्	पडि		पडिनु
आउ	कट्	कटाउ		कटाउनु
	रोप्	रोपाउ		रोपाउनु
याउ	खन्	खन्याउ		खन्याउनु
	कन्	कन्याउ		कन्याउनु
आर	उफ्र	उफार		उफार्नु
	सप्र	सपार		सपार्नु
आल	बस्	बसाल	बसाल्नु	
	पस्	पसाल	पसाल्नु	
	खस्	खसाल	खसाल्नु	

४.५.२ प्रकार्यात्मक आधारमा क्रियापद

क्रियापदले वाक्यमा विधेय पदावली र क्रिया पदावलीमा शीर्षको काम गर्नाका साथै सिङ्गे वाक्यलाई सङ्गठित गर्ने काममा प्रमुख भूमिका पूरा गर्छ । यस क्रममा त्यसले गर्ने कार्य थरीथरीका हुन्छन् । बाजुराली भाषिकामा क्रियापदको प्रकार्यहरू निम्नानुसार छन् :

क) क्रियापदावलीको शीर्षका रूपमा क्रियापद

क्रियापदावलीमा शीर्षका रूपमा क्रियापदको भूमिका रहन्छ । बाजुराली भाषिकाका तलका पदावलीहरूमा क्रियापदको शीर्ष अवस्था स्पष्ट छ :

सद्याम हँड्छ ।

‘विस्तारै हिँड्छ’ ।

हात हल्लाइहल्लाइ सद्याम हँड्छ ।

‘हात हल्लाई-हल्लाई विस्तारै हिँड्छ’ ।

ख) असमापक र समापकका रूपमा क्रियापद

क्रियापदले एकातिर वाक्यलाई टुङ्ग्याउने कार्य गर्दछ भने मिश्र वाक्यका सरल उपवाक्यहरूमा असमापक क्रियाको कार्य पनि गर्दछ । तलका वाक्यहरूमा क्रियापदको असमापक र समापकको भूमिकालाई हेर्न सकिन्छ :

श्याम स्कूल गइकन आयो ।

‘श्याम स्कूल गएर आयो’ ।

उइले हाम्बो भन्याको मानेइन ।

‘उसले हामीले भनेको मानेन’ ।

तुमि बजार घुमि आया ।

‘तिमीहरू बजार घुमेर आयौ’ ।

माथिका वाक्यमा गइकन, भन्याको, घुमि असमापिका क्रिया हुन् भने आयो, मानेइन, आया समापिका क्रिया हुन् ।

४.५.३ क्रियापदका प्रकार

कर्मत्वका दृष्टिले क्रियापदलाई अकर्मक, सकर्मक र पूरकापेक्षीमा विभाजन गरिन्छ । क्रियाका प्रकार भनेका पनि यिनै हुन् ।

क) अकर्मक क्रियापद

वाक्यमा कर्मविना प्रयोग हुने क्रियापदलाई अकर्मक क्रियापद भनिन्छ । अकर्मक क्रियापद प्रयोग भएका बाजुराली भाषिकामा प्रचलित केही वाक्य यस प्रकार छन् :

उ हाँस्यो ।

‘ऊ हाँस्यो’ ।

तुमि ड्वाङ्ग लोट्या ।

‘तिमी गर्ल्याम्म लड्यौ’ ।

ख) सकर्मक क्रियापद

सकर्मक क्रिया वाक्यमा प्रयोग हुँदा कर्मको आवश्यकता पर्छ । वाक्यमा एउटामात्र कर्म लिने क्रियापदलाई एककर्मक र दुईवटा कर्म लिने क्रियालाई द्विकर्मक क्रिया भनिन्छ । बाजुराली भाषिकामा यी दुवै प्रकारका क्रियापद प्रचलित छन् । यस्ता केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएका छन् :

एककर्मक :

बागले रतुवा मान्यो ।

‘बाघले रातो मृग मान्यो’ ।

उइले कलाँ खायो ।

‘उसले केराउ खायो’ ।

गाउँल्या राम हेर्दाछन् ।

‘गाउँले जात्रा हेर्दाछन्’ ।

द्विकर्मक :

ग्वालाले गायाकन घाँस हाल्यो ।

‘गोठालाले गाईलाई घाँस हाल्यो’ ।

उइले मकन लौडि दियो ।

‘उसले मलाई लौरी दियो’ ।

ग) पूरकापेक्षी क्रिया

पूरकको अपेक्षा गर्ने क्रियापदलाई पूरकापेक्षी क्रिया भनिन्छ । कर्ता र कर्मको पूरक भई वाक्यमा आउने नाम, सर्वनाम र विशेषण पूरक हुन् । बाजुराली भाषिकामा प्रचलित वाक्यहरूमा पूरकापेक्षी क्रियाको प्रयोग भएका वाक्यहरू यस प्रकार छन् :

काल्या ठालु हो ।

‘काले नेता हो’ ।

हिउँ ठण्डो हुन्छ ।

‘हिउँ चिसो हुन्छ’ ।

तुमिले मकन बाठो मान्या ।

‘तिमीले मलाई चलाख मान्यौ’ ।

४.६ क्रियाविशेषणको परिचय

वाक्यमा कहाँ ? के ? कहिले ? किन ? कसरी ? भन्ने प्रश्नको उत्तरमा आउने पद क्रियाविशेषण हुन्छन् (पोखरेल, २०५६ : १२७) । यस्ता पदले मुक्त वर्गका रूपमा काम गर्छन् र क्रियापदको विशेषता बताउँछन् । बाजुराली भाषिकाका क्रियाविशेषण वर्गका केही शब्द यसप्रकार छन् :

राम्झोहरी

‘राम्ररी’

बेस्पाडि

‘बेसरी’

मायाले

‘मायाले’

हरेर

‘गरेर’

मर्न्याहरि

‘मर्नेगरी’

टिठले

‘दयाले’

रुएर

‘रोएर’

पिड हुन्याहरि

‘दुख्ने गरी’

४.६.१ क्रियाविशेषणको व्युत्पादन

बाजुराली भाषिकाअन्तर्गत धातुमा इ, एर, ता, दा, न आदिजस्ता प्रत्यय जोडिँदा क्रियाविशेषणको व्युत्पादन हुन्छ । जस्तै :

तालिका नं. १४

क्रियाविशेषणको व्युत्पादन

प्रत्यय	धातु	क्रियाविशेषण
इ	धेक्	धेकि
इ	रु	रुइ
एर	गन्	गनेर
एर	पुर	पुरेर
एर	भर्	भरेर
ता	पोख्	पोख्ता

ता	मास्	मास्ता
दा	खन्	खन्दा
न	दि	दिन
एर	हँड्	हँडेर
एर	सैर	सैरेर

४.६.२ प्रकार्यात्मक आधारमा क्रियाविशेषण

प्रकार्यात्मक दृष्टिले क्रियाविशेषण पदले मूलतः क्रियापदको विशेषता बताउने गरेको र क्रियाविशेषण पदावली शीर्षको रूपमा कार्य गरेको पाइन्छ :

क) क्रियापदको विशेषकका रूपमा क्रियाविशेषण

क्रियाविशेषणले क्रियापदको निकट रहेर त्यसको विशेषता बताउने कार्य गर्दछन् । तलका बाजुराली वाक्यमा क्रियाविशेषणलाई क्रियापदको विशेषकका रूपमा हेर्न सकिन्छ :

सन्तु निकोहरि बोल्छ ।	‘सन्तु राम्रोसँग बोल्छ’ ।
मुँ उइकन भनेर आयाँ ।	‘म उसलाई भनेर आएँ’ ।
उइले खुशिसात रोटो खायो ।	‘उसले खुशीसाथ रोटो खायो’ ।
तुमि घर गइकन आया ।	‘तिमी घर गएर आयौ’ ।
त्यो काम जुक्तिसात हर्नुपछ ।	‘त्यो काम जतनले गर्नुपछ’ ।

ख) पदावली शीर्षका रूपमा क्रियाविशेषण

क्रियाविशेषण पदावलीको शीर्षका रूपमा क्रियाविशेषण रहेको हुन्छ । तलका पदावलीहरूमा क्रियाविशेषण नै शीर्षका रूपमा रहेको र क्रियान्वयी वा विशेषण पदहरू विशेषकका रूपमा आएको पाइन्छ । जस्तै :

अलि मस्तै मायाले	‘अलि बढी मायाले’ ।
कति नडराइकन	‘कति नडराएर’ ।

४.६.३ क्रियाविशेषणका प्रकार

क्रियाविशेषणलाई किन ? कसरी ? कहाँ ? कहिले ? कति ? आदि प्रश्नका आधारमा चिन्न सकिन्छ (आचार्य, २०५८ : ५३) । यिनै प्रश्नका आधारमा क्रियाविशेषणलाई वर्गीकरण गर्न पनि सकिन्छ । जस्तै :

क) हेतुवाचक :	क्यान ?	‘किन ?’		
	सैरन/सिउन	‘सुत्न’	बस्न	‘बस्न’
	खान	‘खान’	भन्न	‘भन्न’
ख) समयवाचक :	कैल ?	‘कहिले ?’		
	आज	‘आज’	बेलि	‘हिजो’

	भोलि	'भोलि'	अल्ले	'पछि'
ग)	स्थानवाचक :	काँ ?	'कहाँ ?'	
		तल	'तल'	हप्प
		उँदो	'उँधोतिर'	'माथि'
घ)	दिशावाचक :	कता ?	'कता ?'	
		ओर	'वर'	दखिखन
				'दक्षिण'
ङ)	परिमाणवाचक :	कति ?	'कति ?'	
		भिकक	'धेरै'	नाप
		त्यत्ति	'त्यत्ति'	अलिकति
				'अलिकति'
च)	रीतिवाचक :	कहरि ?	'कसरी ?'	
		राम्झोहरि	'राम्ररी'	सरासर
		सुन्दै	'सुन्दै'	भनेर
				'सरासर'
				'भनेर'

४.७ संयोजकको परिचय

संयोजक भनेका दुई वा दुईभन्दा बढी पद, पदावली, उपवाक्य वा वाक्यहरूका बीच व्याकरणिक सम्बन्ध स्थापित गरी तिनलाई एकै एकाइका रूपमा संयोजन गर्ने शब्द हुन् (आचार्य, २०५८ : ५३) । संयोजक अशाब्दिक वर्गमा पर्दछन् । तिनको आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ हुँदैन (यादव र रेग्मी, २०५८ : १९४) । बाजुराली भाषिकामा प्रचलनमा रहेका सापेक्ष र निरपेक्ष संयोजक यस प्रकार छन् :

४.७.१ सापेक्ष संयोजक

सापेक्ष संयोजक भनेका स्वतन्त्र उपवाक्य र आश्रित उपवाक्यलाई जोड्ने संयोजक हुन् (आचार्य, २०५८ : ५४) । बाजुराली भाषिकामा पाइने केही सापेक्ष संयोजक निम्नलिखित छन् :

भनि	'भनी'	क्यानभन्या	'किनभने'
भन्या	'भने'	भन्यापछि	'भनेपछि'
कि	'कि'	पन	'पनि'
अघि	'अघि'	उथा	'अनि'

४.७.२ निरपेक्ष संयोजक

निरपेक्ष संयोजकले समान स्तरका दुई व्याकरणिक एकाइ, पद, पदावली वा वाक्यलाई जोड्ने कार्य गर्दछन् (आचार्य, २०५८ : ५४) । बाजुराली भाषिकामा पाइने केही निरपेक्ष संयोजक निम्नलिखित छन् :

र	'र'	कि	'कि'	पन	'पनि'
या	'या'	तैपन	'तापनि'		

४.८ नामयोगीको परिचय

नाम वा नामस्थानिक पद वा पदावलीसँग आई क्रियापद वा अन्य नामिक पदसँग विभिन्न आर्थी सम्बन्ध दर्शाउन सक्ने शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : १००) । परम्परागत व्याकरणमा अव्ययका एक भेदका रूपमा मानिदै आएका नामयोगीभित्र विभक्ति चिह्नहरू पनि राख्न सकिन्छ । नामयोगी बन्दवर्गका पदवर्ग हुन् (बन्धु, २०५६ : २२) । यिनीहरू बद्ध र मुक्त प्रकृतिका हुन्छन् । बाजुराली भाषिकाका नामयोगी शब्दहरूलाई तल प्रस्तुत गरिएका छन् ।

४.८.१ बद्धवर्गका नामयोगी

बद्धवर्गका नामयोगी शब्द स्तरका एकाइ भए पनि स्वतन्त्र रूपमा प्रयोगमा आउन सक्तैनन् । बाजुराली भाषिकामा पाइने केही बद्ध नामयोगी निम्नलिखित छन् :

तर्फ	‘तर्फ’	तिर	‘तिर’
जसै	‘जसै’	बिना	‘बिना’
बमोजिम	‘बमोजिम’	सिवाय	‘सिवाय’
सम्म	‘सम्म’	बाट	‘बाट/द्वारा’
सित	‘सित/सँग’	निउति	‘निम्ति’

४.८.२ मुक्तवर्गका नामयोगी

बाजुराली भाषिकामा पाइने केही मुक्तवर्गका नामयोगी यस प्रकार छन् :

भित्त	‘भित्र’	अगाडिपट्टि	‘अघिल्लिर’
पछाडिपट्टि	‘पछिल्लिर’	सात	‘साथ’
अनसार	‘अनुसार’	तलतिर	‘तल्लिर’
ओडो	‘वर’	पुडो	‘पर’
निस	‘नजिक’	जसो	‘जस्तो’
वारिपारि	‘वारीपारी’	बाट	‘बाट’
बदला	‘बदला’	उदो	‘उँधो’
तलि	‘तल’	हप्प	‘माथि’
बाइरि	‘बाहिर’		

४.९ निपातको परिचय

निपात भनेको वाक्यमा कुनै खास शब्द वा सिङ्गो वाक्यमा आश्रित रही तिनका निश्चय, आग्रह, स्वीकृति आदि भाव थप गर्ने शब्द हुन् (आचार्य, २०५८ : ५५) । बाजुराली भाषिकामा पाइने केही निपातहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन् :

नै	‘नै’	त	‘त’
ता	‘ता’	यो	‘यो’
नि	‘नि’	पनि	‘पनि’

चाहि	‘चाहिँ’	कोजानि	‘कुन्नि’
मात्र	‘मात्र’	सिर्प	‘मात्र’
है	‘है’	हतेरा	‘हतेरी’
कि	‘कि’	क्या	‘के’
धैं	‘खै’	दुर	‘दूर’
नाइँ	‘नाइँ’	ल	‘ल’
लउ	‘लौ’	सक्या	‘सके’
न	‘न’		

४.१० विस्मयादिबोधकको परिचय

कुनै व्यक्ति, वस्तु वा तिनको विशेषता नजनाएर केवल मनका भावलाई बुझाउने शब्द विस्मयादिबोधक हुन् (शर्मा, २०५३ : १२) । यिनीहरू वाक्य समान स्वतन्त्र प्रयोग हुन्छन् । बाजुराली भाषिकामा पाइने विस्मयादिबोधक यस प्रकार छन् :

४.१०.१ हर्षबोधक :

आहा	‘आहा’	धन्धन्	‘धन्यधन्य’
स्याबास	‘स्याबास’	जय	‘जय’

४.१०.२ शोकबोधक :

हा	‘हा’	हे	‘हाय’
थुक्क	‘थक्क’	कठै	‘कठै’
हरे	‘हरे’	अइया	‘ऐया’

४.१०.३ आश्चर्यबोधक :

ओहो	‘ओहो’	हँ	‘हँ’
आमै	‘आम्मै’	लउ	‘लौ’
ए	‘ए’		

४.१०.४ समर्थनबोधक :

ठिक	‘ठीक’	अँ	‘अँ’
हजुर	‘हजुर’	ल	‘ल’
होस	‘हवस्’		

४.१०.५ तिरस्कारबोधक :

छि	‘छि’	थुक्क	‘थुक्क’
धिक्कार	‘धिक्कार’		

४.१०.६ सम्बन्धबोधक :

ए	'ए'	एइ	'एइ'
ओ	'ओ'	रे	'रे'
ओइ	'ओइ'	अर	'अरे' ।

४.११ निष्कर्ष

बाजुराली भाषिकाका पदकोटिहरू नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, नामयोगी, विष्मयादिबोधक हुन् ।

बाजुराली भाषिकामा पुलिङ्गी नाम स्त्रीलिङ्गी बन्दा इ, नि, यानि, एनि आदि प्रत्ययको प्रयोग हुन्छ । यस भाषिकामा नाम व्यक्तिवाचक र जातिवाचक, सङ्ख्येय र असङ्ख्येय, सजीव र निर्जीव, मानवीय र मानवेतर गरी जम्मा चार किसिमका छन् । यस भाषिकाका नामहरूले बहुवचन रूप लिँदा केही नाम ओकारबाट आकार बनेको पाइन्छ भने केही नामका अगाडि भिक्कै, मस्तै, ज्यादैजस्ता अव्यय पदका योगबाट पनि बहुवचन बनेका हुन्छन् । अगाडिको विशेषण अनुसार सजीव नामले लिङ्ग परिवर्तन गरेका हुन्छन् भने निर्जीव नाममा त्यस्तो देखिँदैन । मानवीय नामले लिने विशेषणहरू लिङ्गानुसार फरक हुन्छन् । मानवीय र मानवेतर नामले लिने कोटिकर पनि फरक-फरक रहेका छन् ।

बाजुराली भाषिकामा सर्वनाम पुरुषवाचक, दर्शकवाचक, सम्बन्धवाचक र प्रश्नवाचक गरी जम्मा चार प्रकारका छन् । सर्वनामले नाम पदावली वाक्य, उपवाक्य आदिको प्रतिस्थापकका रूपमा र पदावली शीर्षका रूपमा कार्य गरेका हुन्छन् । मुँ 'म', हामि 'हामी', तूँ/तँ 'तँ', तुमि/तमे 'तिमी, तपाईं, हजुर', उ/उँ/उनु 'ऊ, उनी, उहाँ' आदिजस्ता सर्वनाम भाषिक व्यवहारमा प्रयोग भएका भेटिन्छन् । यस भाषिकामा तुमि/तमेभन्दा उच्च आदरार्थी सर्वनाम भेटिँदैन । यस भाषिकामा गुणवाचक, परिमाणवाचक, सङ्ख्यावाचक र सार्वनामिक गरी चार प्रकारका विशेषण छन् । विशेषणले पदावली शीर्षका रूपमा, पदावली विशेषकका रूपमा, पूरकका रूपमा कार्य गर्दछन् । इलो, उवा, आहा, अन्तेजस्ता प्रत्यय नामपदमा लाग्दा विशेषणको व्युत्पादन हुन्छ ।

बाजुराली भाषिकाका धातुमा इ, आउ, याउ, आर, आलजस्ता प्रत्ययको योगद्वारा निर्मित व्युत्पादित शब्दमा नु प्रत्यय जोडिँदा क्रियाको व्युत्पादन हुन्छ । क्रिया सकर्मक, अकर्मक र पूरकापेक्षी गरी जम्मा तीन प्रकारका छन् । यी क्रियाले क्रियापदावलीको शीर्षका रूपमा, वाक्य समापक र असमापकका रूपमा कार्य गर्दछन् । यस भाषिकामा धातुमा इ, एर, ता, दा, न आदिजस्ता प्रत्ययको योगबाट क्रियाविशेषणको व्युत्पादन हुन्छ । यस्ता क्रियाविशेषणले क्रियापदको विशेषकका रूपमा र पदावली शीर्षका रूपमा कार्य गर्दछन् ।

बाजुराली भाषिकामा सापेक्ष र निरपेक्ष गरी दुई प्रकारका संयोजक रहेका छन् । ती संयोजकले वाक्य, उपवाक्य, पदावली, पदहरूलाई जोड्ने काम गर्दछन् । यस भाषिकामा तर्फ, जसै, बमोजिम, सम्म, सिवाय, बाटि, सित, निउति आदि बद्धवर्गका नामयोगी र भित्त, पछाडिपट्टि, निस, बाटि, हप्प आदिजस्ता मुक्तवर्गका नामयोगी भाषिक व्यवहारमा पाइन्छन् । यस भाषिकामा

नै, ता, मात्र, क्या, सक्या, हत्तेरि, पन, धैइ, लउ आदि निपात रहेका छन् । यी निपातले वाक्यमा आई निश्चय, आग्रह, स्वीकृति आदि भाव थप्ने कार्य गरेका हुन्छन् । यस भाषिकामा आहा, स्याबास, धन्नधन्नजस्ता हर्षबोधक, हा, हरे, अइया आदिजस्ता शोकबोधक, ओहो, आम्मै, लउ, ए आदि आश्चर्यबोधक, छि, थुक्क, धिक्कार आदि तिरस्कारबोधक, ए, ओइ, एइ, रे आदि सम्बोधनबोधक विस्मयादिबोधक भाषिक प्रयोगमा भेटिन्छन् । यस्ता विस्मयादिबोधकहरूले मनका भावलाई बुझाउँदछन् ।

परिच्छेद पाँच

नामिक पदका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन

५.१ भूमिका

नामसँग सम्बन्धित पदलाई नामिक पद भनिन्छ। नामिक पदअन्तर्गत नाम, सर्वनाम र विशेषण पर्दछन्। यिनीहरूमा पाइने कतिपय व्याकरणिक कोटिहरू समान हुन्छन् भने कतिपय कोटिहरू भिन्न हुन्छन्। यसैगरी व्याकरणिक कोटि भनेको वाक्य रचनामा शब्दहरूबाट स्पष्ट हुने सम्बन्ध हो। वाक्यात्मक घटकका रूपमा आएका हरेक पद क्रियासँग सम्बन्धित हुन्छन्। यस सम्बन्धलाई व्याकरणिक सम्बन्ध भनिन्छ। व्याकरणिक सम्बन्ध तत्त्व नै व्याकरणिक कोटि हुन्। वाक्य रचनामा पदबाट प्रष्ट हुने अलग-अलग कार्यका आधारमा वाक्यात्मक कोटिको निर्धारण हुन्छ। यस्ता कोटि लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, आदर, पक्ष, भाव, कारक, ध्रुवीयता आदि हुन्।

५.२ लिङ्ग

लिङ्ग भनेको पुरुष वा स्त्रीको भिन्नतालाई जनाउने व्याकरणिक कोटि हो (बन्धु, २०५३ : ६६)। लिङ्गले सामान्यतः भाले-पोथीलाई छुट्याउँछ तापनि सर्वत्र, सर्वदा यही नियम भने लागू हुँदैन। बाजुराली भाषिकामा मानक नेपालीमा जस्तै प्राकृतिक लिङ्ग व्यवस्था पाइन्छ र यसको प्रभाव नाम, विशेषण र क्रियामा देखा पर्दछ। यस परिच्छेदमा नाम र विशेषणको मात्र चर्चा गरिन्छ।

५.२.१ नाममा लिङ्ग

बाजुराली भाषिकामा मानवीय नामले प्राकृतिक नियम अनुरूप भाले-पोथीको भिन्नता जनाउँछ। नाममा लिङ्गको भिन्नता विशेषण र विशेष्यको सङ्गतले तथा कर्ता र क्रियाको सङ्गतिबाट स्पष्ट हुन्छ।

क) विशेषण र विशेष्यका बीचको सङ्गतिका आधारमा

बाजुराली भाषिकामा मानवीय नामका साथ विशेषणको सङ्गति यस प्रकार पाइन्छ :

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
राम्छो छोर्न्याँटो	'राम्रो केटो'	राम्डी छोर्न्याँटि	'राम्री केटी'।
निको लोग्न्या	'असल श्रीमान्'	निकि बैकिनि	'असल स्वास्नी'।
नानु भाइ	'सानो भाइ'	नानि बैनि	'सानो बहिनी'।

बाजुराली भाषिकामा मानवेतर नाममा लिङ्गभेद पाइँदैन। यस्ता नाम पुलिङ्गसमान प्रयोग हुन्छन्। जस्तै :

ठुलो ढुङ्गे	'ठूलो ढुङ्गे'	सुकिलो पागडो	'सेतो पटुका'
रातो साडि	'रातो सारी'	नानु घर	'सानो घर'

पेल्लो फुल 'पहेँलो फूल' कालो गायो 'कालो गाई'

ख) कर्ता र क्रियाका बीचको सङ्गतिका आधारमा

बाजुराली भाषिकामा कर्ता र क्रियाका बीचको सङ्गतिले पनि लिङ्गलाई स्पष्ट पार्दछ । यस्तो सङ्गति मानवीय नाम कर्ता भई आएका वाक्यमा देखा पर्दछ । जस्तै :

<u>पुलिङ्ग</u>		<u>स्त्रीलिङ्ग</u>	
भाञ्ज बाइगया	'भाञ्जा गए'	भाञ्जी बाइगँइ	'भाञ्जी गइन्' ।
लोगन्या हँड्यो	'लोगने हिँड्यो'	वैकिनि हँडि	'स्वास्नी हिँडी' ।

मानवेतर नाममा कर्ता र क्रियाबीच लिङ्गको सङ्गति भेटिँदैन । यस्ता नामले वाक्यमा पुलिङ्गको सङ्गति लिन्छन् । जस्तै :

<u>पुलिङ्ग</u>		<u>स्त्रीलिङ्ग</u>	
बल्द मर्यो	'गोरु मर्यो' ।	गायो मर्यो	'गाई मर्यो' ।
राँगो अड्क्यो	'राँगो करायो' ।	भैँसी अड्क्यो	'भैँसी करायो' ।

बाजुराली भाषिकामा नामको लिङ्ग परिवर्तन गर्दा शब्द परिवर्तन, व्युत्पादन र आंशिक रूप परिवर्तन गरी तीन प्रक्रियाबाट हुन्छ । जस्तै :

अ) शब्द परिवर्तन

<u>पुलिङ्ग</u>		<u>स्त्रीलिङ्ग</u>	
बुवा	'बुबा'	आमा	'आमा'
लोगन्या	'लोगने'	वैकिनि	'आइमाई'
फवाजु	'फुपाजु'	फुपु	'फुपू'
भाउ	'भाइ'	बौजु	'भाउजू'

आ) व्युत्पादन

<u>प्रत्यय</u>		<u>पुलिङ्ग</u>		<u>स्त्रीलिङ्ग</u>	
इ	'ई'	छोऱ्याँटो	'केटो'	छोऱ्याँटि	'केटी'
यानि	'एनी / इनी'	शेर्पा	'शेर्पा'	शेर्प्यानि	'शेर्पिनी'
यानि	'एनी / इनी'	ढोलि	'दमाई'	ढोल्यानि	'दमिनी'
नि	'नी'	थाडु	'थारू'	थाडुनि	'थरुनी'
इ	'ई'	बामन	'बाहुन'	बाम्नि	'बाहुनी'

ग) आंशिक शब्द परिवर्तन

<u>पुलिङ्ग</u>		<u>स्त्रीलिङ्ग</u>	
लोगन्या माइस	'लोगने मान्छे'	वैकिनि माइस	'स्वास्नी मान्छे' ।

रिसालु बड्डो	‘रिसाहा बूढो’	रिसालु बड्डी	‘रिसाहा बूढी’ ।
छोर्च्याँटो माइस	‘केटो मान्छे’	छोर्च्याँटि माइस	‘केटी मान्छे’ ।

५.२.२ विशेषणमा लिङ्ग

बाजुराली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणमा लिङ्गको रूपायन पाइन्छ । खासगरी ओकारान्त विशेषणले पुलिङ्गलाई व्यक्त गर्दछन् भने ओकारान्तको सट्टा ‘इ’ प्रत्यय जोडिई बन्ने पदले स्त्रीलिङ्गलाई व्यक्त गर्दछन् । यस्तो भिन्नता मानवीय नामसँग आउने विशेषणले मात्र स्पष्ट पार्दछन् । मानवेतर नामका प्रायः पुलिङ्गका विशेषणमात्र प्रयोग हुन्छन् । जस्तै :

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
कालो माइस	‘कालो मान्छे’	कालि माइस	‘काली आइमाई’ ।
निको लोग्न्या	‘असल लोग्ने’	निकी बैकिनि	‘असल स्वास्नी’ ।
निउड्याको बड्डो	‘कुप्रेको बूढो’	निउड्याकि बड्डी	‘कुप्रेकी बूढी’ ।
मोटो काका	‘मोटो काका’	मोटि काकि	‘मोटी काकी’ ।
ठूलो भाउ	‘ठूलो भाइ’	ठुलि बैनि	‘ठूली बहिनी’ ।
सपुरो प्वाजु	‘पातलो फुपाजु’	सपुरि फुपु	‘पातली फुपू’ ।
गोरो भिनाजु	‘गोरो भिनाजु’	गोरि दिदि	‘गोरी दिदी’ ।

बाजुराली भाषिकामा मानवेतर नामका साथ आउने विशेषणको लिङ्गभेद पाइँदैन । यस्ता सबै नाममा पुलिङ्गी विशेषणको मात्र प्रयोग भएको पाइन्छ । जस्तै :

कालो बल्द	‘कालो गोरु’	कालो गायो	‘कालो गाई’
ठूलो बोक्या	‘ठूलो बोको’	ठूलो बाख्रो	‘ठूलो बाख्री’
माकर्या राँगो	‘हान्ने राँगो’	माकर्या भैंसी	‘माकर्या भैंसी’

५.३ वचन

नामको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटि वचन हो (अधिकारी, २०५८ : ८०) । बाजुराली भाषिकामा वचन दुई प्रकारका छन् । ती एकवचन र बहुवचन हुन् । कुनै पनि पदले एउटा वस्तुलाई मात्र बुझाउँछ भने त्यो एकवचन हुन्छ र एकभन्दा बढी वस्तुलाई बुझाउँछ भने त्यो बहुवचन हुन्छ । बाजुराली भाषिकामा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदले वचनको अन्तरलाई स्पष्ट पार्दछन् । यस परिच्छेदमा नाम, सर्वनाम र विशेषणको वचनबारे सङ्क्षिप्त चर्चा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

५.३.१ नाममा वचन

बाजुराली भाषिकामा नामपदले वचनको भिन्नता प्रकट गर्ने तरिका रूपायन र सन्दर्भ गरी दुई प्रकारका छन् । ओकारान्त नाम आकारान्त बनी रूपायनबाट बहुवचनलाई प्रकट गर्दछन् भने अन्य प्रकृतिका नामहरूले सन्दर्भबाट बहुवचन प्रकट गर्दछन् ।

क) ओकारान्त नाममा वचन

ओकारान्त नाम आकारान्त बनी रूपायनबाट बहुवचनलाई प्रकट गर्दछन् । जस्तै :

<u>एकवचन</u>		<u>बहुवचन</u>	
छोऱ्याँटो सैऱ्यो ।	‘केटो सुत्यो’ ।	छोऱ्याँटा सैऱ्या ।	‘केटाहरू सुते’ ।
चडो उड्यो ।	‘चरो उड्यो’ ।	चल्ला उड्या ।	‘चराहरू उडे’ ।
माछो मऱ्यो ।	‘माछो मऱ्यो’ ।	माछा मऱ्या ।	‘माछाहरू मरे’ ।
पौलो फाट्यो ।	‘जुत्ता फाट्यो’ ।	पौला फाट्या ।	‘जुत्ताहरू फाटे’ ।
राम्मिडो भड्यो ।	‘गोलभेंडा भऱ्यो’ ।	राम्मिडा भड्या ।	‘गोलभेंडाहरू भरे’ ।

(ख) अन्य नाममा वचन

ओकारान्त नामबाहेक अन्य नाममा वचनको भेद स्पष्ट पार्न नामको क्रियापदसगंगको सङ्गतिलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता नामसंग आएका क्रियापद परिवर्तन भएमा मात्र वचन भेद ठम्याउन सकिन्छ । जस्तै :

<u>एकवचन</u>		<u>बहुवचन</u>	
कौवा बास्यो ।	‘काग करायो’ ।	कौवा बास्या ।	‘कौवाहरू बासे’ ।
रुख ढल्यो ।	‘रूख ढल्यो’ ।	रुख ढल्या ।	‘रूखहरू ढले’ ।
डाक्टर आयो ।	‘डाक्टर आयो’ ।	डाक्टर आया ।	‘डाक्टरहरू आए’ ।
दुःखारि रुयो ।	‘दुःखी रोयो’ ।	दुःखारि रुया ।	‘दुःखीहरू रोए’ ।
भाउ सैऱ्यो ।	‘भाइ सुत्यो’ ।	भाउ सैऱ्या ।	‘भाइहरू सुते’ ।
कृष्ण हाँस्यो ।	‘कृष्ण हाँस्यो’ ।	कृष्ण हाँस्या ।	‘कृष्णहरू हाँसे’ ।
कापि चिर्यो ।	‘कापी च्यातियो’ ।	कापि चिर्या ।	‘कापीहरू च्यातिए’ ।
कलम भाँच्च्यो ।	‘कलम भाँचियो’ ।	कलम भाँच्च्या ।	‘कलमहरू भाँचिए’ ।
घर ओर्ध्यो ।	‘घर भत्क्यो’ ।	घर ओर्ध्या ।	‘घरहरू भत्के’ ।
खाट हल्ल्यो ।	‘खाट हल्लियो’ ।	खाट हल्ल्या ।	‘खाटहरू हल्लिए’ ।

नामले लिने सङ्ख्यावाचक विशेषणबाट पनि वचनभेद स्पष्ट हुन्छ । खासगरी एक सङ्ख्याले एकवचन र एकभन्दा बढी सङ्ख्याले बहुवचन जनाउँछ । जस्तै :

<u>एकवचन</u>		<u>बहुवचन</u>	
एक डोको ।	‘एउटा डोको’ ।	सय डोका ।	‘सयवटा डोका’ ।
एक बाउसो ।	‘एउटा कोदालो’ ।	दुइ बाउसा ।	‘दुईवटा कोदाला’ ।
एक रोटो ।	‘एउटा रोटी’ ।	चार रोटा ।	‘चारवटा रोटी’ ।
एक आलु ।	‘एउटा आलु’ ।	दस आलु ।	‘दसवटा आलु’ ।
एक सुपारी ।	‘एउटा सुपारी’ ।	छ सुपारी ।	‘छवटा सुपारी’ ।
एक काँकडो ।	‘एउटा काँको’ ।	पाँच काँकडा ।	‘पाँचवटा काँका’ ।

बाजुराली भाषिकामा अगणनीय नाममा वचनको कुनै प्रभाव देखिँदैन । पानी पोख्यो, धान पाक्यो, आगो बल्यो, बतास लाग्यो, घाम चक्यो आदि नामहरूले वचनको कुनै प्रभाव ग्रहण नगरेको कुरा स्पष्ट छ ।

५.३.२ सर्वनाममा वचन

बाजुराली भाषिकामा सर्वनाममा वचन कतै अन्तर्निहित कोटिका रूपमा र कतै रूपायन कोटिका रूपमा पाइन्छ । वचन परिवर्तन सामान्यतः रूपायनका आधारमा नभई मूल रूप नै बदलेर गरिन्छ, तर कतिपय सर्वनाममा भने रूपायनका विशिष्ट ढाँचाबाट पनि वचन परिवर्तन गरिन्छ ।

क) पुरुषवाचक सर्वनाममा वचन

बाजुराली भाषिकामा पुरुषवाचक सर्वनामहरूका द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुष रूपहरू एकवचनमा अनादर र सामान्य आदर गरी दुई प्रकारका हुन्छन् भने बहुवचनमा एकै प्रकारका हुन्छन् ।

तालिका नं. १५

पुरुषवाचक सर्वनाममा वचन

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
प्रथम	मु 'म'	हामि/हामे 'हामी/हामीहरू'
द्वितीय	तुँ/तँ 'तँ', तमे/तुमि 'तिमी'	तुमि 'तिमीहरू'
तृतीय	उ 'ऊ', यि 'यी', ति 'ती', त्यो 'त्यो', उँ/उनु 'उनी'	उँ 'उनीहरू', यि 'यिनीहरू', ति, 'तिनीहरू'

माथिको तालिकामा प्रस्तुत रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग हुन्छन् :

क)	मुँ राम हेर्न गयाँ ।	'म जात्रा हेर्न गएँ' ।
ख)	हामि राम हेर्न गयाउँ ।	'हामी राम हेर्न गयाँ' ।
ग)	तुँ काँ भान्या होइ ?	'तँ कहाँ जान्छस् ?
घ)	तुमि काँ भान्या हो ?	'तिमीहरू कहाँ जाने हो ?
ङ)	त्यो भैंसी हो ।	'त्यो भैंसी हो' ।
च)	तिँ मेरा साला हुन् ।	'तिनीहरू मेरा साला हुन्' ।
छ)	यि मेरा भाउबैनी हुन् ।	'यिनीहरू मेरा भाइबहिनी हुन्' ।
ज)	उ मेरी बैनि हो ।	'ऊ मेरी बहिनी हो' ।
झ)	उँ मेरा भाउबैनी हुन् ।	'उनीहरू मेरा भाइबहिनी हुन्' ।

(ख) सम्बन्धवाचक सर्वनाममा वचन

बाजुराली भाषिकामा सम्बन्धवाचक सर्वनामको निश्चयवाचक रूप द्वित्व प्रक्रियाबाट बहुवचन बनेको भेटिन्छ । अनिश्चयवाचक सर्वनाममा भने वचनभेद पाइँदैन र सन्दर्भले मात्र वचनभेद स्पष्ट हुन्छ । यसका एकवचन र बहुवचन रूप यसप्रकार छन् :

तालिका नं. १६
सम्बन्धवाचक सर्वनाममा वचन

एकवचन	बहुवचन
जो 'जुन'	जोजो 'जोजो'
ज्या 'जे'	ज्याज्या 'जेजे'
ज्यासुकै 'जेसुकै'	जसोजसो 'जस्तो जस्तो'

माथिको तालिकामा प्रस्तुत रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग हुन्छन् :

क) जो गीत गाउँदोछ त्यो गायक हो ।	'जो गीत गाउँछ त्यो गायक हो' ।
ख) जो कलम रातो छ त्यै आन्नु ।	'जुन कलम रातो छ त्यही ल्याउनु' ।
ग) जोजो गीत गाउँदा छन् ति गायक हुन् ।	'जो-जो गीत गाउँछन् ती गायक हुन्'
घ) ज्या घर छ त्यै खानु ।	'जे घरमा छ त्यही खानु' ।
ङ) ज्याज्या घर छन् त्यैत्यै खानु ।	'जे-जे घरमा छ त्यही-त्यही खानु' ।
च) जोसुकै गायो भए पनि भयो ।	'जुनसुकै गाई भए पनि भयो' ।
छ) ज्यासुकै खान काँ सकिदो हो ।	'जेसुकै खान कहाँ सकिएला' ?

(ग) प्रश्नवाचक सर्वनाममा वचन

बाजुराली भाषिकामा प्रश्नवाचक सर्वनामका एकवचनका रूप द्वित्व प्रक्रियाबाट बहुवचन बन्दछन् ।

तालिका नं. १७
प्रश्नवाचक सर्वनाममा वचन

एकवचन	बहुवचन
को 'को/कुन'	को-को 'को-को/कुन-कुन'
क्या 'के'	क्या-क्या 'के-के'
कोइ 'कोही'	कोइ-कोइ 'कोही-कोही'
केइ 'केही'	केइ-केइ 'केही-केही'

माथिका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग हुन्छन् :

क) आज को आयो ?	'आज को आयो' ?
ख) कन बाउसाले खेत खन्त्या हो ?	'कुन कोदालाले खेत खन्ने हो' ?
ग) आज को-को आया ?	'आज को-को आए' ?
घ) कन-कन बाउसाले खन्त्या हो ?	'कुन-कुन कोदालाले खेत खन्ने हो' ?
ङ) त्यै रूखमि क्या बास्यो ?	'त्यस रूखमा के करायो' ?
च) त्यै रूखमि क्या-क्या बास्या ?	'त्यस रूखमा के-के कराए' ?
छ) तेरा घर कोइ आउँछ ?	'तेरो घरमा कोही आउँछ' ?
ज) तेरा घर कोइ-कोइ आउँछन् ?	'तेरो घरमा कोही-कोही आउँछन्' ?

- भ) केइ कुडा छ कि ? 'केही कुरा छ कि' ?
 व) केइ-केइ कुडा छन् कि ? 'केही-केही कुरा छन् कि' ?

(घ) आत्मवाचक सर्वनाममा वचन

बाजुराली भाषिकामा आत्मवाचक सर्वनाममा स्पष्ट वचनभेद पाइँदैन र आत्मवाचक सर्वनाममा सन्दर्भले मात्र वचनभेद स्पष्टिन्छ । जस्तै :

- क) आपु काँ भान्या हो ? 'आफू कहाँ जाने हो' ?
 ख) आपु काँ भान्या हो ? 'आफूहरू कहाँ जाने हो' ?

५.३.३ विशेषणमा वचन

बाजुराली भाषिकामा ओकारान्त विशेषणमा मात्र वचनगत भिन्नता पाइन्छ भने अन्य विशेषणमा पाइँदैन । यस्ता विशेषणहरूमा ओकार, आकार बनेर पनि बहुवचन बन्दछ ।

तालिका नं. १८

ओकारान्त विशेषणमा वचन

एकवचन		बहुवचन	
राम्ढो घर	'राम्रो घर'	राम्डा घर	'राम्रा घर'
निच्चो माइस	'होचो मान्छे'	निच्चा माइस	'होचा मान्छे'
नानु भाउ	'सानो भाइ'	नाना भाउ	'साना भाइ'
अग्लो डाँडो	'अग्लो डाँडो'	अग्ला डाँडा	'अग्ला डाँडा'
कालो बल्द	'कालो गोरु'	काला बल्दा	'काला गोरु'

माथिको तालिकामा प्रस्तुत रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग हुन्छन् :

- क) राम्ढो घर रयोछ । 'राम्रो घर रहेछ' ।
 ख) राम्डा घर रयाछन् । 'राम्रा घर रहेछन्' ।
 ग) निच्चो माइस आयो । 'होचो मान्छे आयो' ।
 घ) निच्चा माइस आयो । 'होचा मान्छे आए' ।
 ङ) नानु भाउ आयो । 'सानो भाइ आयो' ।
 च) नाना भाउ आया । 'साना भाइ आए' ।
 छ) अग्लो डाँडो ओर्ध्यो । 'अग्लो डाँडो भत्क्यो' ।
 ज) अग्ला डाँडा ओर्ध्या । 'अग्ला डाँडा भत्के' ।
 भ) कालो बल्द मय्यो । 'कालो गोरु मय्यो' ।
 व) काला बल्दा मय्या । 'काला गोरु मरे' ।

बाजुराली भाषिकामा इकारान्त स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा वचनभेद पाइँदैन र कुनै विभक्ति चिन्हहरू पनि जोडिएर प्रयोग भएका भेटिँदैनन् ।

तालिका नं. १९
अन्य विशेषणमा वचन

एकवचन		बहुवचन	
राम्झि छोर्याँटि	'राम्झी केटी'	राम्झि छोर्याँटिहरू	'राम्झी केटीहरू'
कालि बैनि	'काली बहिनी'	कालि बैनिहरू	'काली बहिनीहरू'
निकि बैकिनि	'असल आइमाई'	निकि बैकिनिहरू	'असल आइमाईहरू'
अग्लि ब्वारी	'अग्ली बुहारी'	अग्लि ब्वारिहरू	'अग्ली बुहारीहरू'
सपुरि दि	'पातली दिदी'	सपुरि दिहरू	'पातली दिदीहरू'

माथिका तालिकामा प्रस्तुत गरिएका भाषिक रूपले के स्पष्ट पारेका छन् भने बाजुराली भाषिकाअन्तर्गत इकारान्त स्त्रीलिङ्गी विशेषणको शब्दहरूले एकवचन र बहुवचनमा भिन्नता देखाउँदैनन् । यस्ता शब्दको वचनगत भिन्नता क्रियाले स्पष्ट पार्दछ ।

५.४ पुरुष

कथनका सन्दर्भमा संलग्न भएका सहभागीहरूको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटि पुरुष हो (बराल र सुवेदी, २०६४ : ४८) । यो विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ र प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुष गरी तीन प्रकारको हुन्छ ।

५.४.१ प्रथम पुरुष

वक्ताको सन्दर्भमा आउने सार्वनामिक पद प्रथम पुरुष हो । यसलाई तलका वाक्यबाट स्पष्ट पारिन्छ ।

क)	मुँ घर भाँदो भयाँ ।	'म घर जान्छु' ।
ख)	हामि घर भाँदा भयाउँ ।	'हामी घर जान्छौँ' ।
ग)	मुइँले भन्या ।	'मैले भनेँ' ।
घ)	हामिले भन्याउँ ।	'हामीले भन्यौँ' ।

बाजुराली भाषिकामा पुरुषबाट क्रिया प्रभावित हुने हुँदा **मुँ** र **हामि** प्रथम पुरुष हुन् । **मुँ** र **हामि**अनुसार प्रथम पुरुष क्रियापद **भाँदोभयाँ** र **भाँदाभयाउँ** प्रयोग भएका छन् ।

५.४.२ द्वितीय पुरुष

जोसँग कुरा गरिन्छ, त्यसलाई मध्यम वा द्वितीय पुरुष भनिन्छ । **तँ**, **तुमि**जस्ता सर्वनामहरू द्वितीय पुरुष हुन् । यी सर्वनामको प्रयोग तलका वाक्यले प्रष्ट पार्दछन् ।

क)	तँ भान्याहै ?	'तँ जान्छस् ?
ख)	तुमि भान्याहौ ?	'तिमी जान्छौ ?
ग)	तुमि भान्याहौ ?	'तपाईंहरू जान्नुहुन्छ ?

माथिको प्रयोगलाई हेर्दा बाजुराली भाषिकामा द्वितीय पुरुषले क्रियालाई प्रभावित पारेका छन् ।

५.४.३ तृतीय पुरुष

वक्ता र श्रोताबाहेकको कथ्य विषयवस्तु तृतीय पुरुषमा व्यक्त हुन्छ । यसलाई अन्य सन्दर्भ पनि भनिन्छ । बाजुराली भाषिकामा त्यो, यो, उ, उँ, यीजस्ता तृतीय पुरुष सर्वनाम प्रचलित छन् । यी सर्वनामसँग भान्छ, भान्छन्जस्ता क्रियापदको सङ्गति पाइन्छ । जस्तै :

क) त्यो घर भान्छ ।	‘त्यो घर जान्छ’ ।
ख) यो घर भान्छ ।	‘यो घर जान्छ’ ।
ग) उ घर भान्छ ।	‘ऊ घर जान्छ’ ।
घ) उँ घर भान्छन् ।	‘उनीहरू घर जान्छन्’ ।
ङ) यि घर भान्छन् ।	‘यिनीहरू घर जान्छन्’ ।

५.५ आदर

नाम र सर्वनामको सङ्केत गर्ने व्यक्तिको सामाजिक इज्जत र प्रतिष्ठा व्यक्त गर्ने शब्द तथा पदको सङ्गितिलाई आदरार्थी भनिन्छ (बराल र सुवेदी, २०६४ : ५१) । बाजुराली भाषिकामा आदर सामान्य आदर र अनादर गरी दुई प्रकारका छन् ।

५.५.१ नाममा आदर

आदरको भेद ओकारान्त नाम र अन्य नामले बेगलावेग्लै तरिकाबाट स्पष्ट गर्दछन् ।

क) ओकारान्त नाममा आदर

ओकारान्त नामले अनादरलाई बुँझाउँछन् भने त्यस्ता नाम ओकारान्त पदमा परिवर्तन हुँदा सामान्य आदरलाई स्पष्ट गर्दछन् । जस्तै :

<u>अनादर</u>		<u>सामान्य आदर</u>	
सौरो रिसायो ।	‘ससुरो रिसायो’ ।	सौरा रिसाया ।	‘ससुरा रिसाए’ ।
छोर्च्याँटो आयो ।	‘केटो आयो’ ।	छोर्च्याँटा आया ।	‘केटाहरू आए’ ।
छोर्च्याँटो हाँस्यो ।	‘केटो हाँस्यो’ ।	छोर्च्याँटा हाँस्या ।	‘केटाहरू हाँसे’ ।

ख) अन्य नाममा आदर

ओकारान्त नामबाहेकका अन्य नामको आदरमा भिन्नता दर्शाउन नामको रूपभेदले सबैदेन । यस्ता नामले लिने विशेषण र क्रियाको सङ्गतिबाट मात्र आदरको भिन्नता छुट्टिन्छ । खास गरी विशेषण र विशेष्यको सङ्गतिमा विशेषणका सरल रूपले आदरलाई स्पष्ट गर्दछन् । भने तिर्यक रूपले आदरलाई स्पष्ट पार्दछन् ।

अनादरआदर

नानु भाउ आयो ।	‘सानो भाइ आयो’ ।	नाना भाउ आया ।	‘साना भाइ आए’ ।
ठुल्दाजु घर गयो ।	‘ठूल्दाजु घर गयो’ ।	ठुल्दाजु घर गया ।	‘ठूल्दाजु घर जानुभो’
कालो बाज्या हँड्यो ।	‘कालो बाजे हिँड्यो’ ।	काला बाज्या हँड्या ।	‘काला बाजे हिडनुभो’
गोरो पुहाजु बस्यो ।	‘गोरो फुपाजु बस्यो’ ।	गोरा पुहाजु बस्या ।	‘गोरा फुपाजु बस्नुभो’
कालो काका आयो ।	‘काले काका आयो’ ।	काला काका आया ।	‘काले काका आउनुभो’

आदरको भिन्नता सङ्गतिका आधारमा पनि स्पष्ट हुन्छ । जस्तै :

अनादरआदर

मामा आयो ।	‘मामा आयो’ ।	मामा आया ।	‘मामा आउनुभो’ ।
भिनाजु हाँस्यो ।	‘भिनाजु हाँस्यो’ ।	भिनाजु हाँस्या ।	‘भिनाजु हाँस्नुभो’ ।
काका हँड्यो ।	‘काका हिँड्यो’ ।	काका हँड्या ।	‘काका हिडनुभो’ ।
सम्धि बाइगयो ।	‘सम्धी गयो’ ।	सम्धि बाइगया ।	‘सम्धी जानुभो’ ।
दि आइ ।	‘दिदी आई’ ।	दि आँइ ।	‘दिदी आउनुभो’ ।

५.५.२ सर्वनाममा आदर

बाजुराली भाषिकामा सर्वनामका आदरवाचक दुई रूप भेटिन्छन् । ती अनादर र आदर हुन् । यस भाषिकामा एकवचन रूप बहुवचनमा आउनु नै सामान्य आदर भएको हुँदा आदर पनि वचनजस्तै सर्वनामको अन्तर्निहित कोटिका रूपमा देखा पर्दछ । बाजुराली भाषिकामा सर्वनामका आदरवाचक रूपहरू यस प्रकार छन् :

तालिका नं. २०

सर्वनाममा आदर

अनादर		सामान्य आदर	
तुँ	‘तँ’	तुमि/तमि	‘तिमी/तपाइँ/हजुर’
उ	‘ऊ’	उँ	‘उनी/उहाँ’
यो	‘यो’	यि	‘यी/यिनी/यहाँ’
त्यो	‘त्यो’	तिँ	‘ती/तिनी’

माथिका रूपहरूलाई यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क)	तुँ बेलि काँ छि ?	‘तँ हिजो कहाँ थिइस् ?’
ख)	तुमि बेलि काँ छिया ?	‘तिमी हिजो कहाँ थियौ ?’
ग)	उ मेरो भाउ हो ।	‘ऊ मेरो भाइ हो’ ।
घ)	यो मेरो घर हो ।	‘यो मेरो घर हो’ ।
ङ)	उँ माष्टर्नी हुन् ।	‘उनी शिक्षिका हुन्’ ।
च)	यि मेरा भाउ हुन् ।	‘यी मेरा भाइ हुन्’ ।

छ)	त्यो राम्डो माइस हो ।	‘त्यो राम्रो मान्छे हो’ ।
ज)	तिँ राम्डा माइस हुन् ।	‘ती राम्रा मान्छे हुन्’ ।

५.५.३ विशेषणमा आदर

बाजुराली भाषिकामा आदर पनि विशेषणको व्याकरणिक कोटिका रूपमा देखा पर्दछ । यस्तो आदर निम्न र सामान्य गरी दुई प्रकारको हुन्छ । खास गरी ओकारान्त एकवचनबाट निम्न आदर व्यक्त हुन्छ भने आकारान्त बहुवचनबाट सामान्य वा उच्च आदर व्यक्त हुन्छ ।

जस्तै :

क)	नानु भाउ रुयो ।	‘सानो भाइ रोयो’ । (निम्न आदर)
ख)	नाना भाउ रुया ।	‘साना भाइ रोए’ । (सामान्य आदर)
ग)	कान्सो छोरो काँ छ ?	‘कान्छो छोरो कहाँ छ’ ? (निम्न आदर)
घ)	कान्सा छोरा काँ छन् ?	‘कान्छा छोरा कहाँ छन्’ ? (सामान्य आदर)
ङ)	गोरो मास्टर राम्डो छ ।	‘गोरो शिक्षक राम्रो छ’ । (निम्न आदर)
च)	गोरा मास्टर राम्डा छन् ।	‘गोरा शिक्षक राम्रा छन्’ । (सामान्य आदर)
छ)	अग्लो छोच्याँटो आयो ।	‘अग्लो केटो आयो’ । (निम्न आदर)
ज)	अग्ला छोच्याँटा आया ।	‘अग्ला केटा आए’ । (सामान्य आदर)
झ)	गान्टो बड्डो मय्यो ।	‘होचो बूढो मय्यो’ । (निम्न आदर)
ञ)	गान्टा बड्डा मय्या ।	‘होचा बूढा मरे’ । (सामान्य आदर)

बाजुराली भाषिकाका स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा आदरभेद भेटिँदैनन् । जस्तै :

क)	कान्सि बैनि घर गइ ।	‘कान्छी बहिनी घर गई’ ।
ख)	कान्सि दि घर गइ ।	‘कान्छी दिदी घर जानुभो’ ।
ग)	निकि छोच्याँटि आई ।	‘असल केटी आई’ ।
घ)	नानि बौजू रुइ ।	‘सानी भाउजू रोइन्’ ।
ङ)	राम्मिड बैकिनि कैकि हो ?	‘राम्मी स्वास्नी कसकी हो’ ?

५.६ कारक/विभक्ति

अर्थका आधारमा छुट्टिने कारकहरू वाक्यात्मक कारक हुन् । यस्ता कारकलाई सामान्यतः कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान र अधिकरण गरी छ वर्गमा विभाजन गरिन्छ । यिनीहरू विभिन्न प्रकारका विभक्ति चिन्हहरूबाट अभिव्यक्त हुन्छन्, तर कर्ता, कर्म र अधिकरण कारकका केही प्रयोग भने शून्य विभक्तिबाट पनि अभिव्यक्त हुन्छन् । सम्बन्धवाचक पदले कारकसम्बन्धलाई स्पष्ट गर्दैनन्, तर पनि तिनले लिने विभक्ति चिन्ह कारकका चिन्हहरू जस्तै हुने हुँदा तिनीहरूलाई पनि कारकका सन्दर्भमा नै चर्चा गर्नु उचित देखिन्छ । फलतः बाजुराली भाषिकाका वाक्यात्मक कारक र भेदक सम्बन्धलाई सङ्केत गर्ने विभक्ति चिन्हहरू निम्नलिखित भेटिन्छन् :

तलिका नं. २१
कारक र विभक्ति चिन्ह

क्र.सं.	कारक	विभक्ति चिन्ह	विभक्ति
१	कर्ता	ले, बाटि 'ले, बाट'	प्रथमा
२	कर्म	लाई/कन/कि 'लाई'	द्वितीया
३	करण	ले, बाटि 'ले, बाट/द्वारा'	तृतीया
४	सम्प्रदान	लेख, निउति 'लागि/निम्ति'	चतुर्थी
५	अपादान	बाटि, हइ, धेकी देखि/बाट	पञ्चमी
६	अधिकरण	मि, उँडा, मुथिमि, उँदो, औँदो, औँ, मा/माथि'	सप्तमी

माथिको तालिकामा प्रस्तुत विभक्तिहरूलाई यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छ :

- क) राम्याले भात खायो । 'रामेले भात खायो' ।
 ख) सरबाटि आज्ञा भयो । 'सरबाट आज्ञा भयो' ।
 ग) हरि छोरालाई हान्छ । 'हरि छोरालाई पिट्छ' ।
 घ) मुँकन आम स्वादि लाग्दोछ । 'मलाई आँप मीठो लाग्छ' ।
 ङ) मुँकन टाला आन्दिया । 'मलाई कपडा ल्याइदिया' ।
 च) माला व्याउलाकि हो । 'माला बेहुलालाई हो' ।
 छ) मुँ कलमले लेख्दो छौं । 'म कलमले लेख्छु' ।
 ज) तँ मेरिलेख मरिगइ । 'तँ मेरालागि मरिस्' ।
 झ) उ बसबाटि आयो । 'ऊ बसबाट आयो' ।
 ञ) मेचिधेकि पूर्व भारत छ । 'मेचीदेखि पूर्व भारत छ' ।
 ट) चल्लो रुखमि छ । 'चरो रुखमा छ' ।
 ठ) किताब टेबुलमि छ । 'किताब टेबुलमा छ' ।
 ड) रुखउँडा वारुला छन् । 'रुखमा वारुला छन्' ।

५.६.१ नाममा कारक

बाजुराली भाषिकामा ओकारान्त नामिक पदले दुई भिन्न रूपबाट कारक सम्बन्ध जनाउँछ । ती सरल रूप र तिर्यक् रूप हुन् । सरल रूप भनेको शब्दहरूको मूल रूप हो भने तिर्यक् रूप भनेको आकारान्त रूप हो, तर सरल रूपले विभक्ति चिन्ह नलिने र तिर्यक् रूपले लिने हुँदा वाक्यमा नाम पनि सरल र तिर्यक् बनी प्रयोग हुन्छन् ।

सरल रूपको प्रयोग कर्ता र कर्म कारकमा विभक्ति चिन्हहरूको प्रयोगविना हुन्छ भने तिर्यक् रूपको प्रयोग सबै कारकमा विभक्ति चिन्हसहित हुन्छ । जस्तै :

- क) छोर्चाँटो खाँदो छ । 'केटो खान्छ' । (कर्ता सरल कारक)
 ख) छोर्चाँटाले खायो । 'केटाले खायो' । (कर्ता तिर्यक् कारक)
 ग) मकन माला उन्दिया । 'मलाई माला उन्दिए' । (कर्म तिर्यक् कारक)

- घ) मुँ कलमले लेख्दोछौं । 'म कलमले लेख्छु । (करण तिर्यक् कारक)
 ङ) तूँ मेरिलेख मरिगइ । 'तँ मेरालागि मरिस्' । (सम्प्रदान तिर्यक् कारक)
 च) उ बसबाटि आयो । 'ऊ बसबाट आयो' । (अपादान तिर्यक् कारक)
 छ) चल्लो रुखमि छ । 'चरो रुखमा छ' । (अधिकरण तिर्यक् कारक) ।

५.६.२ सर्वनाममा कारक

बाजुराली भाषिकामा कारक पनि सर्वनामको कोटिका रूपमा देखा पर्दछ । कारक सम्बन्ध प्रकट गर्नका निम्ति सर्वनामका दुई रूप बन्दछन् । ती सरल र तिर्यक् रूप हुन् । रूप रचनाका दृष्टिबाट भेदकसम्बन्धका रूपहरूलाई पनि कारकसँगै चर्चा गर्ने गरिन्छ । अतः कारक र भेदकसम्बन्ध गरी सर्वनामका निम्नलिखित रूप देखा पर्दछन् । जस्तै :

तालिका नं. २२

सर्वनाममा कारकवाचक रूप

सर्वनाम	सरल कारक		तिर्यक् कारक	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
म	मुँ	हामि	मुइले	हामिले
तँ	तूँ	तुमि	तुमिले	तिमिले
ऊ	उ	उँ	उइले	उँनुले
यो	यो	यिँ	यइले	यिनुले
त्यो	त्यो	ति	त्यइले	तिनुले

माथिको तालिकामा दिएका विभिन्न कारकका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग हुन्छन् :

- क) मुँ स्कूल भाँदो भयाँ । 'म स्कूल जान्छु' । (सरल कारक)
 ख) मुइले भात खाँया । 'मैले भात खाएँ' । (तिर्यक् कारक)
 ग) हामि स्कूल भाँदा भयाउँ । 'हामी स्कूल जान्छौँ' । (सरल कारक)
 घ) हामिले भात खायाउँ । 'हामीले भात खायौँ' । (तिर्यक् कारक)
 ङ) हाम्रो भाउ रुयो । 'हाम्रो भाइ रोयो' । (तिर्यक् कारक)
 च) तू काँ भान्या हँ । 'तँ कहाँ जाने होस्' । (सरल कारक)
 छ) तूँइले टाला चोरिहरि । 'तैँले कपडा चोरिस् रे' । (तिर्यक् कारक)
 ज) तेरो भाउलाइ लौडिले पिटें । 'तेरो भाइलाई लौराले पिटें' । (तिर्यक् कारक)
 झ) तुमि घर भाँदा भया । 'तिमी घर जान्छौ' । (सरल कारक)
 ञ) तुम्रो भाउ गयो । 'तिम्रो भाइ गयो' । (तिर्यक् कारक)
 ट) उ छोर्याँटि हो । 'ऊ केटी हो' । (सरल कारक)
 ठ) उइले खेत खन्यो । 'उसले खेत खन्यो' । (तिर्यक् कारक)
 ड) उँ बैकिनि हुन् । 'उनीहरू आइमाई हुन्' । (सरल कारक)
 ढ) उनुले छोर्याँटो हेन्यो । 'उनले केटो हेरिन्' । (तिर्यक् कारक)
 ण) तिनुले भात पकाइँ । 'तिनले भात पकाइन्' । (तिर्यक् कारक) ।

५.६.३ विशेषणमा कारक

बाजुराली भाषिकामा कारक विशेषणको व्याकरणिक कोटिका रूपमा पनि देखा पर्दछ । यस्ता कारक रूपात्मक हुन्छन् । खास गरी विशेष्यहरू सरल कारकमा हुँदा विशेषण पनि सरल कारकमा र विशेष्यहरू तिर्यक् कारकमा हुँदा विशेषण पनि तिर्यक् कारकमा आउँछन् । विशेषणमा पाइने कारकभेद आकारान्त पदमा मात्र पाइन्छ । जस्तै :

क)	लाटो भिनाजु सोभो छ ।	‘लाटो भिनाजु सोभो छ’ । (सरल कारक)
ख)	लाटा भिनाजुले गाल दियो ।	‘लाटो भिनाजुले गाली दियो’ । (तिर्यक् कारक)
ग)	राम भात खाँदछ ।	‘राम भात खान्छ’ । (सरल कारक)
घ)	रामले भात खायो ।	‘रामले भात खायो’ । (तिर्यक् कारक) ।

५.७ निष्कर्ष

बाजुराली भाषिकाका नामिक पदका व्याकरणात्मक कोटि नाम, सर्वनाम र विशेषणमा रहेका लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, भाव, कारक, पक्ष हुन् । यस भाषिकामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारको लिङ्ग व्यवस्था रहेको छ । नाममा विशेषण र विशेष्य तथा कर्ता र क्रियाबीचको सङ्गतिका आधारमा लिङ्गभेद गरिन्छ । अन्य नाम तथा विशेषण शब्दहरूले शब्द परिवर्तन, शब्दको व्युत्पादन तथा शब्दको आंशिक परिवर्तनद्वारा लिङ्गभेद प्रष्ट पार्दछन् । मानवीय नामसँग आउने विशेषणहरूले ओकारान्त रूप आकारान्तमा फेरेर लिङ्गभेद देखाउँछन्, तर मानवेतर नामका साथ आउने विशेषणहरूले भने लिङ्गभेद देखाउँदैनन् । यस भाषिकामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई प्रकारको वचन व्यवस्था छ । वचन नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियासँग सम्बद्ध भएको पाइन्छ । नाम, सर्वनाम र विशेषणहरूले ओकारान्त रूप आकारान्तमा फेरेर वचनगत भेद व्यक्त गर्दछन् । कतिपय सर्वनामहरू दोहोरिएर पनि वचनगत भेद व्यक्त गर्दछन् । स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा लिङ्गभेद पाइन्छ ।

पुरुष विशेषतः सर्वनामसँग सम्बन्धित हुन्छ । बाजुराली भाषिका अन्तर्गत **मुँ, हामि** प्रथम पुरुष, **तुँ, तुमि** द्वितीय पुरुष र **उ, उँ, त्यो, यो, यि** तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम प्रचलित छन् । वक्ता र श्रोताबीचको सम्बन्ध बुझाउन आउने व्याकरणिक कोटिका रूपमा आदर देखिन्छ । बाजुराली भाषिकामा आदर जनाउँदा बहुवचन क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । कतिपय ठाउँमा नाम र विशेषणहरूले ओकारान्तबाट आकारान्त रूप फेरेर पनि आदर व्यक्त गरेका हुन्छन्, तर स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा आदरभेद देखिँदैन । यस भाषिकामा कारकका सरल र तिर्यक् रूपको प्रयोग देखिन्छ । तिर्यक् कारकमा अलग-अलग सन्दर्भ बुझाउन अलग-अलग रूपको प्रयोग भएको देखिन्छ । बाजुराली भाषिकामा **ले, बाटि, लाइ, कन, लेख, निउति, हइ, धेकि, मि, उडा, औदा, औदो, मा** आदि विभक्ति चिन्हहरूको प्रयोग पाइन्छ ।

परिच्छेद छ

क्रियापदका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन

६.१ क्रियापदका व्याकरणिक कोटि

बाजुराली भाषिकामा क्रियाका काल, पक्ष र भाव प्रमुख व्याकरणिक कोटि हुन् । यी कोटिहरू क्रियापदमा मात्र रहन्छन् । लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर पनि क्रियापदका व्याकरणिक कोटिका रूपमा रहन्छन् । यी कोटिलाई क्रियापदका मुख्य कोटिभित्र राखेर वर्णन गर्न सकिने हुनाले यिनीहरूलाई काल, पक्ष, भाव अन्तर्गत चर्चा गर्न सकिन्छ ।

६.२ क्रियापदका काल

क्रियापदले वर्णन गरेको काम वा अवस्थाको समयलाई काल भनिन्छ । अभिव्यक्तिको समयलाई आधार बनाएर कालको निर्धारण हुन्छ (बराल र सुवेदी, २०६४ : ११४) । भाषाको रूपात्मक व्यवस्थाका आधारमा नेपाली व्याकरणमा दुई कालमात्र फेला परेका छन्— भूतकाल र अभूत काल (अधिकारी, २०५८ : १५१) । नेपालीमा जस्तै बाजुराली भाषिकामा पनि काल भूत र अभूत गरी दुई किसिमका रहेका छन् ।

६.२.१ भूतकाल

भूतकालले वक्ताले बोल्नुभन्दा पूर्वको समयका बारेमा बोध गराउँदछ । पहिले वा बितिसकेको काम, हुने बानी परेको र भइसकेको कुरा पछि थाहा भएको बुझाउने क्रियापदको समयलाई भूतकाल भनिन्छ (बराल र सुवेदी, २०६४ : ११४) । बाजुराली भाषिकामा भूतकाललाई जनाउने धातुमा या, आ, याउँ, इजस्ता प्रत्यय गाँसिन्छन् । यस्ता प्रत्यय लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर आदिका भेदले विविध रूपमा बदलिन्छन् । जस्तै :

तालिका नं. २३

पङ् धातुका भूतकालिक रूप

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		पडें	पडें	पड्याउँ	पड्याउँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	पडि	पडि	पड्या	पड्या
	आदर	पड्या	पड्या	पड्या	पड्या
तृतीय पुरुष	अनादर	पड्यो	पडि	पड्या	पडिँ
	आदर	पड्या	पडिँ	पड्या	पडिँ

माथिको तालिकामा प्रस्तुत पङ् धातुका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

- क) मुइले किताब पडें । 'मैले किताब पढें' ।
ख) हामिले किताब पड्याउँ । 'हामीले किताब पढ्यौँ' ।

ग)	तुइले किताब पडि ।	‘तैले किताब पढिस्’ ।
घ)	तुमिले किताब पड्या ।	‘तिमीले किताब पढ्यौ’ ।
ङ)	उइले किताब पड्यो ।	‘उसले किताब पढ्यो’ ।
च)	उइले किताब पडि ।	‘उसले किताब पढी’ ।
छ)	उनुले किताब पडिँ ।	‘वहाँले किताब पढ्नुभयो’ ।
ज)	उनुले किताब पड्या ।	‘वहाँले किताब पढ्नुभयो’ ।

६.२.२ अभूतकाल

अभूतकालअन्तर्गत वर्तमान काल र भविष्यत् काल पर्दछन् ।

क) **वर्तमान काल** : वर्तमान काल भनेको तत्कालीन समय हो (आचार्य, २०५८ : ४९) । वर्तमान काल जनाउन क्रियापदका अन्त्यमा छ प्रत्ययका रूपहरू छ, छौँ, छस्, छन् आदि जोडिन्छन् (बराल र सुवेदी, २०६४ : ११६) । यस्ता क्रियाहरू पुरुष, वचन र आदरमा समेत रूपायित हुन्छन् । वर्तमान कालका तृतीय पुरुष एकवचन स्त्रीलिङ्ग आदरमा र द्वितीय पुरुष तथा तृतीय पुरुष एकवचन स्त्रीलिङ्गी क्रिया हुँदा दा परिवर्तन भएर नि बनेको पाइन्छ, तर यी मुक्त वितरणका रूपमा आएका हुन्छन् । ई प्रत्ययले स्त्रीलिङ्गी क्रियाको सङ्केत गर्दछ । जस्तै :

तालिका नं. २४

खा धातुका वर्तमान कालका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रलिङ्ग
प्रथम पुरुष		खाँदोछु	खाँदिछु	खाँदाछौँ	खाँदाछौँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	खाँदोछै	खाँदिछै	खाँदाछौ	खानिछौ
	आदर	खाँदाछौ	खानिछौ	खाँदाछौ	खानिछौ
तृतीय पुरुष	अनादर	खाँदोछ	खाँदिछ	खाँदाछन्	खानिछन्
	आदर	खाँदाछन्	खानिछन्	खाँदाछन्	खानिछन्

माथिको तालिकामा प्रस्तुत खा धातुका वर्तमान कालिक रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क)	मुँ खाँदोछु ।	‘म खान्छु’ ।
ख)	मुँ खाँदिछु ।	‘म खान्छु’ ।
ग)	हामि खाँदाछौँ ।	‘हामी खान्छौँ’ ।
घ)	तुँ खाँदोछै ।	‘तँ खान्छस्’ ।
ङ)	तुँ खाँदिछै ।	‘तँ खान्छेस्’ ।
च)	तुमि खाँदाछौ ।	‘तिमी खान्छौ’ ।
छ)	तुमि खानिछौ ।	‘तिमीहरू खान्छौ’ ।
ज)	उ खाँदोछ ।	‘ऊ खान्छ’ ।

- भ) उ खाँदिछ । 'ऊ खान्छे' ।
 व) उँ खानिछन् । 'उनीहरू खान्छन्' ।
 ट) उँ खानिछन् । 'उनीहरू खान्छन्' ।

ख) भविष्यत् काल : वक्ताले बोलेको भन्दा पछिको समयलाई बुझाउने काललाई भविष्यत् काल भनिन्छ । बाजुराली भाषिकामा भविष्यत् काललाई जनाउन धातुमा न्या, ने प्रत्यय लाग्दछन् । जस्तै :

तालिका नं. २५

भा धातुका भविष्यत् कालका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		भान्या हुँ	भान्या हुँ	भान्या हौँ	भान्या हौँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	भान्या है	भान्या है	भान्या हो	भान्या हो
	आदर	भान्या हो	भान्या हो	भान्या हो	भान्या हो
तृतीय पुरुष	अनादर	भान्या हो	भान्या हो	भान्या हुन्	भान्या हुन्
	आदर	भान्या हुन्	भान्या हुन्	भान्या हुन्	भान्या हुन्

माथिको तलिकामा प्रस्तुत भा धातुका भविष्यत् कालिक रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

- क) मुँ भोलि घर भान्या हुँ । 'म भोलि घर जानेछु' ।
 ख) हामि/हामु भोलि घर भान्या हौँ । 'हामी भोलि घर जानेछौँ' ।
 ग) तूँ भोलि घर भान्या है । 'तँ भोलि घर जानेछस्' ।
 घ) तुमि भोलि घर भान्या हो । 'तिमी भोलि घर जानेछौ' ।
 ङ) उ भोलि घर भान्या हो । 'ऊ भोलि घर जानेछ' ।
 च) उँ भोलि घर भान्या हुन् । 'उनीहरू भोलि घर जाने हुन्' ।

६.३ कालव्यतिक्रम

कालिक व्यवस्थामा देखापरेको विचलनलाई कालव्यतिक्रम भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : ११८) । सामान्यतः जुन कालका रूपमा प्रयोग गरिन्छ, त्यसबाट सोही काल नबुझी अर्को काल बुझिएको हुन्छ । जस्तै :

- क) वर्तमान कालको सन्दर्भमा भूत काल
 हामिले जाँच पास हन्याउँहन्त्याउँ । 'हामीले जाँच पास गन्यौँगन्यौँ' ।
 मुँ आज राम हेर्न गयाँगयाँ । 'म आज जात्रा हेर्न गएँगएँ' ।
- ख) भविष्यत् कालको सन्दर्भमा वर्तमान काल
 मुँ भोलि छकाल आउँछु । 'म भोलि बिहान आउँछु' ।

उँ अइल आउँदाइछन् ।

‘उनीहरू तुरुन्तै आउँदैछन्’ ।

ग) भविष्यत् कालको सन्दर्भमा भूत काल

हाकिम आया काम हुन्या छियो ।

‘हाकिम आए काम हुनेथियो’ ।

घ) भूतका सन्दर्भमा वर्तमान काल

बा भखर आउँदाइ छन् ।

‘बुबा भखर आउँदैछन्’ ।

६.४ क्रियापदका पक्ष

पक्ष भनेको क्रियाव्यापारको स्थिति वा अवस्था हो (आचार्य, २०५८ : ३८) । यसले कुन काम कुन अवधिमा भयो भन्ने कुरा बताउँछ (बन्धु, २०५२ : ८७) । बाजुराली भाषिकामा तीनै कालमा अपूर्ण र पूर्ण पक्षका क्रियापदहरू प्राप्त हुन्छन् । अज्ञात र अभ्यस्त पक्ष भूत कालको सन्दर्भमा मात्र प्रयोग हुन्छन् । सामान्य पक्ष र काल एउटै भएकाले यहाँ सामान्य पक्षको चर्चा गरिएको छैन ।

६.४.१ अपूर्ण पक्ष

अपूर्ण पक्षले कार्य सुरु भएको तर पूरा भइनसकेको अवस्थाको जानकारी गराउँछ । बाजुराली भाषिकाका धातुमा तै, दै, ताइजस्ता प्रत्यय जोडिएका कृदन्त शब्दका साथमा कालबोधक सहायक क्रिया गाँसिएर अपूर्ण पक्ष बन्छ । यस्ता क्रियापदहरू संयुक्त क्रियाका रूपमा रहन्छन् । यस्ता क्रियापदमा सामान्यतः पहिलो क्रियाले काम, दोस्रोले निरन्तरता र तेस्रोले कालको भेदलाई जनाउँदछन् । यो पक्ष बाजुराली भाषिकाको तीनै कालमा पाइन्छन् ।

क) अपूर्ण भूत : भूतकालको अपूर्ण पक्षको रचना धातुमा दै, दाइ, एइ प्रत्यय लागेको भूतकालिक सहायक क्रियाका साथमा छियोका विभिन्न रूपावलीहरूको योगबाट निर्माण हुन्छ । बाजुराली भाषिकामा अपूर्ण भूतकालमा क्रियाको लिङ्ग, वचन र आदरको भिन्नता कृदन्त र सहायक क्रिया दुवैबाट प्रष्टिन्छ भने पुरुषको भिन्नता सहायक क्रियाले मात्र जनाउँछ । जस्तै :

तालिका नं. २६

पड् धातुका अपूर्ण पक्षका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		पड्दै छियाँ	पड्दै छियाँ	पड्दाइ छियाउँ	पड्दाइ छियाउँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	पड्दै छि	पड्दि छि	पड्दाइ छिया	पड्निएइ छिया
	आदर	पड्दाइ छिया	पड्निएइ छिया	पड्दाइ छिया	पड्निएइ छिया
तृतीय पुरुष	अनादर	पड्दै छियो	पड्दि छि	पड्दाइ छिया	पड्निएइ छिँ
	आदर	पड्दाइ छिया	पड्निएइ छिँ	पड्दाइ छिया	पड्निएइ छिँ

माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

मुँ बेलि किताब पढ्दै छियाँ ।	‘म हिजो किताब पढ्दै थिएँ’ ।
हामि बेलि किताब पढ्दाइ छियाउँ ।	‘हामी हिजो किताब पढ्दै थियौँ’ ।
तुँ बेलि किताब पढ्दै छि ।	‘ताँ हिजो किताब पढ्दै थिइस्’ ।
तुमि बेलि किताब पढ्दाइ छिया ।	‘तिमी हिजो किताब पढ्दै थियौ’ ।
तुँ बेलि किताब पढ्दि छि ।	‘तँ हिजो किताब पढ्दै थिइस्’ ।
तुमि बेलि किताब पढ्निएइ छिया ।	‘तिमी हिजो किताब पढ्दै थियौ’ ।
उ बेलि किताब पढ्दै छियो ।	‘ऊ हिजो किताब पढ्दै थियो’ ।
उ बेलि किताब पढ्दि छि ।	‘ऊ हिजो किताब पढ्दै थिई’ ।
उँ बेलि किताब पढ्दाइ छिया ।	‘उनीहरू हिजो किताब पढ्दै थिए’ ।
उँ बेलि किताब पढ्निएइ छिँ ।	‘उनी हिजो किताब पढ्दै थिए’ ।

बाजुराली भाषिकाको मूल धातुमा **इ** प्रत्यय लागेर बनेका कृदन्त शब्दका साथ **रया** धातुका पूर्ण पक्षका रूप जोडिएपछि सहायक क्रिया **छियाका** रूपहरूको संयोजनबाट पनि भूतकालका अपूर्ण पक्षको रचना हुन्छ । जस्तै :

मुँ खेत खनिरयाको थियाँ ।	‘म खेत खनिरहेको थिएँ’ ।
तुँ भात खाइरयाको छि ।	‘तँ भात खाइरहेको थिइस्’ ।
उ बेलि धुरुधुरु रुइरयाको छियो ।	‘ऊ हिजो धुरुधुरु रोइरहेको थियो’ ।
हामि तेइतक हिँडिरयाका छियाउँ ।	‘हामी त्यतिबेला हिँडिरहेका थियौँ’ ।

ख) अपूर्ण वर्तमान

बाजुराली भाषिकामा वर्तमान कालको अपूर्ण पक्षको रचना धातुमा **तै/दै/ताइ/एइ** जोडिएका कृदन्त पदहरूका साथमा वर्तमान कालिक सहायक क्रिया **छका** रूपहरू गाँसिएर निर्माण हुन्छन् । यस्ता क्रियाको कृदन्तमा लिङ्ग, वचन, र आदरको तथा सहायक क्रियामा वचन, पुरुष र आदरको भिन्नता पाइन्छ । कृदन्तको पुरुषभेद तथा सहायक क्रियाको लिङ्गभेद पाइँदैन । जस्तै :

तालिका नं. २७

सक् धातुका अपूर्ण वर्तमान कालका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		सक्तै छु	सक्तै छु	सक्ताइ छौँ	सक्ताइ छौँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	सक्तै छ	सक्तिएइ छै	सक्ताइ छौ	सक्तिएइ छ
	आदर	सक्ताइ छौ	सक्निएइ छौ	सक्ताइ छौ	सक्निएइ छौ
तृतीय पुरुष	अनादर	सक्तै छ	सक्तिएइ छ	सक्ताइ छन्	सक्तिएइ छन्
	आदर	सक्ताइ छन्	सक्तिएइ छन्	सक्ताइ छन्	सक्निएइ छन्

माथिको तलिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क)	मुँ खेत खनि सकतै छु ।	‘म खेत खनी सकदैछु’ ।
ख)	हामि खेत खनि सक्ताइ छौँ ।	‘हामी खेत खनी सकदैछौँ’ ।
ग)	तुँ खेत खनि सकतै छै ।	‘तँ खेत खनी सकदैछस्’ ।
घ)	तुँ खेत खनि सक्तिएइ छै ।	‘तँ खेत खनी सकदैछस्’ ।
ङ)	तुमि खेत खनि सक्ताइ छौ ।	‘तिमी खेत खनी सकदैछौ’ ।
च)	तुमि खेत खनि सक्तिएइ छौ ।	‘तिमी खेत खनी सकदैछौ’ ।
छ)	उ खेत खनि सकतै छ ।	‘ऊ खेत खनी सकदैछ’ ।
ज)	उँ खेत खनि सक्ताइ छन् ।	‘उनी खेत खनी सकदैछन्’ ।
झ)	उँ खेत खनि सक्तिएइ छन् ।	‘उनी खेत खनी सकदैछिन्’ ।

बाजुराली भाषिकामा अपूर्ण वर्तमान कालको रचना पनि मूल धातुमा **इ** प्रत्यय लागेर बनेका कृदन्त शब्दमा र धातुको पूर्ण पक्षको रूप **रयाको/रयाका/रयाकि** जोडिई वर्तमान कालिक सहायक क्रिया **छ**को संयोजनबाट पनि हुन्छ । जस्तै :

क)	मुँ सैरिरयाको छु ।	‘म सुतिरहेको छु’ ।
ख)	हामि सैरिरयाका छौँ ।	‘हामी सुतिरहेका छौँ’ ।
ग)	तुमि सैरिरयाका छौ ।	‘तिमी सुतिरहेका छौ’ ।
घ)	बैनि हँडिरयाकि छ ।	‘बहिनी हँडिरहेकी छे’ ।

ग) अपूर्ण भविष्यत्

बाजुराली भाषिकामा भविष्यत् कालको अपूर्ण पक्षले क्रियाको रचना **दइ, तइ, दाइ, ताइ** प्रत्यय लागेका कृदन्त पदमा हु+न्या जोडिई निर्माण भएका क्रियामा वर्तमान कालिक सहायक क्रिया **छ** वा **हु** जोडिएर निर्माण हुन्छ ।

तालिका नं. २८

बस् धातुका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		बस्तै हुन्याछु	बस्तिएइ हुन्याछु	बस्ताइ हुन्याछौँ	बस्ताइ हुन्याछौँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	बस्तै हुन्याछै	बस्तिएइ हुन्याछै	बस्ताइ हुन्याछौ	बस्तिएइ हुन्याछौ
	आदर	बस्ताइ हुन्याछौ	बस्तिएइ हुन्याछौ	बस्ताइ हुन्याछौ	बस्तिएइ हुन्याछौ
तृतीय पुरुष	अनादर	बस्तै हुन्याछ	बस्तिएइ हुन्याछ	बस्ताइ हुन्याछन्	बस्तिएइ हुन्याछन्
	आदर	बस्ताइ हुन्याछन्	बस्तिएइ हुन्याछन्	बस्ताइ हुन्याछन्	बस्तिएइ हुन्याछन्

माथिको तालिकामा प्रस्तुत गरिएका **बस्** धातुका रूपावलीहरू निम्नानुसार वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

- क) म भोलि यैतक घर बस्तै हुन्याछु । 'म भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछु ।
 ख) हामि भोलि यैतक घर बस्ताइ हुन्याछौं । 'हामी भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछौं ।
 ग) तूँ भोलि यैतक घर बस्तै हुन्याछै । 'तँ भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछस् ।
 घ) तूँ भोलि यैतक घर बस्तिएइ हुन्याछै । 'तँ भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछेस् ।
 ङ) तुमि भोलि यैतक घर बस्ताइ हुन्याछौ । 'तिमी भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछौ ।
 च) तुमि भोलि यैतक घर बस्तिएइ हुन्याछौ । 'तिमी भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछौ ।
 छ) उ भोलि यैतक घर बस्तै हुन्याछ । 'ऊ भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछ ।
 ज) उ भोलि यैतक घर बस्तिएइ हुन्याछ । 'ऊ भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछे ।
 झ) उँ भोलि यैतक घर बस्ताइ हुन्याछन् । 'उनी भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछन् ।
 ञ) उँ भोलि यैतक घर बस्तिएइ हुन्याछन् । 'उनी भोलि यतिबेला घर बस्दै हुनेछिन् ।

६.४.२ पूर्ण पक्ष

पूर्ण पक्षले सिद्धि वा पूर्णता जनाउँछ । यो पनि एकभन्दा बढी कालिक परिवेशमा आउँछ (अधिकारी, २०५८ : १२०) । बाजुराली भाषिकामा पनि भूत र अभूत कालमा पूर्ण पक्ष रहेको पाइन्छ ।

क) पूर्ण भूत : भूतकालको पूर्ण पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार वितेको समयमै सकिएको जनाउँछ । बाजुराली भाषिकामा यस पक्षको रचना धातुमा **याको** प्रत्यय जोडिएका कृदन्त पदमा भूत कालिक सहायक क्रिया **छिए/छिया** जोडिँदा क्रियाबाट लिङ्ग, वचन, पुरुषको भेद प्रष्ट हुन्छ, तर सहायक क्रियाको लिङ्गभेद तृतीय पुरुषमा मात्र भेटिन्छ । जस्तै :

तालिका नं. २९

हँड् धातुका पूर्ण भूत कालका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		हँड्याको छियाँ	हँड्याकि छियाँ	हँड्याका छियाँ	हँड्याकि छियाँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	हँड्याको छि	हँड्याकि छि	हँड्याका छिया	हँड्याकि छिया
	आदर	हँड्याका छिया	हँड्याकि छिया	हँड्याका छिया	हँड्याकि छिया
तृतीय पुरुष	अनादर	हँड्याको छियो	हँड्याकि छि	हँड्याका छिया	हँड्याकि छिँ
	आदर	हँड्याका छिया	हँड्याकि छिँ	हँड्याका छिया	हँड्याकि छिँ

माथिको तलिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

- क) मुँ हँड्याको छियाँ । 'म हिँडेको थिएँ' ।
 ख) मुँ हँड्याकि छियाँ । 'म हिँडेकी थिएँ' ।
 ग) हामि हँड्याको छियाँ । 'हामी हिँडेका थियौँ' ।
 घ) हामि हँड्याकि छियाँ । 'हामी हिँडेका थियौँ' ।
 ङ) तूँ हँड्याको छि । 'तँ हिँडेको थिइस्' ।

च)	तुँ हँड्याकि छि ।	‘तँ हिँडेकी थिइस्’ ।
छ)	तुमि हँड्याका छिया ।	‘तिमी हिँडेका थियौ’ ।
ज)	तुमि हँड्याकि छिया ।	‘तिमी हिँडेकी थियौ’ ।
झ)	उ हँड्याको छियो ।	‘ऊ हिँडेको थियो’ ।
ञ)	उ घरबाटि हँड्याकि छि ।	‘ऊ घरबाट हिँडेकी थिई’ ।
ट)	उँ घरबाटि हँड्याका छिया ।	‘उनी घरबाट हिँडेका थिए’ ।
ठ)	उँ घरबाटि हँड्याकि छिँ ।	‘उनी घरबाट हिँडेकी थिइन्’ ।

ख) पूर्ण वर्तमान : वर्तमान कालको पूर्ण पक्षले क्रियापदको कार्यव्यापार भर्खरै सकिएको तर त्यसको असर अहिले पनि रहेको जनाउँदछ (शर्मा, २०५३ : १६१) । यस पक्षको क्रियाको रचना धातुमा याको प्रत्यय जोडिएर बनेको कृदन्त पदका साथ वर्तमान कालको सहायक क्रिया छको योगबाट निर्माण भएको पाइन्छ । बाजुराली भाषिकाको पूर्ण वर्तमान कालिक क्रियापदको कृदन्तमा लिङ्ग, वचन र आदर तथा सहायक क्रियामा वचन, पुरुष र आदरमा भिन्नता पाइन्छ, तर कृदन्तको पुरुषभेद तथा सहायक क्रियाको लिङ्गभेद पाइँदैन । जस्तै :

तालिका नं. ३०

सुन् धातुका पूर्ण वर्तमान कालका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		सुन्याको छु	सुन्याकि छु	सुन्याका छौँ	सुन्याकि छौँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	सुन्याको छै	सुन्याकि छै	सुन्याका छौ	सुन्याकि छौ
	आदर	सुन्याका छौ	सुन्याकि छौ	सुन्याका छौ	सुन्याकि छौ
तृतीय पुरुष	अनादर	सुन्याको छ	सुन्याकि छ	सुन्याका छन्	सुन्याकि छन्
	आदर	सुन्याका छन्	सुन्याकि छन्	सुन्याका छन्	सुन्याकि छन्

माथिको तलिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क)	मुँइले राम्डो गित सुन्याको छु ।	‘मैले राम्रो गीत सुनेको छु’ ।
ख)	मुँइले राम्डो गित सुन्याकि छु ।	‘मैले राम्रो गीत सुनेकी छु’ ।
ग)	हामिले राम्डो गित सुन्याका छौँ ।	‘हामीले राम्रो गीत सुनेका छौँ’ ।
घ)	हामिले राम्डो गित सुन्याकि छौँ ।	‘हामीले राम्रो गीत सुनेका छौँ’ ।
ङ)	तुँइले राम्डो गित सुन्याको छै ।	‘तैले राम्रो गीत सुनेको छस्’ ।
च)	तुँइले राम्डो गित सुन्याकि छै ।	‘तैले राम्रो गीत सुनेकी छस्’ ।
छ)	तुमिले राम्डो गित सुन्याका छौ ।	‘तिमीले राम्रो गीत सुनेका छौ’ ।
ज)	तुमिले राम्डो गित सुन्याकि छौ ।	‘तिमीले राम्रो गीत सुनेकी छौ’ ।
झ)	उइले राम्डो गित सुन्याको छ ।	‘उसले राम्रो गीत सुनेको छ’ ।
ञ)	उनुले राम्डो गित सुन्याका छन् ।	‘उनले राम्रो गीत सुनेका छन्’ ।
ट)	उनुले राम्डो गित सुन्याकि छन् ।	‘उनीहरूले राम्रो गीत सुनेका छन्’ ।

ठ) उनुले राम्डो गित सुन्याकि छिँ ।

‘उनीहरूले राम्रो गीत सुनेका छन्’ ।

ग) **पूर्ण भविष्यत्** : भविष्यत् कालको पूर्ण पक्षले क्रियाको कार्यव्यापार आउँदो समयमा पूरा हुने जनाउँछ (शर्मा, २०५३ : १६१) । बाजुराली भाषिकामा पूर्ण भविष्यत् पक्षको रचना धातुमा याको प्रत्यय जोडिई निर्माण भएका कृदन्त पदका साथ भूत कालिक सहायक क्रिया हुन्याछको योगबाट भएको पाइन्छ । पूर्ण भविष्यत् कालिक क्रियाको कृदन्तमा लिङ्ग, वचन र आदर तथा सहायक क्रियामा वचन, पुरुष र आदरको भिन्नता पाइन्छ, तर कृदन्त पुरुषको भेद तथा सहायक क्रियाको लिङ्गभेद पाइँदैन । कालबोधक क्रिया हुन्याले भने लिङ्ग, वचन, आदर, पुरुष कुनै पनि भेद देखाउँदैन । यस्ता क्रियापद वर्तमान कालका क्रियापदसमान रूप लिने हुँदा यिनको छुट्टै चर्चा गरिएको छैन ।

६.४.३ अज्ञात पक्ष

काम पहिले भई पछिमात्र थाहा भएको अवस्था जनाउनेलाई अज्ञात पक्ष भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : १२१) । बाजुराली भाषिकामा यस पक्षका क्रियापदको रचना धातुमा छको योगबाट हुन्छ । यिनीहरूको रचना लिङ्ग, वचन, आदर, पुरुषका आधारमा गरिन्छ । अज्ञात पक्षका यस्ता क्रियापदमा लिङ्गभेद पाइँदैन, तर कृदन्तमा पाइन्छ । यसअन्तर्गत कृदन्त र सहायक क्रिया दुवै वचन, आदर, पुरुषको भिन्नता पाइन्छ । जस्तै :

तालिका नं. ३१

सुत् धातुका अज्ञात पक्षका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		सैय्याँ छु	सैय्याँ छु	सैय्याँ छौँ	सैय्याँ छौँ
द्वितीय पुरुष	अनादर	सैरि छै	सैरि छै	सैय्या छौ	सैय्या छौ
	आदर	सैय्या छौ	सैय्या छौ	सैय्या छौ	सैय्या छौ
तृतीय पुरुष	अनादर	सैय्यो छ	सैरि छ	सैय्या छन्	सैरि छन्
	आदर	सैय्या छन्	सैरि छन्	सैय्या छन्	सैरि छन्

माथिको तलिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क)	मुँ खाटमा सैय्याँ छु ।	‘म खाटमा सुतेछु’ ।
ख)	तुँ खाटमा सैरि छै ।	‘तँ खाटमा सुतिछेस्’ ।
ग)	तुमि खाटमा सैय्या छौ ।	‘तिमी खाटमा सुतेछौ’ ।
घ)	तुमि खाटमा सैरि छौ ।	‘तिमी खाटमा सुतिछौ’ ।
ङ)	उ खाटमा सैय्यो छ ।	‘ऊ खाटमा सुतेछ’ ।
च)	उँ खाटमा सैय्या छन् ।	‘उनी खाटमा सुतेछन्’ ।
छ)	उँ खाटमा सैरि छन् ।	‘उनी खाटमा सुतिछन्’ ।

६.४.४ अभ्यस्त पक्ष

अभ्यस्त पक्ष भनेको कार्यको आकृति वा नियमितता हो (आचार्य, २०५८ : १००) । बाजुराली भाषिकामा अभ्यस्त पक्षको क्रियाको रचना धातुबाट बनेको कृदन्तका साथ भूत कालिक सहायक क्रिया समानका रूपहरू जोड्ने गरिन्छ । यिनमा लिङ्ग, वचन, आदर, पुरुष संयुक्त रूपमा रहन्छन् । बाजुराली भाषिकामा अभ्यस्त पक्षको क्रियापद बनाउँदा स्वरान्त धातुमा नको आगम हुन्छ भने द्विस्वरान्त धातुमा अनुस्वारको आगम हुन्छ । जस्तै :

तालिका नं. ३२

दि धातुका अभ्यस्त पक्षका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		दिन्छुयाँ	दिन्छुयाँ	दिन्छुयाँउ	दिन्छुयाँउ
द्वितीय पुरुष	अनादर	दिन्छि	दिन्छि	दिन्छिया	दिन्छिया
	आदर	दिन्छिया	दिन्छिया	दिन्छिया	दिन्छिया
तृतीय पुरुष	अनादर	दिन्छ्यो	दिन्छि	दिन्छिया	दिन्छिँ
	आदर	दिन्छ्या	दिन्छिँ	दिन्छिया	दिन्छिँ

माथिको तलिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क)	मुँ माग्न्याकन पैसा दिन्छुयाँ ।	‘म माग्नेलाई पैसा दिन्छै’ ।
ख)	हामि माग्न्याकन पैसा दिन्छुयाँउ ।	‘हामी माग्नेलाई पैसा दिन्छौँ’ ।
ग)	तुँ माग्न्याकन पैसा दिन्छि ।	‘तँ माग्नेलाई पैसा दिन्छिस्’ ।
घ)	तुमि माग्न्याकन पैसा दिन्छिया ।	‘तिमी माग्नेलाई पैसा दिन्छ्यौ’ ।
ङ)	उ माग्न्याकन पैसा दिन्छ्यो ।	‘ऊ माग्नेलाई पैसा दिन्छ्यो’ ।
च)	उ माग्न्याकन पैसा दिन्छि ।	‘ऊ माग्नेलाई पैसा दिन्छी’ ।
छ)	उँ माग्न्याकन पैसा दिन्छिया ।	‘उनीहरू माग्नेलाई पैसा दिन्छ्ये’ ।
ज)	उनु माग्न्याकन पैसा दिन्छिँ ।	‘उनीहरू माग्नेलाई पैसा दिन्छ्ये’ ।

६.५ क्रियाका भाव

क्रियाद्वारा वक्ताको मनोभाव वा मनोवृत्ति जनाउने क्रियापदको कोटिलाई भाव वा वृत्ति भनिन्छ (अधिकारी, २०६३ : २२०) । बाजुराली भाषिकामा क्रियाका भाव इच्छार्थक, आज्ञार्थक, सम्भावनार्थक र सङ्केतार्थक गरी चार प्रकारका छन् ।

६.५.१ आज्ञार्थक

आज्ञा वा आदेश बुझाउने क्रियापद आज्ञार्थक हुन (आचार्य, २०५८ : १०१) । यिनीहरूको रूपायन वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुन्छ । बाजुराली भाषिकामा द्वितीय पुरुषको अनादर एकवचनमा धातु व्यञ्जनान्त र एकाक्षरी आकारान्त छ भने आज्ञार्थकमा धातुमूल मात्र रहन्छ ।

साथै, आउ अन्त्यमा हुने धातुमा अन्त्यको उ लोप भई आज्ञार्थक क्रियापद बन्दछ । आदरार्थी आज्ञार्थकको एकवचनको रूप व्यञ्जनान्त धातुमा अ प्रत्यय लागेर बन्दछ भने एकाक्षरी स्वरान्त धातुमा ह्रस्व उ प्रत्यय लाग्दछ । बाजुराली भाषिकामा आज्ञार्थक क्रियापदमा लिङ्गको भिन्नता पाइँदैन । जस्तै :

तालिका नं. ३३

बस्, खा, लेख् धातुका आज्ञार्थक रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन	बहुवचन
द्वितीय पुरुष	अनादर	खा/बस् /लेख्	खाउ/बस /लेख
	आदर	खाउ/बस /लेख	खाउ/बस /लेख

माथिको तलिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क) खा धातुका रूपावलीहरू :

तुँ भात खा ।	'तँ भात खा' ।
तुमि भात खाउ ।	'तिमी भात खाऊ' ।
तुमि भात खाउ ।	'तिमीहरू भात खाओ' ।

ख) बस् धातुका रूपावलीहरू :

तुँ घरै बस् ।	'तँ घरै बस्' ।
तुमि घरै बस ।	'तिमी घरै बस' ।
तुमि घरै बस ।	'तिमीहरू घरै बस' ।

ग) लेख् धातुका रूपावलीहरू :

तुँ चिठि लेख् ।	'तँ चिठी लेख्' ।
तुमि चिठि लेख ।	'तिमी चिठी लेख' ।
तुमि चिठि लेख ।	'तिमीहरू चिठी लेख' ।

६.५.२ इच्छार्थक

वक्ता वा लेखकको अनुरोध, अनुनय, विन्ती, प्रार्थना, इच्छा आदि बुझाउने भावलाई इच्छार्थक भनिन्छ (शर्मा, २०५३ : १६२) । बाजुराली भाषिकामा इच्छार्थक क्रियापदको रचना पुरुष र वचनअनुसार गरिन्छ । यस्ता क्रियापदको रचना धातुमा उ/उन् आदि प्रत्यय लागेर हुन्छ । यी प्रत्यय लिङ्ग र आदरबाट प्रभावित हुँदैनन् । जस्तै :

तालिका नं. ३४

पड्, भा धातुका इच्छार्थक रूपावली

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
प्रथम	भाउँ, पडुँ	भाउँ, पडौँ
द्वितीय	भाएइ, पडेइ	भाया, पड्या
तृतीय	भाउ, पडौ	भाउन्, पडुन्

माथिको तलिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क) भग धातुका रूपहरू :

मुँ घर भाऊँ ।	‘म घर जाऊँ’ ।
हामि घर भाऊँ ।	‘हामी घर जाऊँ’ ।
तुँ घर भाएइ ।	‘तँ घर गएस्’ ।
तुमि घर भाया ।	‘तिमी घर गए’ ।
उ घर भाउ ।	‘ऊ घर जाओस्’ ।
उँ घर भाउन् ।	‘उनी घर जाऊन्’ ।

ख) पड् धातुका रूपहरू :

मुँ किताब पडुँ ।	‘म किताब पढूँ’ ।
तुँ किताब पडेइ ।	‘तँ किताब पढेस्’ ।
हामि किताब पडौँ ।	‘हामी किताब पढौँ’ ।
उ किताब पडौ ।	‘ऊ किताब पढोस्’ ।
तुमि किताब पड्या ।	‘तिमी किताब पढे’ ।
उँ किताब पडुन् ।	‘उनी किताब पढून्’ ।

६.५.३ सम्भावनार्थक

निश्चित नभइसकेको अनिश्चयको भाव बुझाउने सम्भावना, अनुमान, अड्कल आदि प्रयोग गरिएका क्रियापदको रूप सम्भावनार्थक हुन्छ (शर्मा, २०५३ : १६२) । बाजुराली भाषिकामा धातुमा **ला, ना, उँला, न्या** आदि प्रत्यय लागेर सम्भावनार्थक क्रियापदको रचना हुन्छ र यिनीहरूको रचना लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा हुन्छ । बाजुराली भाषिकामा प्रथम पुरुषमा भने द्विवचन स्त्रीलिङ्ग तथा पुलिङ्ग दुवैका लागि स्त्रीलिङ्गी क्रिया **जाउँली, खाउँली, लाउँली**को लिङ्गभेद देखिँदैन भने द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषको बहुवचन र सामान्य आदरमा एकै प्रकारको रूप हुन्छ । जस्तै :

तालिका नं. ३५

खा धातुका रूपावली

पुरुष	आदर	एकवचन		बहुवचन	
		पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग	पुलिङ्ग	स्त्रीलिङ्ग
प्रथम पुरुष		खाउँला	खाउँला	खाउँलि	खाउँलि
द्वितीय पुरुष	अनादर	खाल्लाइ	खाल्लिइ	खाउला	खाउलि
	आदर	खाउला	खाउलि	खाउला	खाउलि
तृतीय पुरुष	अनादर	खाला	खालि	खान्ना	खान्नि
	आदर	खान्ना	खान्नि	खान्ना	खान्नि

माथिको तलिकामा प्रस्तुत गरिएका रूपहरू यसरी वाक्यमा प्रयोग गरिन्छन् :

क)	मुँ बाहा सिकार खाउँला ।	‘म बेलुका मासु खाउँला’ ।
ख)	हामि बाहा सिकार खाउँलि ।	‘हामी बेलुका मासु खाऔँला’ ।
ग)	तुँ बाहा सिकार खाल्लाइ ।	‘तँ बेलुका मासु खालास्’ ।
घ)	तुँ बाहा सिकार खाल्लि ।	‘तँ बेलुका मासु खालिस्’ ।
ङ)	तुमि बाहा सिकार खाउला ।	‘तिमी बेलुका मासु खाउला’ ।
च)	तुमि बाहा सिकार खाउलि ।	‘तिमी बेलुका मासु खाउला’ ।
छ)	उ बाहा सिकार खाला ।	‘ऊ बेलुका मासु खाला’ ।
ज)	उ बाहा सिकार खालि ।	‘ऊ बेलुका मासु खाली’ ।
झ)	उँ बाहा सिकार खान्ना ।	‘उनीहरू बेलुका मासु खालान्’ ।
ञ)	उँ बाहा सिकार खान्नि ।	‘उनीहरू बेलुका मासु खालान्’ ।

६.५.४ सङ्केतार्थक

कारण र कार्य दुवैलाई एकैसाथ बुझाउने क्रियापद सङ्केतार्थक हुन्छन् (आचार्य, २०५८ : १०२) । बाजुराली भाषिकामा दुई अलग-अलग क्रिया मिलेर सङ्केतार्थक वाक्य बन्दछन् । वाक्यमा भएका दुईवटा क्रियामध्ये एउटाले कारण र अर्कोले कार्य जनाउँछ । दुईवटा क्रियामध्ये दुवै समापिका क्रिया पनि रहन सक्छन् वा एउटा असमापिका र अर्को समापिका क्रिया पनि रहन सक्छन् । पहिलो स्थितिमा प्रथम असमापिका धातुमा या प्रत्यय जोडिन्छ । जस्तै :

क) दुवै क्रियामा समापिका भएको स्थिति :

तुमि आया सात्या हुन्याछिया ।	‘तिमी आयौ भने साथी हुने थियौ’ ।
कुइडो फाट्यो भन्या घाम लाग्न्याछियो ।	‘कुहिरो फाट्यो भने घाम लाग्ने थियो’ ।
उनले पास हन्यो भन्या राम्डो हुन्याछियो ।	‘उनले पास गरे भने राम्रो हुन्थ्यो’ ।
फुल फुल्यापछि राम्डो हुन्या हो ।	‘फूल फुल्यो भने राम्रो हुन्छ’ ।
भाउ आयापछि मुँ भान्या हौँ ।	‘भाइ आयो भने म जाने छु’ ।
बैनि ब्या भयापछि पोइल भालि ।	‘बहिनी विवाह भएपछि पोइको घर जाली’ ।

ख) पहिलो क्रिया असमापिका र दोस्रो क्रिया समापिका भएको स्थिति :

बौजु आया मुँ लेक भान्याछियाँ ।	‘भाउजु आए म लेक जान्थेँ’ ।
बाल्दो लाग्या मेघ आउँदोछ ।	बादल लागे पानी पर्छ’ ।
हिउँ पड्या रुख भाँचिदा छन् ।	हिउँ परे रूख भाँचिन्छन्’ ।

६.६ अकरण

क्रियापदको निषेधात्मक कार्य जनाउने व्याकरणात्मक युक्तिलाई अकरण भनिन्छ (अधिकारी, २०५८ : १५४) । यो क्रियापदको मात्र व्याकरणिक कोटि हो । अकरणलाई करणको सापेक्षतामा हेर्नु जरुरी हुन्छ किनभने क्रियाले सामान्यतः सकारात्मक कोटिको सङ्केत गर्दछ र

त्यसमा नकारात्मक अर्थ दिने प्रत्यय थपिएपछिमात्र क्रिया अकरण बन्दछ । बाजुराली भाषिकामा क्रियापदलाई अकरण बनाउँदा निषेध अर्थ दिने न थपिन्छ । करण क्रियापदलाई अकरण बनाउँदा निषेध अर्थ दिने न प्रत्यय आदि, मध्य र अन्त्य तीन ठाउँमा जोडिएर आउन सक्छ । जस्तै :

क) अग्रभागमा 'न' प्रत्ययको प्रयोग

तुँ घर नभा ।	'तँ घर नजा' ।
ति भोलि घर नभान्ना ।	'ती भोलि घर नजालान्' ।
उ परिक्षामा पास नहौ ।	'ऊ परीक्षामा पास नहोस्' ।

ख) मध्यभागमा 'न' प्रत्ययको प्रयोग

उ बैनि सात पडेनछ ।	'ऊ बहिनीसँग पढेनछ' ।
खन्ट्या बेलि याँ आएइनछ ।	'खन्टे हिजो यहाँ आएनछ' ।
उनुले खेत खनेइनछ ।	'उनीहरूले खेत खनेनछन्' ।

ग) अन्त्य भागमा न प्रत्ययको प्रयोग

उ आज कुडा हर्दिन ।	'ऊ आज कुरा गर्दिन' ।
उँ मुसात भाँदाइन ।	'उनी मसँग जाँदैनन्' ।
तुमिले काफल टिप्याइन ।	'तिमीले काफल टिपेनौ' ।

बाजुराली भाषिकाका वाक्यहरूमा एकभन्दा बढी असमापक क्रिया, एउटा असमापिका र एउटा समापिका क्रिया, एउटा सङ्केतार्थक र एउटा समापिका क्रिया तथा वाक्यमा विकल्पबोधक निषेधात्मक न प्रत्यय जोडिएका क्रियापद प्रयोग हुँदाको अवस्थामा युगल अकरणको स्थिति देखा पर्दछ । यस्ता युगल अकरण भएका वाक्यहरू तल प्रस्तुत गरिएका छन् :

क) वाक्यमा एकभन्दा बढी समापिका क्रिया हुँदाको अकरण स्थितिलाई तलका वाक्यहरूले प्रष्ट पार्दछन् :

जन्ले म्ह काट्तेन उनले हात चाट्तेन ।	'जसले मह काट्दैँन उसले हात चाट्दैँन' ।
दाजुपन आयाइन र बैनीपन आइन ।	'दाजु पनि आएनन् र बहिनी पनि आइनन्' ।

ख) वाक्यमा असमापिका र समापिका क्रिया हुँदाको स्थिति :

याँ काम नपडि नआउ ।	'यहाँ काम नपरी नआऊ' ।
तुइले खानु नखाइकन नभानु ।	'तैँले खाना नखाई नजानू' ।

ग) वाक्यमा कृदन्त नाममा नु वा विशेषणमा न्या, याको, तो, दो प्रत्यय जोडिँदा बाजुराली भाषिकामा अकरण वाक्य यसरी बन्दछन् :

मेरो नभान्या काम त छिएइन ।	'मेरो नजाने कम त थिएन' ।
अन्द्राइनि नलाग्यो भन्या मेघ रोकिँदैँन ।	'इन्द्रेणी नलाग्यो भने मेघ रोकिँदैँन' ।

घ) वाक्यमा सङ्केतार्थक क्रिया र समापिका क्रिया हुँदाको अकरण स्थिति :

बैसाग नलाग्यासम्म चल्ला बास्ताइन ।

वैशाख नलागी चरा बास्रैनन् ।

उइकन नपाक्याको रोटी नदिएइ ।

उसलाई नपाकेको रोटी नदिएस् ।

ङ) संयुक्त वाक्यमा विकल्पबोधक निषेधात्मक न प्रत्यय जोडिँदा अकरणको स्थिति यस्तो रहन्छ :

न मुँ त्याँ भाँदो छु न उँ याँ आउँदाछन् ।

‘न म त्यहाँ जान्छु न उनी यहाँ आउँछन्’ ।

त्यइ वन न बाघ छ न भालु ।

‘त्यस वनमा न बाघ छ न भालु’ ।

६.७ निष्कर्ष

क्रियापदका व्याकरणिक कोटि काल, पक्ष, भाव हुन् । वाजुराली भाषिकामा भूतकालिक क्रियाको रचना धातुमा आ, इ, या, याउँ प्रत्ययको योगबाट भएको पाइन्छ । भूतकालका प्रथम र द्वितीय पुरुषमा लिङ्गभेद देखिँदैन, वचनभेद देखिन्छ । तृतीय पुरुषको आदर र अनादर दुवैमा लिङ्गभेद देखिन्छ । वर्तमान काल जनाउन क्रियाका अन्त्यमा सहायक क्रिया छका रूपावली छ, छन्, छौं, छस् आदि जोडिन्छन् । कहीं द र न मुक्त वितरणका रूपमा आएका हुन्छन् । वर्तमान कालमा लिङ्गभेद पाइन्छ । वचन भेद आदरका तहमा पनि पाइन्छ । भविष्यत् कालले पनि वर्तमान कालजस्तै क्रिया लिने हुनाले वचन भेद देखिन्छ र लिङ्गभेद देखिँदैन ।

वाजुराली भाषिका अन्तर्गत क्रियाको पक्ष व्यवस्थालाई हेर्दा चारवटा पक्षहरूको स्पष्ट भेद देखिन्छ । वाजुराली भाषिकामा भूतकालका अपूर्ण पक्षको रचना धातुमा तै, दै, दाइ, ताइ, एइ प्रत्यय लागेका कृदन्त शब्दमा भूतकालिक सहायक क्रिया छियाका विभिन्न रूपावलीको योगबाट हुन्छ । भूतकालको अपूर्ण पक्षको प्रथम पुरुष र द्वितीय पुरुष एकवचनमा लिङ्गभेद देखिँदैन भने द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषमा वचन र आदरभेद देखिन्छ । वर्तमान कालको अपूर्ण पक्षको रचना धातुमा तै, दै जोडिँदा कृदन्त पक्षका साथ वर्तमान कालिक सहायक क्रिया छका रूपहरूको योगबाट हुन्छ । प्रथम पुरुष एकवचनमा लिङ्गभेद भेटिन्छ र द्वितीय र तृतीय पुरुषमा लिङ्गभेद भेटिन्छ । आदरका तहमा बहुवचन रूपको प्रयोग भेटिन्छ र वचनगत भेद देखिँदैन । भविष्यत् कालको अपूर्ण पक्षको रचना धातुमा तै/दै, ताइ/दाइ प्रत्यय लागेका कृदन्त शब्दमा हु+न्या जोडिँदा निर्माण भएका क्रियामा वर्तमान कालिक सहायक क्रिया छ वा हुको योगबाट हुन्छ । भूतकालको पूर्ण पक्षको रचना धातुमा याको प्रत्यय जोडिँदा बनेका कृदन्त पदमा सहायक क्रिया छियो क्रियाका रूपहरूको योगबाट हुन्छ । भूतकालको पूर्ण पक्षका तीनवटै पुरुषमा लिङ्गभेद भेटिन्छ र आदरका तहमा वचनगत भेद भेटिन्छ । वर्तमान कालको पूर्ण पक्षको रचना धातुमा याको प्रत्यय जोडिँदा बनेका कृदन्त पदका साथ वर्तमान कालिक सहायक क्रिया छका रूपहरूको योगबाट हुन्छ । वर्तमान कालको पूर्ण पक्षका तीनवटै पुरुषमा लिङ्गभेद देखिन्छ, तर आदरको तहमा वचन भेद देखिँदैन । भविष्यत् कालको पूर्ण पक्षको रचना धातुमा याको प्रत्यय जोडिँदा बनेका कृदन्त पदमा हुन्याछ पूर्ण भविष्यत् कालिक सहायक क्रियाको योगबाट हुन्छ । यस कालको लिङ्ग र वचन व्यवस्था वर्तमान कालको समान भएको देखिन्छ ।

अज्ञात पक्षको रचना धातुमा **इ, या** प्रत्ययको योगबाट बनेका पदसँग वर्तमान कालिक सहायक क्रिया **छ**का रूपहरु गाँसिएर हुन्छ । यस पक्षको प्रथम र द्वितीय पुरुषमा लिङ्गभेद पाइन्छ, तर तृतीय पुरुषमा पाइन्छ । आदरका तहमा वचनभेद देखिँदैन । क्रियाका अभ्यस्त पक्षको रचना धातुबाट बनेका कृदन्त पदका साथ भूतकालिक सहायक क्रियाको योगबाट हुन्छ । यस पक्षको प्रथम र द्वितीय पुरुषमा लिङ्गभेद भेटिँदैन भने तृतीय पुरुषमा भेटिन्छ । आदरका तहमा वचनभेद देखिँदैन । बाजुराली भाषिकामा क्रियाका आज्ञार्थक, इच्छार्थक, सङ्केतार्थक र सम्भावनार्थक गरी चारवटा भाव भेटिन्छन् । आज्ञार्थक र इच्छार्थक भाव व्यक्त गर्ने क्रिया प्रयोग भएका वाक्यलाई हेर्दा लिङ्गभेद देखिँदैन भने वचनभेद देखिन्छ । यस भाषिकामा मुख्य क्रियाको प्रयोगबाट सम्भावनार्थक भाव व्यक्त भएको देखिन्छ । यस्ता वाक्यहरुमा प्रथम पुरुषमा लिङ्गभेद देखिँदैन भने द्वितीय तथा तृतीय पुरुषमा लिङ्ग, पुरुष, वचन र आदरको आधारमा क्रियाभेद पाइन्छ । सङ्केतार्थक वाक्यमा वचनभेद देखिँदैन भने पुरुष तथा आदरभेद देखिन्छ ।

बाजुराली भाषिकामा करण क्रियापद अकरण बन्दा आदि, मध्य र अन्त्यमा **न** सर्ग जोडिएर आएको हुन्छ । अकरण वाक्यहरुमा पनि लिङ्ग, वचन, आदर र पुरुष भेद देखिन्छ । यस भाषिकामा असमापिका र समापिका, सङ्केतार्थक र समापिका तथा संयुक्त वाक्यमा विकल्पबोधक निषेधात्मक **न** सर्ग जोडिँदा युगल अकरणको स्थिति देखिन्छ ।

परिच्छेद सात

उपसंहार

यस शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोधपरिचय र अध्ययनविधिको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । दोस्रो परिच्छेदमा बाजुराली भाषिकाको सामान्य परिचय, भौगोलिक तथा सामाजिक संरचना र उद्भव र विकास सम्बन्धी अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । तेस्रो परिच्छेदमा बाजुराली भाषिकाका भौगोलिक तथा सामाजिक भेदको चर्चा गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा बाजुराली भाषिकाका उत्तरी, उत्तरमध्य, दक्षिणी र पूर्वीदक्षिणी गरी जम्मा चारवटा उपभाषिकाहरूको निर्धारण गरिएको छ । यी उपभाषिकाहरूको निर्धारण गर्ने क्रममा प्रत्येक उपभाषिकाका शब्दहरूबीच तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । यसैगरी परिच्छेद चारमा बाजुराली भाषिकाका पदकोटि, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियाविशेषण, नामयोगी, विस्मयादिबोधकको सामान्य परिचय प्रस्तुत गरिएको छ । पाँचौँ परिच्छेदमा बाजुराली भाषिकाका नामिक पद (नाम, सर्वनाम र विशेषण)का व्याकरणात्मक कोटि लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर र कारक सम्बन्धी अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । छैठौँ परिच्छेदमा काल, पक्ष र भाव सम्बन्धी अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ ।

७.१ समाज-भाषावैज्ञानिक निष्कर्ष

बाजुराली भाषिका ओरपच्छिमा भाषिकाको एउटा उपभाषिका हो । यो भाषिका बाजुराली जनताको कामकाज, अभिलेख र हाल सञ्चारको माध्यम भएको देखिन्छ । यस भाषिकालाई बाजुरा एफ्.एम्.ले समाचार वाचनको माध्यम बनाएको छ, तर शब्दकोश लेखन, व्याकरण लेखन, साहित्य लेखन आदि कार्य हुन सकेका छैनन् । यस भाषिकाका वक्ता बाजुराभित्र मात्र नभई बाजुराबाहिर पनि रहेका छन् । नेपाली भाषाका स्वादेश पद्धतिका आधारमा तयार पारिएका एकसय शब्दहरूसँग बाजुराली भाषिकाका शब्दहरूको तुलनात्मक अध्ययनले करिब दश प्रतिशतले भिन्नता देखाउँछ ।

७.२ व्याकरणिक निष्कर्ष

बाजुराली भाषिकामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई लिङ्गव्यवस्था भएको पाइन्छ । नाममा विशेषण र विशेष्य तथा कर्ता र क्रियाबीचको सङ्गतिका आधारमा लिङ्गभेद भेटिन्छ । अन्य नाम तथा विशेषण शब्दहरू परिवर्तन भएर, व्युत्पादन भएर तथा आंशिक परिवर्तन भएर लिङ्गभेद देखिन्छ । मानवीय नामसँग आउने विशेषणहरूले ओकारान्त रूप आकारान्तमा परिणत भए पछि लिङ्गभेद देखिन्छ भने मानवेतर नामका साथ आउने विशेषणहरूले लिङ्गभेद देखाउँछन् ।

बाजुराली भाषिकामा एकवचन र बहुवचन गरी दुई प्रकारको वचन व्यवस्था पाइन्छ । वचन नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियासँग सम्बद्ध रहेको पाइन्छ । वचनगत भेद शब्दहरूमा रहेको ओकारा आकारमा परिणत हुँदा देखा पर्दछ । कतिपय सर्वनाम दोहोरिएर पनि वचनभेद देखिन्छ भने स्त्रीलिङ्गी विशेषणमा लिङ्गभेद देखिँदैन ।

बाजुराली भाषिकामा पुरुष प्रथम, द्वितीय र तृतीय गरी तीन प्रकारका रहेका छन् । यस भाषिकामा प्रत्येक पुरुषका सर्वनामका अलग-अलग रूपहरु देखिन्छन् । यस भाषिकामा पुरुषअनुरूप क्रियाका रूप भिन्न-भिन्न देखा पर्दछन् ।

बाजुराली भाषिकामा दुईवटा तहमा मात्र आदर देखिन्छ । यस भाषिकामा आदर जनाउँदा आकारान्त शब्दहरु र बहुवचन क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

बाजुराली भाषिकामा वाक्यात्मक प्रयोगमा कर्ता र क्रियाबीचको सम्बन्ध स्थापित गर्न आउने व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा कारक रहेको हुन्छ । यस भाषिकामा कारकका सरल र तिर्यक् रूपको प्रयोग प्रचलनमा देखिन्छ । तिर्यक् रूप जनाउन अलग-अलग कारकका लागि अलग-अलग विभक्तिको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

बाजुराली भाषिकामा कालका भूत र अभूत गरी दुई भेद देखिन्छन् । यस भाषिकामा भूतकाल जनाउन ए, या, इ, योजस्ता रूपहरुको प्रयोग देखिन्छ । यस भाषिकामा प्रत्येक कालका प्रत्येक पुरुषमा क्रियाका भिन्न-भिन्न रूपहरु देखिन्छन् । भूतकालको प्रथम पुरुषमा लिङ्गभेद देखिँदैन भने द्वितीय र तृतीय पुरुषमा लिङ्गभेद देखिन्छ । वर्तमान कालको व्यवस्थालाई हेर्दा प्रथम पुरुष एकवचनमा लिङ्गभेद भेटिन्न भने द्वितीय र तृतीय पुरुषमा लिङ्ग र वचनभेद देखिन्छ ।

बाजुराली भाषिकामा चारवटा पक्षको स्पष्ट भेद देखिन्छ । भूत र अभूत कालमा सामान्य पक्षको प्रयोग देखिँदैन । यस्ता पक्षको रचना धातुमा याको, याको+हुन्याछ, इ, या प्रत्ययको योगबाट हुन्छ । पूर्ण भूतले याको प्रत्ययका साथ भूतकालिक सहायक क्रिया छियोका रूप लिन्छ भने पूर्ण वर्तमान पक्षले याको प्रत्ययसँग वर्तमानकालिक सहायक क्रिया छका रूपहरु लिन्छ । अज्ञात पक्षले य, इ प्रत्ययहरुका साथ वर्तमान कालिक सहायक क्रिया छका रूपहरु लिन्छ । भूतकालिक सहायक क्रियाको योग धातुबाट बनेका कृदन्त पदसँग हुँदा अभ्यस्त पक्ष बन्दछ ।

बाजुराली भाषिकामा क्रियाका आज्ञार्थक, इच्छार्थक, सम्भावनार्थक र सङ्केतार्थक गरी चारवटा भाव भेटिन्छन् । बाजुराली भाषिकाका आज्ञार्थक र इच्छार्थक वाक्यहरु हेर्दा लिङ्गभेद देखिँदैन भने आदर, वचन र पुरुषभेद देखिन्छ । वाक्यमा मुख्य क्रियामा नै सम्भावनार्थक प्रयोग गरेर सम्भावनार्थक वाक्य निर्माण गरेको पाइन्छ । यस्ता वाक्यहरुको प्रथम पुरुषमा लिङ्गभेद देखिँदैन भने द्वितीय र तृतीय पुरुषमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरका आधारमा क्रियाभेद पाइन्छ । सङ्केतार्थक वाक्य निर्माणका क्रममा समापिका र असमापिका दुवै क्रिया प्रयोग हुने गरेको भेटिन्छ । समापिका क्रिया प्रयोग हुँदा संयोजकको प्रयोग भएको देखिन्छ भने असमापिका क्रियाको प्रयोगमा संयोजकको प्रयोग देखिँदैन । समापिका क्रियाको प्रयोगमा लिङ्गभेद देखिन्छ र असमापिका क्रियाको प्रयोगमा लिङ्गभेद देखिँदैन । सङ्केतार्थक वाक्यहरुमा वचनभेद देखिँदैन, तर पुरुष र आदरभेद देखिन्छ ।

बाजुराली भाषिकामा अकरण बनाउन क्रियापदमा न सर्गका रूप जोडिन्छन् । यसै क्रममा न सर्गको प्रयोग क्रियापदको आदि, मध्य र अन्त्यमा भएको देखिन्छ । यसैगरी बाजुराली

भाषिकामा असमापिका र समापिका, सङ्केतार्थक र समापिका तथा संयुक्त वाक्यमा विकल्पबोधक निषेधात्मक न सर्ग जोडिँदा युगल अकरणको स्थिति देखा पर्दछ ।

समग्र रूपमा हेर्दा बाजुराली भाषिका नेपाली भाषाको भाषिका ओरपच्छिमाको उपभेद हो । यो व्याकरणिक दृष्टिले मानक नेपाली भाषासँग समान देखिन्छ । यो भाषिका अछामी, वभाङ्गी र जुम्ली उपभाषिकाका बीचमा स्वतन्त्र अस्तित्व भएको भए पनि अछामी र वभाङ्गी भाषिकासँग निकट रहेको पाइन्छ ।

७.३ भावी अनुसन्धानका पक्षहरु

- क) बाजुराली भाषिकाको ध्वनितात्त्विक अध्ययन,
- ख) बाजुराली भाषिकाको वर्णविन्यास र शब्दभण्डारको अध्ययन र
- ग) बाजुराली भाषिका र वर्तमान मानक नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०४९), समसामयिक नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : कुञ्ज प्रकाशन ।
- _____ (२०५८), समसामयिक नेपाली व्याकरण (पुनर्मुद्रण), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- _____ (२०६५), सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, हेमाङ्गराज र बट्टीविशाल भट्टराई (२०६१), प्रायोगिक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- अधिकारी, सूर्यमणि (२०६०), बाइसे राज्यको इतिहास, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- _____ (२०६१), खस राज्यको इतिहास, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- अवस्थी, महादेव (२०४५), वैतडेली भाषिकामा स्त्रीलिङ्गी प्रयोग, काठमाडौं : सम्भना प्रेस ।
- आचार्य, व्रतराज (२०४०), हाम्रो भाषा, तनहुँ : लेखक स्वयं ।
- _____ (२०५८), आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा रचना, काठमाडौं : साभ्ना प्रकाशन ।
- _____ (२०५८), “कर्णाली पारिका स्थानीय भाषिक भेद”, गुल्मी : हाम्रो पुरुषार्थ, (वर्ष २८, अङ्क २), पृ. ३४-६० ।
- कलार्क, टि.डब्लु. (सन् १९६८), इन्ट्रोडक्सन टु नेपाली ल्याङ्गवेज, लण्डन ।
- कुँवर, ध्रुवबहादुर (२०५५), डोटेली भाषिका र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- गिरी, जीवेन्द्रदेव (२०६०), सिमतालीको भाषावैज्ञानिक अध्ययन, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, कीर्तिपुर : त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- _____ (२०६३), भाषाविज्ञान : भाषा र भाषिका, काठमाडौं : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्राइभेट लिमिटेड ।
- गौतम, देवीप्रसाद (२०४९), नेपाली भाषा परिचय, काठमाडौं : साभ्ना प्रकाशन ।
- जोन, विम्स (सन् १९६०), एन आउटलाइन अफ इन्डियन फिलोलोजी, कलकत्ता ।
- टर्नबुल, आर.ए. (सन् १८८७), नेपाली ग्रामर एण्ड भोक्याबुलरी, तेस्रो संस्करण, द मिसन हाउस ।
- तिमल्सिना, यमनाथ (२०५१), नेपालका सात भाषिका, ललितपुर : जगदम्बा अफसेट प्रेस ।
- तिवारी, उदयनारायण (सन् १९८२), अभिनव भाषाविज्ञान : सिद्धान्त और प्रयोग, इलाहाबाद : किताब महल ।
- तिवारी, भोलानाथ (सन् १९९२), आधुनिक भाषाविज्ञान, दिल्ली : लिपि प्रकाशन ।

निरौला, यज्ञश्वर (२०५६), क्रियाका रूपतत्त्वका आधारमा नेपाली भाषिकाहरुको निर्धारण, काठमाडौं : लेखक स्वयं ।

पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०६१), राम्रो रचना, मीठो नेपाली, पच्चीसौं संस्करण, काठमाडौं : सहयोगी प्रेस ।

पोखरेल, बालकृष्ण (२०३६), राष्ट्र भाषा, तेस्रो संस्करण, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

पोखरेल, माधवप्रसाद (२०५४), नेपाली वाक्य व्याकरण, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

_____ (२०५६), नेपाली वाक्य व्याकरण, काठमाडौं : लेखक स्वयं ।

बन्धु, चूडामणि (२०२८), कर्णाली लोकसंस्कृति, (भाग ४, भाषाखण्ड), काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

_____ (२०२८), भाषाविज्ञान, सातौं संस्करण, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

_____ (२०५२), नेपाल भाषाको उत्पत्ति, दोस्रो संस्करण, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

_____ (२०५८), भाषा, भाषिका र नेपाली भाषिका, हाम्रो पुरुषार्थ, गुल्मी : (वर्ष २८, अङ्क २) ।

_____ (२०६०), नेपाल भाषाका कार्यमूलक शब्दहरू, पाठ्यक्रम, (वर्ष २२, पूर्णाङ्क ३६) ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०६४), अनिवार्य नेपाली व्याकरण, अभिव्यक्ति र अभ्यास, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भट्टराई, रोहिणीप्रसाद (२०३३), बृहत् नेपाली व्याकरण, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान यात्री, पूर्णप्रकाश नेपाल (२०३५), सेती अञ्चल दिग्दर्शन, (दोस्रो खण्ड), विराटनगर : हिमाली सौगात ।

_____ (२०५३), नेपाली भाषाको ऐतिहासिक मीमांशा, काठमाडौं : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स ।

यादव, योगेन्द्रप्रसाद र भीमनारायण रेग्मी (२०५८), भाषाविज्ञान, कीर्तिपुर : न्यू हीरा बुक्स ।

रौले, रूपबहादुर (२०६२), बाजुराली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

लामिछाने, यादवप्रकाश (२०५२), सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान तथा नेपाली भाषा, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज (२०५३), शब्दरचना र वर्णविन्यास, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन ।

_____ र कृष्णहरि बराल (२०५०), भाषाविज्ञान र नेपाली भाषा, काठमाडौं : नवीन प्रकाशन ।

_____ र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् (२०६२), शोधविधि, ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शाह, अलिलाल (२०६४), अछामी भाषाका व्याकरणात्मक कोटिको अध्ययन, त्रि.वि. कीर्तिपुर : अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

शाह, खड्गबहादुर (२०६५), मौसमी बसाइँ सराइले बालबालिकाको स्वास्थ्य र शिक्षामा पारेको प्रभाव, त्रिचन्द्र क्याम्पस, काठमाडौं : अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र ।

सिग्दाल, सोमनाथ (२०४७), मध्यचन्द्रिका, एक्काइसौं संस्करण, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

सिजापति, रामविक्रम (२०५०), जुम्ली भाषिकाको वर्णनात्मक अध्ययन, त्रि.वि. कीर्तिपुर : अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध ।

सुवेदी, राजाराम (२०५६), कर्णाली प्रदेशमा मध्यकालीन डोटी राज्य, काठमाडौं : दुर्जकुमार राई ।

_____ (२०५८), अछामको इतिहास, श्री वैद्यनाथ क्षेत्र प्रकाशन समिति, अछाम : अछामका पदाधिकारीहरू ।

परिशिष्ट भाग-१

बाजुराली भाषिकामा प्रचलित केही उखान :

- १) जत्तो बाघ उत्तै कोलडो ।
- २) कुरिखुच्चो उठि मुख टिल्दो ।
- ३) मरु भन्या कमाराका घर जेउडो नाइ ।
- ४) बाइरि साइका तिखा टोपरि, भित्र साइका बाँजा खोपडि ।
- ५) छोरिले खायाको घर पिड्यालुले खायाको आगो ।
- ६) याँ लेख्तो नेपाल धेक्तो ।
- ७) खाइ नपाइ छालाको टोपि लाइ ।
- ८) अरुलाइ अरु धानु, घर ज्वाइँ खानाको धानु ।
- ९) स्याल बान्या भया बगड बाँजाइ रँदाहुन् ।
- १०) अगाडिको लोटिमर पछाडिको चनाका पड ।
- ११) अरुतक माइ न साइ आरु पाक्याकि माइ ।
- १२) ढिटा चोरका कराला डाका ।
- १३) सिन्भाइँकि दाडा टोकन्याँ राँड ब्यान्भाइ मडो धेकलि ।
- १४) मेरो पोइ भयाउडा तेरा पोइ छारो फाल्नाहौँ ।
- १५) न कुक्र धानु, न कुक्र खानु ।
- १६) काम्ला जसो बर्को नाइँ, आफ्ना जसो अर्को नाइँ ।
- १७) राब्लो खान्या साब्लो भया, नौनि खान्या नहुँदा भया ।
- १८) जार पल्क्याकि बैकिनि, खार पल्क्याको बाख्रो ।
- १९) धन भया माइजु तुमि जोइ ।
- २०) फुर्चाको धन डाँडामि कुल्लो ।
- २१) बैकिनि बुड्याउडि बाख्रो बटालो ।
- २२) जैका पैसा, उसैका भैसा ।
- २३) कैल न कसो न छियो मौन्याको भुँगलो ।
- २४) खड् खान्या खड् खा, अन्न खान्या अन्न खा ।
- २५) दुध खायाका मुख खुर्सान्या पानि सुक्क ।

- २६) आफ्ना हडम्बो भैसो उक्ल्याको धेक्दैन्, अर्काका हडम्बो जउँडो उक्ल्याको धेक्तो ।
- २७) खाउ बा खुर्सान्या पानि, रौ बा छाराउदा ।
- २८) आपु मच्या डुमै राजा ।
- २९) मर्नुभन्दा बौलाउनु भलो ।
- ३०) गाँड गाँडैधेकि रङ्गाउँदो ।
- ३१) बामनको चित्त, माखाको पित्त ।
- ३२) फुर्चाका छ्वाछोरि नुनको अन्नि ।
- ३३) आमाका डाक्या नाई, बुआका हाक्या नाई ।
- ३४) गायो भैको गोरस, भाउ भैको भरोस ।
- ३५) भाउ बैरि घर जेवालो ।
- ३६) आगा थुक्न्या, पानि मुत्न्या ।

सङ्कलक : शोधार्थी स्वयं ।

परिशिष्ट भाग-२

केही ड्यौडा गीत :

- १) खाउँ भन्या मइ छैन, लैनु भैंसि पाल्याकै छ
दुख पढ्या कोइ छैन, सुख भया सनिसार आफ्नो ।
- २) भोलि लेक लाग्नु छ, आज छौं गङ्गिका तिर
कैको भिक माग्नु छ, यिन बल्न्या करमले ।
- ३) मुल पानि धाराको, हिउँद तातो बर्खा ठन्डो
म जुनि हाराको, आस मच्यो, भरोसा टुट्यो ।
- ४) क्या करान्छै काग, आउन्त्या कोइनाइ, भान्या कोइनाइ
नहाल्याका भाग, दियइन कै थिनि भनुं ।
- ५) डल्कन्या ना नहौ, लिक्पिकिन्या साँगु नहो
कसैकि था न हौ, गुप्तैमा परानि बाइभाउ ।

केही दोहोरी ड्यौडा गीत :

- छोर्च्याँटो : सिरुपात्या लै लै जौपात्या जोबन तेरो
सम्भन्छै कि कैल्यै लिन्छै कि सुरना मेरो ।
- छोर्च्याँटि : बयाला ताडि गै सयल बसुलि भन्दा
मकन छाडि गै आपु बाइगै भल्का लाइगै ।
- छोर्च्याँटो : रुपस्या घुरुडा होइ, धेकिदो कालिको नाव
सुनका बुरुडा होइ, छुटुला सुच्याको होइन ।
- छोर्च्याँटि : मेरा पन खेत छन्, असौज धान चुटि आन्या
औला बौला चेत छन्, ठिक ठकान बसालि भानु ।

साभार : टाढाको बस्यारो (ड्यौडा एल्बम)

बाडुल्या खुट्को (ड्यौडा एल्बम)

सङ्कलक : राजेन्द्र शाह 'विपी'

कुल्देउमान्डु- २, बाजुरा ।

परिशिष्ट भाग-३

बाजुराका राजा मन्धीर शाहका तीन पत्र :

पत्रसङ्ख्या- १

स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायत्यादि

श्रीराजा मन्धीर शाह देवनाम कस्ये आगे पुजाहरि प्रसराम पाध्याको मैले जन्मायाको हजुरको केटा दलजङ्ग सिंहलाई म विंति गर्दो छु मेरा घरमा लि मेरा घरको अंसवंदा दि घरबाडि बनाइ म राष्ट्र भनि तैले विंति गर्दा जाहेर भयो । दलगंजसिंहलाई तोलाइ बक्स्यौ आफ्ना छोरो जानि बसन्त्या काम गर इति सम्बत् १८८२ साल मिति भाद्रपद वदि ३० रोज २ शुभम् :

पत्रसङ्ख्या- २

स्वस्ति श्री मन्माहाराज मन्धीर साह देवनाम् सदासमर विजैनाम् आगे प्रसराम पाध्याको पाउलागि उप्रान्त वहा चौडिफुया बुढाकि स्वास्नी पुनि भन्याकि आफ्ना घरमा आगे लाइ घर बाल्याका वाफत मासि त्यो पुनि भन्याकि केटि हाम्रा लालपालके टाढा केटि भेट गर्दा त्योलाइ इनाम भनि त्यो केटि बक्स्यु स्व. वगस जानि आफ्ना टहल गरा सम्बत् १८८३ साल मिति अषाड वदि ३० रोज ५ शुभम् :

पत्रसङ्ख्या- ३

स्वस्ति श्री मन्माहाराजधिराज मन्धीर शाहकस्य रुक्का आगे पर्साराम पाध्याके भरसेली काल्को नेवालो मितिलाई बक्सौ गाउ गाउ गुल्जार गरि रैतिलाई राजि राषि गाहु (उ) को उचो निचो हेरी हाम्रा दरवारको षर्षुवाई गरि आफ्ना षातिरज्यासंग आयेको षान्याकुरा षाइ षानु भन्या बन्दबस्त गरिबक्स्यौ इति सम्बत् १९०१ साल मिति आसिन षुदि १० रोज २ शुभम् ।

साभार : सूर्यमणि अधिकारी

(खस राज्यको इतिहास, २०६१)

